



## પ્રસ્તાવના.

સુત્ર વાચકો ! અમારા જીવનના આધાર પરમપવિત્ર પરમપૂજ્ય વિશ્વવિખ્યાત શ્રીજૈનધર્મપ્રભાવક સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા શ્રીવિજયાનંદ સૂરીશ્વરજી-શ્રીઆત્મારામજી મહારાજજી સાહેવના પરોપકારપરાયણ શિષ્ય પ્રવર્તક મહામુનિ શ્રીકાંતિવિજયજી મહારાજજીની આજ્ઞાનુસાર આ ગ્રંથને સંશોધી ભાષાન્તર સાથે તૈયાર કરી આપનાર અમારા વિદ્વાન્ મિત્ર વૈદ્યરાજ મગનલાલભાઈ ચુનીલાલ વડોદરાવાળા છે અને મહારાજજીએ પોતે વિદ્વત્તા ભરેલો ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે. તેથી આપની સર્વે પ્રકારની જિજ્ઞાસા પૂરી થાય તેમ છે. માટે અમો અહીં તે ઉપકારી મુનિમહારાજનો અને વૈદ્યરાજનો ત્રિકરણયોગે ઉપકાર માનવાની ફરજ જ વજાવીએ છીએ. પણ તે સિવાય વીજો એક ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાય છે. આ ગ્રંથનું મૂલ તથા ભાષાન્તર છપાવવાનો તમામ સ્વર્ચ વીજાપુરવાસી ધર્માત્મા શા. મૂલચંદ સરૂપચંદના મૃત્યુપત્રના આધારે તેમના દ્રુષ્ટી-ઓ શા. સૂરચંદ સરૂપચંદ તથા દલીચંદ રવચંદ એમણે અને એકલા ભાષાન્તરની વધારે નકલો છપાવવાનો સ્વર્ચ વડોદરા-વાસી ધર્મવંધુઓ જ્ઞવેરી છોટાલાલભાઈ લાલચંદ પરમુદાસ તથા ગોકલભાઈ દુલ્હભદાસ એમણે આપીને અમને અત્યંત આભારી કર્યા છે. તેમની એવી ઉદારતાથી આ ઉપયોગી ગ્રંથ વિના મૂલ્યે પણ આપ-વાની અનુકુલતા થઈ છે. તેમ છતાં અમે તેમની જ ઇચ્છાનુસાર જે નામની વેચાણકિંમત રાખી છે તેથી મળતો લાભ આવાં ઉપયોગી પુ-સ્તકો છપાવવાના કામમાં જ વપરાશે અને તેથી થતી પુણ્યપરંપરાના ભાગી પણ તેઓજ થશે. અલમ્.

ભાવનગર,  
પૌષ્વદિ ૫, }

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા.

## ઉપોદ્ઘાત.

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસમ્ભૂતસન્તોષસુખશાલિનઃ ।

ગણયન્તિ ન રાજાનં ન શ્રીદં નાપિ વાસવમ્ ॥

શ્રી ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયજી.

આ અસાર સંસારમહોદધિમાં જન્મમરણાદિક અત્યુગ્ર કષ્ટોથી મુક્ત થવા માટે અનાથ આત્માઓ અનેક ઉપાયો શોધેછે, સત્ય ધર્મ માટે અનેક કલ્પનાઓ કરેછે, મૂર્ખતાપનાઓ સહેછે, જડભૂત થઈ ઇન્દ્રિયોને ઢમેછે, એકાંત સ્થળોમાં રમેછે, નીરસ ભોજનો જમેછે, ક્રોધમાનમાયાલોભાદિક આત્મશત્રુઓથી વેગલા રહેવું ગમેછે, નમ્રતાદિ ગુણગણેકરી ગુણિજનોને નમેછે, પ્રાણિયોના પ્રાણોને પ્ર-પાત કરતાં દેહી કમકમેછે અને અનેક પ્રકારનાં યોગસાધનો કરવા માટે રસાલ ભૂતલોમાં ભમેછે. પરંતુ જે અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અમૃતાંજન વિના નિરંજનપદાવબોધ કરવા ધારેછે તે સમલ નેત્રોએ નિર્મલ સૂર્યાવબોધ કરવા વિચારેછે. “આત્મનિ અધિકૃત્ય અધ્યાત્મમ્” એ વચનથી જેમાં આત્મસંબંધી અધિકાર-વિચાર હોય તેને અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કહેવું યોગ્ય છે.

અધ્યેતવ્યં તદધ્યાત્મશાસ્ત્રં ભાવ્યં પુનઃપુનઃ ।

અનુષ્ટેયસ્તદર્શ્યશ્ચ દેયો યોગ્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥

એવા અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવું, વારંવાર તેની ભાવના ધાવવી-તે સંબંધી નિચાર કરવો અને તેનો અનુગ્રાહમાં-વર્તનમાં મૂકવા લાયક અર્થ કોઈ યોગ્ય હોય તેને આપવો-વ્રતાવવો. અર્થાત્ આત્મતત્ત્વ અને અનાત્મતત્ત્વનો વિચાર કરવો. આત્મસંબંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવું. અનાત્મ-જડ સંબંધી જ્ઞાન સંપાદન કરવું. એ બે પદા-

થોનો ભેદ શું છે તે વિષે સવિસ્તાર જ્ઞાનપ્રકાશ કરવો. એ પ્રકાશ પણ સ્વપરવોધક હોવો ઇષ્ટ છે. ઔપચારિકમાત્રથી સાફલ્ય માનવું તે કલ્પનામાત્રથી ભલે રહો પણ તે તત્ત્વતઃ અંધકારને પ્રભાકર-કરનિકર માનવા સમાન છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનોદય થાય ત્યારે આત્મા પ્રત્યેક પ્રાણિના પ્રાણોને પોતાના પ્રાણ સમાન જાણે. વિષયાધીન થઈ અન્ય પ્રાણિયોના પ્રાણોનો વિનિષાત ન કરે એટલુંજ નહિ પણ અજ્ઞાનજનકલ્પિત ધર્મ-કૃત્યોને પણ ન માને.

અહિંસાસમ્ભવો ધર્મઃ સ હિંસાતઃ કથં ભવેત્ ।

ન તોયજાનિ પન્નાનિ જાયન્તે જાતવેદસઃ ॥

વિચાર કરો કે જલથી થવાવાળાં કપાળો અગ્નિથી થતાં નથી તો અહિંસાથી થનારો ધર્મ પ્રાણિહિંસાથી કેમ થાય ?

પાપહેતુર્વધઃ પાપં કથં છેતુમલં ભવેત્ ।

મૃત્યુહેતુઃ કાલકૂટં જીવિતાય ન જાયતે ॥

પાપનું કારણ વધ છે તે પાપ છેડવા કેમ સમર્થ થાય ? મરણ-કારણ કાલકૂટ જીવિત માટે થાય જ નહિ. જો ધર્મવૃદ્ધિથી જીવહિંસા કરતાં આત્મા અનંતસંસારી થાય તો વિષયાધીન થઈ કરતાં અનંતસંસારી થવામાં કોણ ના કહી શકે ? અધ્યાત્મજ્ઞાની મિથ્યાભાષક પણ ન હોય.

એકત્ર સત્યજં પાપં પાપં નિઃશેષમન્યતઃ ।

દ્વયોસ્તુલાવિષ્ટતયોસ્તન્નાયમતિરિચ્યને ॥

એક વાણુ અસત્ય વોળવાથી પાપ થયું તે અને વીજી વાણુ વીજાં સંપૂર્ણ પાપો એ બેની તુલના કરીશ તો અમન્યજનિત પાપ જ વિશેષ થાય. અધ્યાત્મજ્ઞાની લોભાધીન થઈ પરકીય વસ્તુ લેવા પણ ન

ધારે. પરં સ્વં તસ્કરો મુક્ત્વ વધવન્ધાદિ નેક્ષતે એ વચનથી પરધન ગ્રહણ કરનાર તસ્કર ગણાય તો અધ્યાત્મજ્ઞાનીથી તે કેમ થાય ? તેમજ અધ્યાત્મજ્ઞાની નામ ધરાવી સ્ત્રીલુબ્ધ થાય તો તેને શી ઉપમા આપવી ?

યદેવાંગં કુત્સનીયં ગોપનીયં ચ યોષિતામ્ ।

તત્રૈવ હિ જનો રજ્યન્ કેનાન્યેન વિરજ્યતામ્ ॥

સ્ત્રીનું જે અંગ કુત્સનીય અને ગોપનીય છે તેમાં પણ જે વાલ્ જીવ લુબ્ધ થાય તે શેનાથી વિરક્ત થાય ? નીચમાં નીચ ચર્મચોરી ઉપર નજર નાખી નારીનયનાનંદી થઈ ભટકતો ફરે-કુધ્યાનમાં મગ્ન થઈ અધ્યાત્મજ્ઞાની કહેવડાવે તેને હોઠીના મહારાજા જેવા મહારાજા વિના વીજું શું કહેવું ? તથા યોગમગ્ન મહાત્માઓ ધન, ધાન્ય, સ્વર્ણ, રજત, વસ્ત્ર, પાત્ર, દાસ, દાસી, સ્ત્રી, હસ્તિ અને અશ્વ એ આદિક વાલ્ય પરિગ્રહો તથા રાગ, દ્વેષ, કપાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, જુગુપ્સા, વેદ, મિથ્યાત્વ એ આદિ આંતર પરિગ્રહો જે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શત્રુઓ છે તેનો સંચય કેમ કરે ?

યદીચ્છસિ મુખં ધર્મં મુક્તિસામ્રાજ્યમેવ ચ ।

તદા પરપરીહારાદેકામાશાં વશીક્રુરુ ॥

આશૈવ રાક્ષસી પુંસામાશૈવ વિપમન્જરી ।

આશૈવ જીર્ણમદિરા ધિગાશા સર્વદોષઘ્નઃ ॥

જો મુલ્કની, ધર્મની અને મુક્તિસામ્રાજ્યની ઇચ્છા હોયતો પદાર્થોની આશામાત્રનો ત્યાગ કર, આશા પુરુષોનો નાશ કરનારી રાક્ષસી છે. આશા વિપમન્જરી છે. આશા જીર્ણ મદિરા છે. સર્વ દોષોની શૂંઘિકા આશા છે. માટે આશાનો ત્યાગ કરે ત્યારે જ અધ્યાત્મવાસનાથી વામિત્વ આત્મા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય થાય,

તે ધન્યાઃ પુણ્યભાજસ્તે તૈસ્તીર્ણઃ ક્લેશસાગરઃ ।

જગત્સંમોહજનની યૈરાશાશીર્વિષી જિતા ॥

ધન્યછે તે પુણ્યાત્માઓને જેમણે જગત્ને સંમોહ કરનારી આશા રૂપ સર્પિણીને વશ કરીછે. જે નામમાત્ર અધ્યાત્મવાદિયો આશાધીન થઈ ધનવંતોની આગળ દીનતા ભરેલા શબ્દો વોલે, खुशी કરવામાટે ગીતવૃત્યાદિ કરે અને એવી એવી વિડંબનાઓ કરે તેમને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું પરિણામ કેવું થયું સમજવું ? તથાવિધ યોગિમહાશયો ક્રોધાગ્નિને પળ શાંત કરે. ક્રોધાનલ શાંત ન કરે તો કોટિ વર્ષના તપસી થયા ક્ષણમાત્રમાં લપસી ગયા એના જેવી ગતિ થાય. ક્રોધાત્મા પોતાનો જ નાશ કરેછે તેમ નથી પણ પરનો પણ નાશ કરેછે. પ્રશમરસ-નિમગ્ન મહાયોગી શ્રીમહાવીરપ્રભુ મ્લેચ્છાદિકોના ઘોર ઉપસર્ગો થયા તોપણ શાંત રસથી ચલાયમાન થયા નહોતા, તેજ સ્મરવા અને વંદવા યોગ્ય છે. અધ્યાત્મીથી જાતિકુલાદિનો મદ પણ ન થાય. થાય તો નીચ જાતિકુલાદિમાં જાય. માયાજંજાલમાં પણ ન વંધાય. જો જાલમાં વંધાય તો અધોગતિમાં જ જવું થાય. લોભાજગરના મુખમાં પણ ન જાય. જાય તો લોભાજગર અધુરો નહિ મુક્તાં આશ્વો જ ગળી જાય. એ ચાર કપાયો મહા ચંડાળો છે તેમનાથી ઉત્તમ યોગાત્માઓએ વેગળા રહેવું શ્રેયસ્કર છે. તથા રાગ, દ્વેષ, કલેશ, અભ્યાસ્યાન, પિશુનતા, રત્યરતિ, પરપરિવાદ, માયામૃષાવાદ અને મિથ્યાત્વશલ્ય એ પાત્કોથી નિર્વૃત્તિયો શાંતાત્માઓને અવશ્ય હોવી જોઈએ. પાપનું મુખ્ય સાધન ઇન્દ્રિયોનું પ્રવળ છે. ઇન્દ્રિયાધીન થઈ ભક્ત્યાભક્ત્ય, પેયાપેય અને ગમ્યાગમ્યનો વિચાર પણ જો રાખે નહિ તે આપ જ વિચાર કરો કે અધ્યાત્મવાદિયોની પંક્તિની પતાકા થડ શકે ? અધ્યાત્મપદપંક્તિ લેનાર મહાપુરુષો ઉપર કહેલાં કૃત્યોની છાયાના નિવાસી પણ ના ધાય અને સંસારદશાથી વિરક્ત દશામાં જ નિરંતર ધ્યાન રાખે. જેમકે,

આ સંસારની આપદાઓ ક્યાંક્યાંથી આવી પડેછે? કાલના મુલ-  
યંત્રમાં મચડાઈ કોઈ અવસર જીવડા જતા રહેવાના છે. વજ્રશરીરિયો  
નષ્ટ થઈ ગયા તો મારા જેવા પામરો કાલવાયુના સપાટામાં ડહી જતાં  
રજકળવત્ દર્શન પળ નહિ થાય. મંત્રતંત્રમૈષવ્યાદિ સાધનો જીવ પાવે  
તેટલાં કરે પળ અંતમમગે અનાધાર આત્માને આધારભૂત નહિ જ થાય.  
મળે મુરામુર હો કે મહારાજા હો. તેમની રક્ષામાટે રક્ષકશતકો, કુટુંબ-  
શતકો, વૈદ્યશતકો, વજ્રતલધૂમિશતકો અને અપારપરિવારશતકો  
તત્પર હો. પરંતુ અશરણ આત્માઓ ભૂતવલિવત્ ભૂતલભોગ થયા વિના  
રહેશે જ નહિ.

અધ્યાત્મવાદિયોમાં કેટલાક તો નામના જ અધ્યાત્મવાદિયો,  
કેટલાક સ્થાપનામાત્ર અધ્યાત્મવાદિયો અને કેટલાક અધ્યાત્મજ્ઞા-  
નોપયોગશૂન્ય માત્ર દ્રવ્ય-શબ્દોનો વકવા કરનારા દ્રવ્યાધ્યાત્મ-  
વાદિયો હોયછે. જેમ નાટકાચાર્યો નાના પ્રકારના વેષો ભજવી  
સ્વાર્થ સાથે તેમ દ્રવ્યાધ્યાત્મવાદિયો અનેક ચેષ્ટાઓ-ઈન્દ્રિયનિ-  
રંધનાદિ ત્રૈરાગ્યજનક આકારો, છટાવંધ વચનધારાઓ અને યોગા-  
ભ્યાસપ્રચારો કરી સ્વાર્થ સાધવા છટકે કે પરધન તે સ્વધન કેવી  
રીતે થાય તેના ઉપાયો જોધવા અને અનેક પ્રકારનાં સાંમારિક સુખનાં  
સાધનાં મેળાં કરવા સાંમારિકોને પળ ન જોમે તેવાં કૃત્યો ધર્મસા-  
ધનના નામે કરી મક્તલોકોના તનમનવનને સ્વાધીન કરી લેછે.  
તે લોકાપવાદનો મય પળ માનના નથી અને સંત, મહંત, મહારાજ,  
સ્વામી, પૂજ્ય, આચાર્ય ઇત્યાદિ પદાગોષ્ઠન કરી કાર્ય સાધેછે.  
વહી કેટલાક સંસાર-ગૃહસ્થવાસમાં રહી પરમગુરુ તરીકે પૂજ્યકોટિ  
ધારણ કરી મોઝી પ્રકૃતિના મહ્યાન્માઓને મોઝવી તેમનાં તનમન-  
ધન આચાર્યાર્પણ કરાવી સાંમારિક સાધનાં મક્તો કરનાં પળ  
અધિક મેળાં કરી મક્તોને દાનવ્યવોટિયાં નામી અધ્યાત્મવાદિ-

योमां आगेवान थइ वेसेछे पण समाधिना साधनो भूली असमाधिनां साधनो सेवेछे. सुरसरूपगंधस्पर्शवाळां फळपाकमिष्टान्नादि भोजन-सामग्रीना भोग भोगवेछे, मनोहर पुष्पहारकलगीअतरवगेरेनी सुगंधिमां गरक थइ जायछे, गृंगाररससार कामोदीपक रागरागणीना श्रवणमां लीन थइ जायछे, सुंदर स्त्रीओना हावभावकटाक्षरूप रंगनाट्यकलादि निहाळवामां मस्त वनी तेमना अंगअनंगविलासनी फांसीमां फसाइ जायछे अने पुत्रपौत्रादि संतति परिवार तथा तेमना लग्नमहोत्सवादि जोइ ते दिवसोने धन्य-कृतार्थ-महानंददायी मानेछे. अर्थात् मनोराज उपर विजय नहि मेळवतां इंद्रियोने वश पडी पोते अकृत्योमां प्रवृत्त थइ स्वभक्तोने पण तेवा अकार्यमां जोडी स्वपरहित माने-मनावे छे. ते पण द्रव्याध्यात्मवादियोनी राजिमां मूकवा लायक छे. तेवा वनावटी अध्यात्मवादियोनां भणेल्लां-रचेल्लां शास्त्रो पण शस्त्ररूप थइ स्वपरनो नाश करनारां थइ जायछे. जो द्रव्याध्यात्मवादियो तत्त्वांध थइ एम कहे के अमारा पण अंतःकरणमां तत्तज्ञानरूपी सूर्यनो उदय थयोछे तो तेमनां नेत्रोनुं पूर्वमहर्षिनी ज्ञानांजनशलाकाथी उन्मीलन करवुं. ते ज्ञानरूपी अंजनशलाका केवी छे ?

तज्ज्ञानमेव न भयति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमसः कुतोस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणायतः स्थातुम् ॥

अध्यात्मज्ञाननो उदय थाय तो रागादिगण-विषयांधता केम रहे ? सूर्योदय थाय तो अंधकार केम रहे ? अंधकार रहे तो सूर्योदय शेनो ? विषयांधता रहे तो अध्यात्मज्ञानोदय शेनो ? तेम होय तो सर्व विषयांधो नस्वज्ञो थइ वेसे. भावाध्यात्मवादियो विषयकपायथी मन दूर राखी निरंतर वैराग्य-भावनाओ भावेछे. जेमके, दीपाग्निमां पतंग जंनुओ वली मरेछे,



ભ્રમરા સુગંધને આધીન થઈ મરેછે. મૃગો પારધીની વાંસલી પ્રસુલના મધુર શબ્દશ્રવણને આધીન થઈ મરેછે. મત્સો રસનાધીન થઈ મરેછે, હસ્તિયો સ્પર્શદ્રિય વશ પહવાથી મરેછે. જો એ પ્રત્યેક પ્રાણી એક એક ઇન્દ્રિયવિષયથી મરેછે તો જે મનુષ્યો પાંચે ઇન્દ્રિયોને વશ થઈ પડેલા છે તે અનાથોની શી ગતિ ? જો પાંચે દ્રિયોનો અધીશ્વર મન વશ ન થાય તો સમાધિધારક શી રીતે થવાય ? માટે હે ચેતન ! જો ઉભયલોકનું હિત કરવું હોય તો મનને તથા ઇન્દ્રિયોને વશ કર. ઇન્દ્રિયોને ભોગ આપવાથી શરીર પુષ્ટ થશે તે પણ હિતકારી છે એમ કદાપિ ના જાણ. આત્માને તે અહિતકારી થશે એટલુંજ નહિ પણ પુષ્ટિકારક પદાર્થો શરીરના સંબંધમાં આવવાથી અપવિત્ર થઈ જશે. શરીરનું ચામડું, માંસ, ચરવી, હાડ અને રક્ત વગેરે કંઈ પણ કામમાં ન લાગતાં પડ્યું રહે તો મનુષ્યો દુર્ગંધના ભયથી સુલનાસિકા ઉપર કપડું નાખી નાસાનાસ કરેછે. મૂત્ર, પુરીપ, થુંક, નાસિકામળ અને ચર્મખંડ વગેરેને હાથ અડકે તો વારંવાર જલાદિ લેઈ ધોવા પડે છે. એવા અપવિત્ર શરીરનો અંતે દાહ કરવામાં આવેછે એટલે તે અપવિત્ર શરીરનો અંતે તો નાશ થઈ જશે. માટે સુજ્ઞ પુરુષ ભાડાની વસ્તુનો સાર લેઈલે તેમ આ શરીરવડે સંયમક્રિયા, પરોપકાર, દાન, શીલ, તપ, શુભાધ્યવસાય, જ્ઞાનાભ્યાસ અને યોગાભ્યાસ કરી મારો આત્મા પરમાનંદપદસ્થ થાય તો સર્વ સાધનો સફળ થયાં માનું. એવી એવી શુભ ભાવના ભાવી આત્મહિતકારી સંયમસાધનો કરવામાં જ પ્રમાણિક અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સદા તત્પર રહેછે.

અધ્યાત્મવિદ્યા અને અધ્યાત્મવાદિયોના સંબંધમાં અત્ર આટલો લાંબો પ્રસ્તાવ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે પ્રસ્તુત ગ્રંથ અધ્યાત્મ—આત્મજ્ઞાનના વિષયનું પ્રતિવાદન કરવાવાળો છે, તેનો આશય શીઘ્ર ધ્યાનમાં વેસે. પ્રસ્તુત ગ્રંથનાં ? જૈન-

તત્ત્વસાર, ૨ જીવકર્મવિચાર અને ૩ સૂરચંદ્રમનઃસ્થિરીકાર એવાં ત્રણ અભિધાન-નામ રાખવામાં આવેલાં છે તે શું સૂચવે છે ? રાગ-દ્વેષાદિ દોષો ઉપર જિત મેઢવનાર જિન ( તીર્થંકર-પરમેશ્વર ) ના દર્શનમાં જીવ ( આત્મા ), અજીવ ( કર્માદિ ), પુણ્ય, પાપ, વંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોનો વિસ્તારથી વિચાર કરેલો છે. તે સામાન્ય લોકને પ્રતિવોધ કરવાના હેતુથી લોકપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો સાથે સારરૂપે આ લઘુ ગ્રંથમાં આપેલો છે. તેથી જેમપ્રથમ નામ સાર્થક સમજાય છે તેમ વીજાનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ સમજાય છે અને ત્રીજા નામમાં ગ્રંથ-કર્તાનું પોતાનું નામ સૂચિત થવાની સાથે અધ્યાત્મસંબંધ વિશેષતઃ વ્યંજિત થાય છે. સૂર એટલે સૂર્યનાડી, ચંદ્ર એટલે ચંદ્રનાડી અને મનઃ એટલે મધ્ય-સુષુપ્તના નાડી જેમાં વાયુનો સંચાર કરવાથી મનની સ્થિરતા થાય છે. તેમના સ્થિરીકાર એટલે સૂર્યાદિ નાડીઓની સ્થિરતા \*અથવા સૂરચંદ્રના અને વીજાના મનની સ્થિરતા-સમાધિ માટે આ ગ્રંથ રચવામાં આવ્યો છે. યોગસ્ય હેતુર્મનમઃ સમાધિઃ મનની સમાધિ એ યોગ-અધ્યાત્મનો હેતુ છે માટે આ ગ્રંથ અધ્યાત્મશાસ્ત્રની કોટિમાં જ મૂકવા લાયક છે.

ગ્રંથારંભે નિકટોપકારી યોગીશ્વર શ્રીવર્ધમાન-મહાવીરસ્વામીને નમસ્કારરૂપ મંગલ કરી કિશ્કિદ્ધિચારં સ્વત્રિદે સમૂદ્ધે એ વાક્યથી વસ્તુનિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે કે આત્મજ્ઞાન માટે કિંચિત્ વિચાર દર્શાવું છું એટલું જ નહિ પણ સ્થળે સ્થળે એ વિષય ઉપર મૂકી લક્ષ સૂચવામાં આવ્યું છે.

---

\* તેનામુકો વાચકસૂરચંદ્રનામા રસજાફલમિત્યમિચ્છતા ।

ગ્રન્થોઽભિતોઽગ્રન્થિ મયા સ્વક્રીયાન્યત્રીયચેતઃસ્થિરતોપમસ્પદે ॥

૨૧ અ, ૨૧ શ્લો.

તત્સેધને સાધુગૃહસ્થમુખ્યૈરાત્માવબોધે પરિયત્ન દૃષ્યઃ ।

૧૬ અ. ૩૩ શ્લો.

તે (નિરાકારમાં ચિત્તની સ્થિરતા) સાધવાને સાધુ અને ગૃહસ્થ પ્રમુખોએ આત્માવબોધ-આત્મજ્ઞાનમાં સમસ્તપ્રકારેં યત્ન કરવો.

યદાત્મવોધાન્ન પરોઽસ્તિ સિદ્ધયે હેતુસ્તતોઽત્રૈવ યતધ્વમધ્વનિ,

૨૦ અ. ૨૨ શ્લો.

સિદ્ધિ-મુક્તિ માટે આત્મવોધથી અન્ય હેતુ નથી માટે એજ માર્ગ-માં-આત્મજ્ઞાનમાં પ્રયત્ન કરો. વઢી જ્ઞાનમાત્રથી નહિ પણ સાથે ચારિત્ર-ક્રિયાનું આરાધન કરવાથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાયછે અને ત્યારે જ આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થયું એમ સમજાય એવો પ્રઘોષ કરવા પણ ચુક્યા નથી.

इत्यादिका ये भगवद्गुणौघाः शास्त्रेषु दृष्टा अथ तान्प्रकल्प्य ।

मुमुक्षवोऽपि शक्तियोग्यमादृत्य सिध्यन्त्यपि ते क्रमेण ॥

૧૬ અ. ૧૭ શ્લો.

इत्यादि प्रकारे जे गुणो सिद्धभगवंतमां होवानुं शास्त्रोमां जो-वामां आवेछे ते गुणोने मुमुक्षुओ धारीने यथाशक्ति आदरी क्रमे करी सिद्ध थायछे.

यावत्कषायान्विषयान्निषेवते संसार एवैष निगद्य आत्मा ।

एतद्विमुक्तोऽजनि यावदाત્માवबोधयुग्मोक्ष इतीहितोऽयम् ॥

૨૦ અ. ૧૭ શ્લો.

જ્યાંમુધી કષાય અને વિષયોનું સેવન કરે ત્યાંમુધી આ આત્મા સંસારમાં જ છે અને આત્મજ્ઞાન થયાથી જ્યારે કષાય તથા વિષયથી મુક્ત થાય ત્યારે તેજ મોક્ષમાં છે એમ વિચારવું. કષાય અને વિષયથી

મુક્ત થવાનું ક્યારે વને કે જ્યારે મનને વશ કરવામાં આવ્યું હોય. તે સિદ્ધાંત પણ મુક્તિમાર્ગ વતાવતાં સ્પષ્ટતાથી નિવેદન કર્યોછે.

સર્વસ્ય ચૈતસ્ય મનોનિરોધો હેતુસ્તનોઽત્રૈવ રમધ્વમધ્વનિ ।  
૨૦ અ. ૩૨ શ્લો.

ए सर्वनो हेतु मनोनिरोध छे माटे एज मार्गमां रमण करो.

હવે આ ગ્રંથમાં અધ્યાત્મને લગતા કયા કયા પ્રશ્નો વિષે વિચાર કર્યોછે તે માટે વિષયોની અનુક્રમણિકા જોવાની સૂચના કરીને એ વિષયનું વિશેષ વિવરણ કરવાવાળા સૂત્ર-સિદ્ધાંત તેમજ સન્મતિતર્ક, તત્ત્વાર્થ, કર્મપ્રકૃતિ, યોગદૃષ્ટિ અને યોગશાસ્ત્ર વગેરે અનેક મહાન્ ગ્રંથો છતાં આ ગ્રંથ રચવામાં કર્તાએ કેવા સંજોગોમાં પ્રવૃત્તિ કરી અને એ પોતે કોણ હતા તે સંબંધી વાચકોની આકાંક્ષા પુરી પાડવા માટે અત્ર \*એકવીસમા અધિકારનો આવશ્યક તેટલો અનુવાદ જ કરવાનું યોગ્ય ધારું છું.

“ આ વિચારને પુરાતન મુનિયો ગ્રંથોમાં અતીવ વિસ્તારથી ગ્રંથન કરી ગયાછે. પરંતુ તેમાં આ યુગના અલ્પ બુદ્ધિવાળા આત્માઓની મતિ પ્રસાર ધાય તેમ નથી. જીવ અને કર્મ સંબંધી આ ગ્રંથમાં આપેલા પ્રશ્નો કોઈ શૈવે મને અતિ આગ્રહથી કર્યા હતા અને શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતના મતની અવહેલના ન ધાય એમ વિચારીને મેં એ પ્રકારે અજાણ છતાં એ ધૃષ્ટતાથી શીઘ્ર ઉત્તર આપ્યા હતા. જેમ જેમ તેણે હૃદયમાં તર્ક ઉઠવાથી સહસા પ્રશ્નો કર્યા હતા તેમ તેમ મેં તેનું કહેવું આગલ કરીને જૈન તરીકે ઉત્તર આપ્યા હતા. એ પ્રશ્નોના ઉત્તર ફેવલ લૌકિક ઉક્તિમાં-વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે તેવા આપ્યા હતા. પુરાણ

\* આ અધિકારમાંના વિષયનો અહીં ઉલ્લેખ થવાથી ભાષાંતરમાં તે લીધો નથી.

—પાષીન શાસ્ત્રોમાં જેમની બુદ્ધિ પ્રવેશ કરી શકે તેવી હોય તે એ વિષયમાં પુરાતન યુક્તિનો આદર કરો. પણ આ વિચારમાં મારો ગોચર—વિષય નથી એટલું જ નહિ પણ વિદ્વાનો એ એમાં મુદ્દાચ ચેમ છે. કેવલિ વિના સર્વ શ્રુત—સિદ્ધાંતને જોનારા પ્રકટ થાય તો તે પણ એ કહેવાને સમર્થ ન થાય. માટે આ મારું સાહસ જોડને દક્ષોએ હસવું નહિ. શું બાલકને સમુદ્રનું પ્રમાણ પૂછવામાં આવે તો તે પોતાની બુદ્ધિથી હાથવડે ન વતાવે ? અથવા અલ્પ બુદ્ધિવાળાને માટે એમાં શાસન—બોધ છે માટે એ શાસ્ત્ર જ હો. જે ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિ અને નિર્યુક્તિથી યુક્ત હોય તેને વિદ્વાનો શાસ્ત્ર કહે છે. આ મારો ઉદ્યમ આસ્તિકોને અને નાસ્તિકોને આનંદ આપવા માટે છે તે આસ્તિકોમાં આસ્તિકતા ગુણનો પ્રસાર કરીને અને નાસ્તિકોમાં નાસ્તિકતા ગુણનો અપસાર—નાશ કરીને સર્વ સફલ થાઓ ! આ વિચારને લાંબા વચ્ચત સુધી વારંવાર જણાવતાં વાદથી, કદાગ્રહથી અથવા ભ્રમ—સંભ્રમથી જે કઈ ન્યૂનાધિક કહેવાયું હોય તેથી મને જે દુષ્કૃત—પાપ લાગ્યું હોય તે તત્ત્વતઃ—સ્વરેચ્છરી રીતે મિથ્યા હો ! એ પ્રમાણે મેં મનની સમાધિ માટે યથામતિ જૈન તત્ત્વસાર સ્મૃતિમાં આપ્યો છે. અત્ર જે કંઈ ઉત્સૂત્ર થઈ ગયું હોય તે સુવિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળાએ વિશોધી લેવું. શ્રીજિનેશ્વર ભગવંતના વચનોમાં એ પ્રકારે શ્રદ્ધાનો પ્રસાર કરાવતા મેં જે ધર્મ—ઉપાર્જન કર્યો છે તેવડે સમસ્ત જન કર્મ—રહિત—સિદ્ધના જેવા સુખી થાઓ !

—“ઉત્તમોત્તમ સ્વરત્તર ગણ—( ગચ્છ ) જે ધારણ કરનાર યુગવર શ્રીજિનરાજસૂરિના સામ્રાજ્યમાં તેમના પટ્ટાચાર્ય મહાન્ શ્રીજિન—સાગરસૂરિ વિદ્યમાન છતાં + અમરસર નામે ઉત્તમ નગરમાં શ્રીશીતલ—

---

+ અમરસર એ પંજાવમાં સીંઘધર્માનુયાયીઓનું પવિત્ર સ્થાન છે. ત્યાં એક જૈન ચૈત્ય—મંદિર છે. તેમાં મૂલનાયક ભગવાન હાલ વીજા છે. પ્રથમ શ્રીશીતલનાથજી મૂલનાયક હતા તે વાજૂએ પધરાવેલા છે,

નાથનું સાન્નિધ્ય પ્રાપ્ત કરીને સૂરચંદ્રે સુજ્ઞાન માટે આ સમર્થ ગ્રંથનું ગ્રંથન કર્યુંછે. ૧૬૭૯ વર્ષે આશ્વિન પૂર્ણિમાએ બુધવારે વિજયયોગે આ પ્રશ્નોત્તરથી અલંકૃત અમલ-પવિત્ર ગ્રંથ ઉત્તમ પદ્મવલ્લભગણિના સાહાય્યથી અર્હતપરમાત્માના પ્રસાદરૂપશ્રીની પ્રાપ્તિમાટે મેં વાચક-ઉપાધ્યાય \*સૂરચંદ્રવિબુધે પૂર્ણ કર્યો. ”

આ ગ્રંથની પ્રતિલિપિ-નકલ મને એક ભક્ત શ્રાવક તરફથી ભેટ દાખલ મળેલી છે. તે ૧૧ પત્રાત્મક છે. પત્રની લંબાઈ ૧૦ ઇંચ અને પહોળાઈ ૪|| ઇંચ છે. પત્રની દરેક વાજુએ ૧૬ થી ૨૧ પંક્તિ મૂલ ગ્રંથની છે. દર પંક્તિમાં ૫૭ થી ૭૫ અક્ષરો છે. ઉપરનીચે કેટલાક ઉપયોગી પર્યાયો આપેલા છે. તે ઇટલા તો સૂક્ષ્મ અક્ષરે લખેલા છે કે કોઈ કોઈ પંક્તિમાં ૧૪૧ અક્ષરો સમાવી દીધાછે. અક્ષરો મનોહર પણ મહેનત આપે તેવા છે. ગ્રંથ સંપૂર્ણ કર્યા પછી “લિખિતશ્ચ સં. ૧૭૧૦ વર્ષે દિલ્હી મહાનગરે પં૦ રવિવર્ધનગણિના સ્વવાચનકૃતે ” એ પ્રમાણે લખેલું છે. કેટલાએ ભંડારો જોયા પણ

\*સૂરચંદ્રવાચકે પોતાની પટ્ટાવલી નીચે પ્રમાણે આપેલીછે.

( સ્વરત્તર ગચ્છની વૃહત્ શાખામાં. )

જિનભદ્રસૂરિ.

મેરુચંદ્ર પાઠક.

? હર્ષ-૨ પ્રિય પાઠક.

? ચારિત્ર-૨ ઉદય વાચક.

વીરકલ્પ.

સૂરચંદ્રવાચક પદ્મવલ્લભગણિ.

કોઈ ટેકાણે આ ગ્રંથ જોવામાં આવ્યો નથી. તેથી તેની વહુ નકલો થઈ હોય એમ લાગતું નથી.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૬૩ ના વર્ષમાં હું વિહાર કરતો કરતો વડોદરા નજીકના છાણી ગામે ગયો હતો. ત્યાં સુશ્રાવક વૈદ્યરાજ મગનલાલભાઈ ચુનીલાલ વડોદરાવાળા મારી પાસે આવ્યા હતા. તેમની નજરે એ ગ્રંથ પડતાં જ તેમનામાં જ્ઞાનભક્તિ ઉત્પન્ન થવાની સાથે ગ્રંથની કાવ્યરચના સાધારણ અને ક્વચિત્ દોષિત પણ છતાં તેમાંના દૃષ્ટાંતો વગેરે આધુનિક કેલવળી પામેલા લોકોને ઉપકારક થાય તેવાં લાગવાથી અતિ પ્રસન્નતા પણ થઈ હતી. જો આ ગ્રંથ ભાષાંતર સહિત છપાઈ બહાર પડતાં તેની વાળી રસિક અને મૃત્યાત્માઓને ઉપકાર થાય તો મારી જ્ઞાનભક્તિ સફળ થાય એવા સરલ ભાવથી તનમનથી તેમણે સ્વસ્થરી મહેનત કરી મુદ્રણાર્થે સ્વહસ્તે તેની નકલ ઉતારી લીધી અને તે એક જ ગ્રંથના આધારે સંશોધી તેનો આશય લેઈને રસત્યાગરૂપ વાહ્ય અને અભ્યંતર તપના પ્રભાવે ગૂજરાતી ભાષામાં અનુવાદ પણ તૈયાર કર્યો. મારી ઇચ્છાનુસાર તે વન્ને ભાવનગરસ્થ શ્રીજૈનઆત્માનંદ સભાને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે અર્પણ કર્યો જે પ્રસિદ્ધ થયેલાં જોઈ મને અત્યાનંદ થાય છે. થોડાં વર્ષ ઉપર નેકનામદાર મહારાજા શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડની આજ્ઞાનુસાર તે મહાશય તરફથી કુમારપાલપ્રવંધનું ગૂજરાતી ભાષાંતર થયું હતું. તે ગ્રંથ જૈન તેમજ અન્ય જનોને લાભકારી થયેલો છે તેવીજ રીતે આ ગ્રંથ પણ વિશ્વને લાભ કારી થાઓ ! શ્રીમજ્જલમસ્તુ !

વિહાર સ્થલ-વડોદરા.

માર્ગશીર્ષ વદિ ૧૦ ગુરુવાર.

સુનિ કાલિવિજય.

૨૦-૨૧	સુખ દુઃખ આપનાર તરીકે કર્મ વિના વીજાનું ન હોયું. ભાગ્ય સ્વભાવ		
૨૧-૨૨	તોરે નામોથી કર્મનું જ પ્રતિપાદન.	૧૨ ૧-૬	૩૧
૨૨-૨૩	પ્રેરણા પળ પ્રેરણા વિના જીવને સત્સ્વરૂપ યોગ્ય ફલ પમાડવાનો		
૨૩-૨૪	કર્મનો સ્વભાવ. જગતનું સ્વરૂપ.	૧૨ ૬-૧૧	૩૧-૩૨
૨૪	મો જહ છતાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવની અનિવાર્ય શક્તિથી પ્રેરાઈ તેમનું		
૨૪	પ્રકટ થયું.	૧૨ ૧૨-૪૦	૩૨-૩૪
૨૪-૨૫	કર્મને હૃદયમાં આવવાના ભાંગા-પ્રકાર.	૧૨ ૪૧-૫૧	૩૪-૩૫
૨૫	કર્મની શુક્ત, ભોગ્ય અને શુદ્ધિમાન અવસ્થા.	૧૨ ૫૨-૬૦	૩૫-૩૬
૨૬	શત્રુ ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષને માનવામાં દોષ.	૧૩ ૧-૨૫	૩૭-૩૯
૨૬	શોક્ષને પળ માનવાની જરૂર.	૧૪ ૧-૧૯	૪૦-૪૧
૨૭	શેષાથી પળ ન દેશાય તે માનવા વાવત.	૧૪ ૧૯-૩૩	૪૨-૪૩
૨૮	નહિ દેશાતાં સ્વર્ગાદિ માનવા વાવત.	૧૫ ૧-૧૨	૪૪-૪૫
૨૮	સ્ત્રીપોક્ષાદિનાં સાધન. સિદ્ધિના ગુણોને યથાશક્તિ સેવવાથી સિદ્ધિનું થયું.	૧૬ ૧-૧૯	૪૬-૪૭
૨૮-૨૯	શ્વસ્યોષ દ્રવ્યધર્મ સેવવાની અને વ્યવહાર સાધવવાની જરૂર.		
૨૯	આત્મજ્ઞાન પરમ ધર્મ.	૧૬ ૨૦-૩૭	૪૭-૪૯
૩૦	પરમેશ્વરની પ્રતિમાના . પૂજનથી પુણ્યનો સંભવ.	૧૭ ૧-૨૩	૫૦-૫૨
૩૦	નીરાગી અને નિઃસ્પૃહીની સેવાથી પરમાર્થની સિદ્ધિ.	૧૭ ૨૪-૨૫	૫૨



इश्वरनी मायाथी जगत्तुं रचनातुं			
नहि घटवुं.	८	३८-४७	२०-२१
स्वतः इश्वरथकी जीवोना सृष्टिसंहारतुं			
नहि घटवुं.	८	४८-६१	२१-
जीवने कर्मथी सुखदुःख वगेरे थवा छतां			
परमेश्वरमां कर्ता तरीके आरोप.	८	६२-६९	२२-
ब्रह्मतुं स्वरूप	९	१	१
जगत्तुं कालादि पंचसमवायथी उत्पन्न			
थवुं अने प्रलय थवो.	९	२-३	१
ब्रह्मतुं ब्रह्ममां लीन थवुं अने ज्योतिस्तुं			
ज्योतिमां मळी जवुं.	९	४-७	२४-२
ब्रह्म-सिद्धने संकडाश नहि पडवी.	९	८-११	२
निगोदिया जीवोतुं अनंत काळ			
निगोदमां ज दुःखी रहेवुं वगेरे.	१०	१-१३	२
निगोद जीवोतुं नहि देखाववुं.	१०	१४-२०	२
निगोदादि जीवोतुं आहार करता छतां			
भारे न थवुं.	१०	२१-२४	२
निगोद जीवोतुं अनंत काळ दुःखी रहे			
तेवां कर्मने बांधवुं.	१०	२५-३७	२८-
निगोद जीवोतुं मन विना पण कर्मने			
बांधवुं.	१०	३८-४१	१
सर्व विश्व निगोदना जीवोथो परिपूर्ण			
छतां तेमां बीजा द्रव्योतुं समाववुं			
अने अवकाशतुं रहेवुं.	११	१-८	

# जैनतत्त्वसारः

श्रीगुरुभ्यो नमः

संशुद्धसिद्धान्तमधीशमिच्छं  
श्रीवर्धमानं प्रणिपत्य सत्यम् ।  
कर्मात्मपृच्छोत्तरदानपूर्वं  
किञ्चिद्विचारं स्वविदे संसूहे ॥ १ ॥  
आत्मायमार्याः किल कीदृशोऽस्ति  
नित्यो विभुश्चेतनवानरूपी ।

१ निर्दोषम् । २ अतिशयैर्दीप्तं । ३ स्वज्ञानाय । ४ विचारयामि । ५ यद्यप्यात्मा द्रव्यास्तिकनयान्नित्यः पर्यायास्तिकनयादनित्यो देवाद्यन्यतरव्यपदेशाभात् । परमिह तु सकर्माकर्मकरूपसर्वजीवद्रव्य-ग्रहणोपयोगान्नित्यत्वेन ग्रहणं । ६ व्यापकः केवलिसमुद्घातादौ सर्व-लोकाकाशव्यापकत्वात् अन्यथा तु स्वकायमात्रव्याप्तत्वादपि विभुः । ७ चेतनापि द्वेधा सावरणनिरावरणभेदात् । सावरणज्ञानं ययासम्भवं केवलादवर्गागन्यत्सर्वं । केवलज्ञानं हि निरावरणं । इह हि चेतनामात्र-ग्रहणात्सर्वजीवसम्वन्धिज्ञानं श्रूयते तेन सर्वमपि जीवद्रव्यं चेतनवदिति चेतनावान् जीव उच्यते । ८ रूपं सततमस्यास्तीति रूपी सर्वोऽपि पुद्गलधर्मा पदार्थः । न रूपी अरूपी अपुद्गलधर्मा जीवः । यद्यपि जैनसकर्मणशरीरसङ्गतो जीवः सातिशयज्ञानवतां रूपितया मत्सङ्ग-रूपापि चर्चक्षुषां निरतिशयज्ञानवताममत्यक्ष्णभाषयाऽरूपीत्युच्यते ।

प्रतिमा अजीव छतां पुण्यनी सिद्धि.	१७	२६-२८	५२
प्रमाणिक पंचे स्थापेली वस्तुनी			
विशेष मान्यता.	१७	२९-३७	५३-५४
परमेश्वर निराकार छतां तेनी मूर्त्ति			
केवी रीते थाय ?	१७	३८-४१	५४
निराकारनी पण स्थापना, अने तेनी			
पूजाथी लाभ.	१८	१-१९	५५-५६
प्रतिमा पूजानुं फल प्रायः तूर्त अहीं			
नाहि मळवानुं कारण.	१९	१-२०	५७-५९
परमेश्वरना नामस्मरणनी पण जरूर.	१९	२१-२९	५९-६०
आत्मज्ञानथी ज-केवल राजयोगथी			
मुक्तिनुं थवुं. ए विषयमां वैष्णवादि			
सर्वना कथननी एकवाक्यतानी घटना.	२०	१-२२	६१-६३
मुक्तिनो सर्व दर्शनने अनुसरतो मार्ग.	२०	२३-३५	६४-६६
सिद्धमां निष्क्रियता.	२०	३६-३९	६६
मनोनिरोध-योगना मार्गमां रमण			
करवानो उपदेश.	२०	३९-	६६

\*उपर जणावेला सर्व विषयानुं आ ग्रंथमां प्रश्नोत्तररूपे लोक-  
प्रसिद्ध दृष्टांतो आपीने निरूपण करवामां आव्युंछे.

अतस्तु कर्माणि समग्रलोका-  
 काशश्रितानीह निरन्तराणि ।  
 तेनैव जीवा हि भवन्ति कर्मा-  
 वृता वर्मूनीव मृदाविलानि ॥ ६ ॥  
 कथं विभो कर्मण आत्मनश्च  
 योगोऽयमेवो ऽजनि भिन्नजात्योः ।  
 अनादिसंसिद्ध इहोच्यते यो  
 हेमाश्मनोर्वारणिचित्रमान्वोः ॥ ७ ॥  
 दुग्धाज्ययोर्वा युगपद्भवो ऽस्ययं  
 यथा पुनः पावकसूर्यकान्तयोः ।  
 सुधासुधाभृच्छिलयोः सहोत्थितः

ऋद्वेदे ऽनन्तकर्मवर्गणाः सन्तीति । १२ द्रव्यानि स्वर्णानि रत्नानि वा । यथा  
 खन्यादौ स्वर्णानि रत्नानि वा समुत्पद्यमानानि मृदा मृत्तिकया सह  
 व्याप्तानीवच्छन्नानीव समुत्पद्यन्ते तथा जीवा अपि संसारस्थाने क-  
 र्मावृता एव भवन्तीति सम्बन्धः । १३ जीवानामरूपित्वात् कर्मणां  
 रूपित्वात् भिन्ना जातिः स्वभावः सत्ता वा ययोस्तौ भिन्नजातौ तयोः  
 संयोगो ऽनादिसंसिद्धः अनाद्युत्पन्न इत्यर्थः । १४ कयोरेव हेमाश्म-  
 नोरेव स्वर्णपाषाणयोरेव स्नेहस्कान्तेजस्कयोरथवा तत्तद्वदयोरथवा  
 गुरुलघ्वोरथवा स्निग्धान्तिगुरुत्वात्प्रातिभिः प्रकाशेभिन्नजात्योरेव-  
 भूतरेषामपि पदार्थानां यथावन्भवं भिन्नजातिव्यं स्वयद्वा । १५ अ-

तथा च कर्माणि तु कीदृशानि  
 जडानि रूपीणि चयाचयीनि ॥ २ ॥  
 जीवाः पृथिव्यादिमसूक्ष्मवृद्ध-  
 निगोदभिन्ना हि भवन्त्यनन्ताः ।  
 नानाविधावाससजातियोनि-  
 भिन्नाः समस्ताः किल केवलीक्ष्याः ॥ ३ ॥  
 कर्माणि तेभ्यो यदनन्तकानि  
 समग्रलोकाभ्यरसंस्थितानि ।  
 घनं किमङ्ग्येकतरप्रदेशे  
 ऽप्यनन्तसङ्ख्यानि शुभाशुभानि ॥ ४ ॥  
 अनन्तसङ्ख्याः किल कर्मवर्गणा  
 जीवप्रदेशे परिकल्प्य एकके ।  
 शुभाशुभाः केवलदृष्टिदृष्टा  
 मुक्ता अमूभ्यः खलु ते हि सिद्धाः ॥ ५ ॥

९ पूरणगलनस्वभावानि । १० जीवाः कथम्भूताः । पृथिवी आदि-  
 मादिर्येषां ते पृथिव्यादिमाः पदकायिकास्ते च ते सूक्ष्माश्च वृद्धाश्च ते  
 तथा । विशेषणविशेष्यभावस्य विवक्षानिवन्धनत्वात् सूक्ष्मवृद्धशब्दयो-  
 र्विशेष्यतयोपादानेन परनिपातो ऽतः पृथिव्यादयो द्विधा सूक्ष्मा वाद-  
 राश्च । निगोदा हि निगोदसञ्ज्ञावन्तस्तेऽपि सूक्ष्मा वादराश्च । तैर्भे-  
 दैर्भिन्ना ये ते तथा । यद्वात्र सूक्ष्मवृद्धशब्दौ पृथिव्यादिमनिगोदशब्द-  
 योरन्तरस्थितौ ढमरूकमणिवत् पृथिव्यादिषु निगोदेषु योज्यौ । ११  
 एकस्य जीवस्यासङ्ख्याताः तेषामेकस्मिन्नपि मनोबुद्ध्या परिकल्प्ये

अतस्तु कर्माणि समग्रलोका-  
 काशश्रितानीह निरन्तराणि ।  
 तेनैव जीवा हि भवन्ति कर्मा-  
 वृता वरुणीव मृदाविलानि ॥ ६ ॥  
 कथं विभो कर्मण आत्मनश्च  
 योगोऽयमेवो ऽजनि भिन्नजात्योः ।  
 अनादिसंसिद्ध इहोच्यते यो  
 हेमाश्मनोर्वारणिचित्रभान्वोः ॥ ७ ॥  
 दुग्धाज्ययोर्वा युगपद्भवो ऽस्त्ययं  
 यथा पुनः पावकसूर्यक्रान्तयोः ।  
 सुधासुधाभृच्छिलयोः सहोत्थितः

प्रदेष्टे अन्तर्कर्मवर्गणाः सन्तीति । १२ वसुने स्वर्णानि रत्नानि वा । यथा  
 खन्यादौ स्वर्णानि रत्नानि वा समुत्पद्यमानानि मृदा मृत्तिकया सह  
 व्याप्तानीवच्छन्नानीव समुत्पद्यन्ते तथा जीवा अपि संसारस्थाः क-  
 र्मावृता एव भवन्तीति सम्बन्धः । १३ जीवानामरूपित्वात् कर्मणां  
 रूपित्वान् भिन्ना जातेः स्वभावः यत्ता वा ययोस्तो भिन्नजातो तयोः  
 संगोगो ऽनादिसंसिद्धः अनाद्युत्पन्न इत्यर्थः । १४ कयोरेव हेमाश्म-  
 नोरेव स्वर्णपाषाणयोरेव मतेजस्कान्तेजस्कयोश्च वा हतवद्धयोरथवा  
 गुरुलघ्वोरथवा स्निग्धास्निग्धयोरन्यतः विः प्रज्ञाभिन्नजात्योरेव-  
 भूतगेषामपि पदार्थानां यथात्मभवं भिन्नजातत्वं स्वयत्नम् । १५ च-

कर्तृगुणानामथ कर्तृवादिनाम् ॥ ८ ॥

कर्मात्मनोरेवमनादिसिद्धो

योगोऽस्त्ययं केवलिनः समूचुः ।

अस्यापि भेदो विदितस्तथाविधात्

सामर्थ्ययोगात्कर्तृकामनोरिव ॥ ९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

जीवकर्मस्वभावोक्तिलेशः

प्रथमोऽधिकारः ॥

न्द्रकान्तयोः । १६ ये तु जगतः सकर्तृत्वमाहुस्तेषां कर्तृवादिनां मते  
यथा कर्तृगुणानां च सत्त्वादीनां मिथः सम्बन्धो अनादिसंसिद्धः । न  
हि निर्गुणः कर्त्ता जगत्करणे समर्थो भवितुमर्हति कर्त्तृनिःश्रयत्वा-  
भिरञ्जनत्वात् सगुणत्वं न स्यात् तदभावे च कर्तृत्वं न सम्भवतीति;  
एवमपि न वक्तुं शक्य यत्कर्त्ता सृष्टिकर्मणि प्रवृत्तः सगुणोऽन्यथा नि-  
र्गुणः एवमुच्यमाने सति कर्त्तुरनेकस्वभावत्वादानित्यत्वं तथा तु कर्त्तु-  
रभावः स्यात्, इदं तु कर्त्तृवादिनां न मतं; तन्मते च कर्त्तारः सगुणत्वं  
निर्गुणत्वं च द्वयमापे वक्तव्यं यथा निरञ्जने निःश्रये कर्त्तारः सगुण-  
त्वमन्तर्लानं तथात्पन्यपि कर्मसंयोगः । १७ पूर्व हेम पश्चात्पापणोऽध-  
वा पूर्वं पापणः पश्चात्सृष्टिर् इत्यादिको भेदः क्वापि न वक्तुं शक्यः  
द्वयोरपि समसमय एव सम्बन्धस्ततोऽयमेव वस्तुषु अनादिसंसिद्धो  
यथा सम्बन्धः तथा जीवकर्मणोराप अनादिसंसिद्धः सम्बन्धः इति भि-  
न्नजात्योरापि स्वयंभावाः ।

## द्वितीयोऽधिकारः

तादृक्स्वभावान्नियतेर्भविष्यत्-  
 कालाच्छुभाशोभनशुक्तिहेतोः ।  
 जीवस्तु कर्माणि समाददीत  
 शुभाशुभानीह पुरःस्थितानि ॥ १ ॥  
 कर्माणि योगीन्द्र जडानि सन्ति  
 तानि स्वयं नाश्रयितुं क्षमन्ते ।  
 आत्मा तु बुद्धः स्वयमेव जानन्  
 कर्माण्यशस्तानि कथं हि लाति ॥ २ ॥  
 को नाम विद्वानशुभं हि वस्तु  
 गृह्णाति मत्वा किल यः स्वतन्त्रः ।

१८ जीविकर्मणोरनादित्वादयमनादिसिद्धः संयोगः तथापि पुरा-  
 णानि कानिचित्कर्माणि कृपयति कानिचिद्वानि गृह्णाति इति सं-  
 स्वर्गभाषातोऽयं द्वितीयः कर्मग्रहणाधिकार उच्यते । तादृक्स्वभावात्  
 इत्यादि । जीवः पुरःस्थितानि यथायोगं प्राप्नोति शुभाशुभानि क-  
 र्माणि समाददीत गृह्णीयादिति तत्र हेतुत्रयमाह । तादृगिति जीवस्य कर्म  
 ग्रहणस्वभावात् पुनश्च नियतेरवश्यंभावात् नियतिर्भगवतो बलीय-  
 सा इत्युक्तेः तादृशात् भाविनः कालात् । चकाराकरणमत्र त्रयाणामप्ये-  
 षां समुदेतानामसंज्ञावादेकोभाव एवान्तः पारमर्थादभेद एवेति न च-  
 कारः । कोटशब्दस्मादपि हेतुत्रयादापि । शुभाशो० सुखदुःखभोगकार-  
 णतः । अत एव नियतिस्वभावकालः प्रत्येकं तादृशानि कर्माणि पुरतः



सत्यं विजानन्नपि भवितादृक्-  
 कालादिनोदादशुभं हि लाति ॥ ३ ॥  
 तथा हि कश्चिद्धनवानपीह  
 खादेद्भविष्यन्नियतिप्रणुन्नः ।  
 खलं विबोधन्नपि मोदकादि-  
 स्वादिष्टवस्तूनि यतः स्वतन्त्रः ॥ ४ ॥  
 अनन्यमार्गश्च तथैव कश्चित्  
 स्थानं निजेष्टं प्रयियासुराशु ।

प्रापितानि तादृशानि शृङ्गातीति पारवर्त्य जीवस्य जैनैर्व्यज्यते । तथा  
 षोच्यते तादृशा जायते दुर्द्धिर्व्यवसायश्च तादृशः ।  
 सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ इदं हि  
 शास्त्रं प्रायः पृच्छकशेवाभिप्रायमाश्रित्योक्तमस्ति । शैवा हि  
 जैनानिति वदन्त । भो जैनाचार्याः जीवोऽयं सुखैषी सन्  
 शुभानि कर्माणि जानन् शृङ्गातु परमसौ दुःखद्वेषी सन् अशु-  
 भानि कर्माणि कथं शृङ्गाति । अतो ऽशुभानि कर्माणि ग्रहीतु-  
 मनिच्छतो ऽस्य कश्चिदोश्वरादेरशुभकर्मग्रहणे प्रेरको वाच्यो यथा सर्वं  
 भवन्मतं समञ्जसं स्यादिति पृच्छन्त शैवजनं समधिगम्य जानतोऽपि  
 जीवस्य प्रेरकादि विनैव श्रुभकर्मग्रहणवदशुभकर्मग्रहणं वर्तते इति नि-  
 गदन् जैनाचार्यैः शैवादिकं प्रत्युत्तरयति सत्यं विजानन्नित्यारभ्या  
 नवमकाव्यपूर्वाधिपर्यन्तग्रन्थेनेत्यादि स्वयं ज्ञेय । १९ कालो सहाव  
 नियड पुण्वकयं पुरिम कारणे पंच । समवाए सस्मत्तं ए-  
 गंते होइ सिच्छत्त ॥ भाविनः भाविष्यतो ये तादृशाः सुखदुख  
 हेतवः कालादयः पंच तेषां नोदः प्रेरणं तस्मात् ।

शुभाशुमान्स्थानभरान्विजानन्  
विलङ्घते स्वीर्यपदाप्तिनोदात् ॥ ५ ॥

तथा च चौराः परदारगा अपि  
व्यापारिणो दर्शनिनो द्विजास्तथा ।

विदन्त एते हि तथैवाविधायनेः  
शुभाशुभं कर्म समाचरन्ति ॥ ६ ॥

भिक्षुस्तथा वैन्दि ऋषिश्च भिक्षां  
स्त्रिंशं च श्लोकां परिबुध्य भुङ्क्ते ।

श्वरस्तथा युद्धगतो ज्वगच्छन्  
शत्रूनशत्रूंश्च निहन्ति रोधे<sup>२०</sup> ॥ ७ ॥

रोगी यथा वा निजरोगशान्ति-  
मिच्छन्नपथ्यं ह्यपि सेवते ज्ञौ ।

रोगाभिर्भुतत्ववशादपौयं  
जानन्स्वयम्भाविनमात्मगामिनम् ॥ ८ ॥

एवं हि कर्माण्यसुमान्विलाति

२० स्वकीयस्थानकताप्तिधेरणात् । २१ तयाविधयशुभाशुभरेतु  
भविष्यत्कालात् । २२ वन्दी शब्दस्य इ कृत्यक् इति पाणिनीयमूत्रेण  
पक्षे कृतस्वस्य पाठः । २३ कृषिस्तु तत्रैवित् योगविदिति । २४  
स्निग्धामर्षति म्यादिष्टां मृष्टां मग्नागितियावत् । २५ स्वामुक्ताविप-  
रीतां स्वस्मिन्नखितां स्वप्रकृतितो भिक्षुपापिति । २६ ज्ञात्वा ।  
२७ रोधे गदरोधादिके । २८ पारव्रजान् । २९ कष्टं । ३० जीवः ।

शुभाशुभानि प्रविद्वन्वश्यम् ।  
 जीवस्य कर्मग्रहणे स्वभावो  
 ज्ञानं विनाप्यस्ति निदर्शनं यत् ॥ ९ ॥  
 यथैव लोके किल चुम्बको ऽप्ययं  
 संयोजकैर्योजितमंजसा भृशम् ।  
 सारं तथा ऽसारमयो ऽविचारितं  
 गृह्णाति येनाव्यवधानमात्मनः ॥ १० ॥  
 कालात्मभाव्यादिनियोजितान्यहो  
 स्वभावशक्तेश्च शुभाशुभानि यत् ।  
 कर्माणि सामीप्यसमाश्रितान्यय-  
 मात्मापि गृह्णाति तथाविचारितम् ॥ ११ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 जीवस्य शुभाशुभकर्मग्रहणोक्तिलेशो  
 द्वितीयो ऽधिकारः ॥

---

३१ ज्ञानं विनापि जैनाभिप्रायेण जीवस्य ग्रहणस्वभावोऽस्ति अत्र  
 दृष्टान्तो यथा लोके किलेत्यादि । ३२ लोहं कान्तविद्युत्सारादि । ३३  
 मुण्डादि । ३४ येन सारेण लोहेनाथवासारेण लोहेन सहात्मनः स्व-  
 स्याव्यवधानं अन्तरं नास्ति ।

## तृतीयोऽधिकारः

~~~~~

स्वामिन्ननाकारतया हि जीवो  
 निरीन्द्रियः केन च लाति कर्म ।  
 निरीक्ष्य पूर्वं तत औत्मलेयं  
 पाण्यादिना न्याददते पुमांसः ॥ १ ॥  
 आत्मा तु नेदृक्, घटते न चैतत्  
 सत्यं, विनापीन्द्रियतोऽप्यथात्मा ।  
 भाव्याश्रितं कर्म समाददीत  
 शक्तेः स्वभावाच्च शृणु स्वरूपम् ॥ २ ॥  
 यथेन्द्रियाकारविवर्जितो<sup>३८</sup>ऽयं  
 कर्ता शृणोत्येव निजाङ्गिजापम् ।  
 भक्तं निरीक्ष्याथ विलाति पूजां  
 पाणिं विना चोद्धरतीह भक्तान् ॥ ३ ॥  
 पापं हरत्याशु कृतं स्वकैर्य-  
 दनन्तशक्तेः सहजात्तथात्मा ।

३८. आत्मना लेयं ग्राह्यं यद्वस्तु स्यात्तद्वस्तु पाण्यादिना नियत-  
 माददते इत्यर्थः । ३९ करादिना । ४० गृह्णन्ति । ४१ भविष्यत्कालभो-  
 गार्थं भविष्यत्पलाश्रितं । ४२ अयमिति कर्तृत्वादिलोकप्रसिद्धः कर्ता ।

लोके यथा वा गुडंको रसस्य<sup>१</sup>  
सिद्धो निरीक्ष्येन्द्रियपाणिमुक्तः ॥ ४ ॥

दुग्धादिपायी त्रपुनीशोषी  
स शब्दवेधी बलशुक्रदश्च ।  
सूतोऽपि चैतत्कुरुते निरक्षो  
जीवस्तु शक्तो न करोति किं किम् ॥ ५ ॥

वनस्पतीनामपि वा यथाहति<sup>२</sup>  
र्यन्नालिकेर्यादिषु दृश्यतेऽपि च ।  
यद्वा घनं किं किल वस्तु सर्वं  
सङ्गृह्य नीरं स्वयमाद्रितं स्यात् ॥ ६ ॥

न चेति वाच्यं पयसोऽस्ति शक्ति-  
स्तद्भेदने यद्यभिचारितास्ति ।  
न भेदनं मुद्गशिलासु तद्वत्  
धान्येऽम्मसः किं कटुका<sup>३</sup> न भेद्याः ॥ ७ ॥

सिद्धं तथेदं ग्रहणीयमेव  
वस्त्वत्र यस्यास्ति तदेव लाति ।

४० गुटिका । ४१ पारदस्य । ४२ आहारः । ४३ वनस्पतीनामपि  
पाण्यादि विनैवाहारग्रहणं दृश्यते तच्च लाङ्गल्यादिषु गृहीतमपि समी-  
क्ष्यते तन्मूले जलसेचनात्तत्फले जलाधानं अत्यक्षतयोपादीयते  
४४ करडूकणाः ।

किं चुम्बको लोहमथोज्झ्य धातू-  
 नन्यांश्च गृह्णाति तथास्वभावात् ॥ ८ ॥  
 अप्येवमात्मा परपुद्गलोत्करान्  
 विहाय गृह्णाति हि कर्मपुद्गलान् ।  
 यादृक्ष यादृक्ष भविष्यदार्यति  
 तादृक्षसम्प्रेरणपारवश्यतः ॥ ९ ॥  
 सुप्तो यथा वा किल कश्चिदङ्गभृत्  
 स्वप्नान् प्रपश्यन् कुरुते सर्माः क्रियाः ।  
 नोऽङ्गिन्द्रियेणैव न तत्र किञ्चने-  
 न्द्रियैर्द्वयप्राणमहो प्रवर्तते ॥ १० ॥  
 जीवस्तथा कर्मभरं हि लाति  
 स्वप्नो भ्रमोऽयं ननु मैवमाख्यः ।  
 महत्तमे तस्य फले च दृष्टे  
 मा ब्रूहि यत्स्वप्नमयं स्मरत्यहो ॥ ११ ॥  
 यथा गृहीतं न हि कर्म स स्मरेत्  
 न स्मर्यते प्रायश एव दृष्टः ।

४८ कर्मणः सकाशान् भिजान् पुद्गलनगृह्णान् विहाय कर्मपुद्ग-  
 लान् गृह्णाति । ४९ उत्तरकालः । ४७ सर्वाः । ४८ मनसा । ४९ बुद्धी-  
 न्द्रियक्रियेन्द्रियलक्षणेन्द्रियद्वयबलं विना मनो नास्तीति । बुद्धीन्द्रिया-  
 णि स्पर्शनादिष्वक्ष । क्रियेन्द्रियाणि करपादादिष्वक्ष । ५० स्वप्नस्य  
 ५१ स्वप्नदर्शको नरः । ५२ कर्मप्रादुर्भावो जीवः ।

स्वप्नस्तथा कर्मभरोऽपि चात्तैः<sup>५३</sup>  
 कश्चित्स्मरेत् स्वप्नमिमं यथेक्षितम् ॥ १२ ॥  
 कर्म स्मरेत् ज्ञानविशेषतस्तथा<sup>५४</sup>  
 प्रधानपुंसेक्षित एव यद्वत् ।  
 स्वप्नो यथार्थः फलतीह नूनं  
 तथैव कर्मात्तमिदं कृतार्थम् ॥ १३ ॥  
 स्यादङ्गिनः संशय एव नात्र  
 व्यर्थी भवत्स्वप्नभरस्य जन्तोः ।  
 स्वप्नो यथा केवलिनस्तथास्ति  
 कर्मग्रहस्तत्क्षणनाशतो यत् ॥ १४ ॥  
 तथा निजात्मन्यपि पश्यतोऽत्र  
 सम्मील्य चेतः परिकल्प्य सुस्थम् ।  
 उत्पत्तिकालादवसानसीमा-  
 मात्मा सृजेत्कर्मणैतैजसाभ्याम् ॥ १५ ॥  
 गर्भस्थितः शुक्ररजोन्तरागतो<sup>५५</sup>  
 यथोचिताहारविधानतो द्रुतम् ।  
 धातूंश्च सर्वानपि सर्वथा स्वय-  
 मात्मा विधत्तेऽत्र विनाक्षवीर्यतः<sup>५६</sup> ॥ १६ ॥

५३ गृहीतः । ५४ यथा वा चौरादिकः कश्चिदपराधी बन्धनं प्राप्तो निजा-  
 चरितचौर्यादि स्मरति ज्ञानादेव साधुरपि पूजां प्राप्तः स्वशुभाचारं स्म-  
 रति ज्ञानात् । ५५ शरीराभ्यां । ५६ वीर्यरक्तमध्या । ५७ इन्द्रियबलादिनापि ।

गर्भात्कृते जन्मनि सर्वदैव  
 गृह्णन् किलाहारमथोपलब्धम् ।  
 तैस्तस्ततस्तत्परिणामतः स्वयं  
 धात्वादि संपाद्य करोति पुष्टिम् ॥ १७ ॥  
 तथाहृतिं रोमैर्भिरादधद्यकः  
 खलं परित्यज्य रसान् समाश्रयेत् ।  
 पुनः पुनः प्रोज्झति तन्मलं बलात्  
 दधर्द्रजःसात्त्विकतामसान् गुणान् ॥ १८ ॥  
 सज्ज्ञानविज्ञानकषायकामान्  
 हिताहिताचारविचारविद्याः ।  
 रोगान् समाधीश्च दधान एव-  
 मास्ते कंथ सक्रिय एष देहे ॥ १९ ॥  
 किं देहमध्येऽस्य करोन्द्रियादिकं  
 समस्ति येनैवं करोति तादृशम् ।  
 विवेर्चनं प्राप्य च वस्तु तादृशं  
 प्रोप्तावधिर्याति गृहेश्वरो यथा ॥ २० ॥  
 यदीदृशोऽपौद्गलिकोऽप्यमूर्तो

१८ तस्मात्तस्मात्तस्याहारस्य विपाकवशात् इत्यर्थः । १९ देहवर्द्धिर्दृश्य-  
 मानाव्ययवस्तुपरमगणराकृष्य । २० राजस्य । २१ पाणीन्द्रियादिना ।  
 २२ पृथक्करणं । २३ आहारादि । २४ पूर्णकालः । २५ मूर्तिस्वभावात् ।



निराकृतिः सक्रिय एष जीवः ।  
 देहस्य मध्ये स्थित एव सर्व-  
 मङ्गं परिव्याप्य करोति कृत्यम् ॥ २१ ॥  
 द्रव्याणि सूक्ष्माणि गुरुणि तद्वत्  
 सूक्ष्माणि वा लाति पुरान्तरासुमान् ।  
 कर्माणि तत् सूक्ष्मतमानि नो कथं  
 गृह्णात्ययं तैजसकार्मणाङ्गतः ॥ २२ ॥  
 जीवः पुनारूपकरादिवर्जित  
 ईदृग्वपूरूपि कथं प्रवर्तयेत् ।  
 आहारपानादिक इन्द्रियार्थके  
 शुभाशुभारम्भककर्मणीह ॥ २३ ॥  
 चेदिन्द्रियैः पाणिमुखैरर्थाङ्गैः  
 समाः क्रियाः स्युर्भविनं विनैव ।  
 तदा समस्ताः कुणपैरजन्तुकैः  
 क्रियाः क्रियन्ते न कथं करेन्द्रियैः ॥ २४ ॥  
 सिद्धं तथैतच्चदशस्तशस्तं

६६ अमूर्तः सन् सक्रिय इत्याचिन्त्यशक्तिरयं जीवः । ६६ किं किं कृ-  
 त्यं करोतीत्याह । गुरुणि द्रव्याणि आहारपानादीनि । ६८ सूक्ष्मा-  
 णि रागद्वेषादीनि । ६९ देहमध्यजीवः । ७० हस्तादिकैः । ७१  
 अवयवैः । ७२ भवोऽस्यास्तोति भवो जीवस्त । ७३ मूर्तकैः । ७४  
 अशस्तं कणायमत्सरनिन्दाद्रोहशोकमोहादिकं कर्म तथा मल्लोज्ज्वला

कर्मात्मनैव क्रियते न चाङ्गैः ।

अरूपिणा रूपि ततश्च कर्म

सूक्ष्मं कथं नाम न गृह्यते तत् ॥ २५ ॥

ध्यानी पुनर्वाह्यगतेन्द्रियैर्विना

करोति कर्माणि यथेप्सितानि यत् ।

जिह्वां विना ध्यायति मानसं जपं

शृणोति तं तं श्रवसी ऋते तदा ॥ २६ ॥

विना जलैः पुष्पफलैश्च दीपैः

सद्भावपूजां सफलीकरोति ।

ध्यात्वाऽथ ब्रह्मापि च ब्रह्मवादी

न ब्रह्मतामेषं लभेद्विना खैः ॥ २७ ॥

जीवोऽयमेवं करणैः करादिभि-

र्विनैव कर्माणि समाश्रयत्यलम् ।

अचिन्त्यशक्त्या नियतिस्वभाव-

कालैश्च जाल्या च कृतप्रणोदः ॥ २८ ॥

कर्माणि जीवैकतरप्रदेशे

ऽप्यनन्तसङ्ख्यानि भवन्ति चेत्तदा ।

कथं न दृश्यानि हि तानि पिण्डी-

भूतानि दृष्ट्या निगदन्तु कोविदाः ॥ २९ ॥

दि वा कर्म. शम्भे च कर्म ज्ञानादिरसग्रहणध्यानादिसम्पादनगुण-  
ग्रहणभगवत्स्मरणाद्यनेकं । ७५ अङ्गैः कर्मादिकेन्द्रियरूपैः पाणिपादा-  
दिकीभावयवैरिति । ७६ जापादिकं आरम्भं । ७७ तस्मिन्जापसमये अ-  
न्तरात्मनैव श्रवसी तर्णादि विनैव शृणोत्ययमात्मा । ७८ एष ब्रह्मवादी  
ब्रह्मध्याना । ७९ इन्द्रियैः । ८० तथाविधनरजन्मादिना । ८१ प्रेरणः ।

सत्यं कृतिन् सूक्ष्मतमानि तानि  
पश्यन्ति नो चर्मदृशो हि मादृशाः ।  
ज्ञानी तु सज्ज्ञानदृशो भृशोदया-  
त्पश्येद्यथात्रैव निदर्शनं शृणु ॥ ३० ॥

पात्रे च वस्त्रादिषु गन्धपुद्गलाः  
सौगन्ध्यदौर्गन्ध्यवतो हि वस्तुनः ।  
ज्ञेया न ते तेन हि पिण्डभावं  
गता अपीक्ष्या नयनादिभिस्तु ॥ ३१ ॥

ज्ञानेन जानात्ययमेवमेतं  
कर्मोच्चयं जीवगतं तु केवली ।  
तथा पुनः सिद्धरसान्निपीतं  
स्वर्णादि नो तत्र दृशाभिदृश्यते ॥ ३२ ॥

यदा तु कश्चिद्रससिद्धयोगी  
कर्षेद्यदैतन्ननु तस्य सत्ता ।  
एवं हि कर्माण्यपि जीवगानि  
ज्ञानी विजानाति न चापरो ऽत्र ॥ ३३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
ऽमूर्तस्याप्यात्मनो मूर्तकर्मग्रहणतत्पिण्डादर्शन-  
निरूपणोक्तिलेशस्तृतीयो ऽधिकारः ॥

८२ दृष्टेः । ८३ यदि सुगन्धदुर्गन्धपुद्गलाः पुद्गलात्मके  
पात्रादिके वस्तुनि स्थिता न दृश्यास्तर्हि अपुद्गलात्मके आत्म-  
नि अतिमृक्ष्माः कर्मपुद्गलाः कथं दृश्याः इत्यर्थः । ८४ अयं प्रसि-  
द्ध्या सर्वविज्ञातः केवली ।

## अथ चतुर्थोऽधिकारः

कर्माणि मूर्त्तान्यसुमानमूर्त्तः  
 साकृत्त्यनाकृत्यभियुक्तिरेषा ।  
 न्याय्या कथं येन हि वस्तु भिन्नं<sup>८७</sup>  
 नार्धारकाधेयकतां लभेत ॥ १ ॥  
 आकर्ण्यतामुत्तरमस्य विज्ञाः  
 कर्मस्वभावादथ जीवशक्तेः ।  
 गुणाश्रयो द्रव्यमिति प्रवादो<sup>८८</sup>  
 संसारिजीवस्य गुणस्तु कर्म ॥ २ ॥  
 यद्वा हि ये केचन विश्वमेतत्  
 सकर्तृकं प्राहुस्ते<sup>८९</sup> समस्तम् ।  
 कल्पान्तकाले महति प्रवृत्ते<sup>९०</sup>  
 भाव्येव लीनं<sup>९१</sup> खलु विष्णुनाम्नि ॥ ३ ॥

८६ जीवः । ८६ साकारनिराकार । ८७ मूर्त्तामूर्त्तत्वभेदेन  
 भिन्नमपरजातीयं । ८८ ततोऽमूर्त्तारूपाधारआत्मा मूर्त्तानां रुपिणां क-  
 र्मेणां कथमाधेयभावं धार्यतां प्राप्नोतीति पृच्छकाशयः । ८९ प्रसिद्धो  
 वादः प्रकृष्टो वा वादः प्रवादः बहुतरताकिंकजनोक्तिस्तस्मात् यथा  
 हि सिद्धात्मनः सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि गुणाः सिद्धस्यापि जीव-  
 द्रव्यत्वात् तथा संसारिजीवस्य सकर्मणः कर्म गुणः स्यात् जीवद्रव्यत्वात् ।  
 ९० महाप्रलये । ९१ भावि भविष्यति । ९२ लीनं स्थायि । ९३ कर्त्तरि ।

तदा यथा भूतगणा गुणाश्च  
 स्थास्यन्ति लीना ननु कर्तृनाम्नि ।  
 यद्वा नभोऽमूर्त्तमिदं गुरोर्लघो-  
 मूर्त्तस्य चांमूर्त्तिमतो निरन्तरम् ॥ ४ ॥  
 अर्थस्य सर्वस्य यथा विचक्षणा  
 आधारमाख्यन्नविनश्वरं महत् ।  
 कथं तथात्मैष न रूपवानपि  
 रूपीणि सर्वाणि वहत्यनारतम् ॥ ५ ॥  
 मिथ्यात्वदृष्टिभ्रमकर्ममत्सराः  
 कषायकन्दर्पकला गुणास्त्रयः ।  
 क्रियाः समग्रा विषया अनेकधा  
 किं किं न धत्तेऽत्र वपुर्गतोऽप्ययम् ॥ ६ ॥  
 मावोच एतद्धि शरीरजा गुणा  
 अमी यतोऽस्मिन् गतपञ्चके धने ।  
 दृश्यन्त एते न हि केचनाश्रिता-

९४ विष्णुनाम्नि ब्रह्मनाम्नि वा । ९५ गुरोर्गणिरिष्टस्य धराधरकार-  
 स्कराम्भोधिरूपरूपिद्रव्यस्य । ९६ लघिष्टस्य घनवाततनुवातपरमाणुत्र  
 सरेण्वर्कतूलादिरूपरूपिसूक्ष्मद्रव्यस्य । ९७ मूर्त्तस्य सर्वरूपिद्रव्यस्य ।  
 ९८ अमूर्त्तस्य सिद्धधर्माधर्मास्तिकायादेः । ९९ द्रव्यस्य । १०० सर्वस्य  
 द्रव्यस्य सर्वस्य धर्माधर्मजीवपुद्गलास्तिकायलक्षणस्य । १ द्रव्याणि २  
 वस्तूनि । ३ पुरुषस्त्रीसम्बन्धिसर्वकलामीलने ३३६ कला भवन्ति ।  
 ४ सत्त्वादयः । ५ आत्मा । ६ शरीरे । ७ गुणाः ।

स्ततो वपुर्गा न गुणास्तु जीवगाः ॥ ७ ॥

संदृश्यमानं पुनरीदृशं वपु-

सदृश्य एवैष भवी दधाति चेत् ।

अरूपिरूपिद्वयसङ्गमो ह्यसौ

विचार्यमाणः कुरुते न कौलुकम् ॥ ८ ॥

कर्पूरहिङ्गवादिकसुष्ठुदुष्ट-

वस्तूत्थगन्धा गगनं श्रिता यथा ।

तिष्ठन्ति यावत्स्थिति तद्वदेव भोः

कर्माणि जीवं परिवृत्य सन्ति ॥ ९ ॥

इत्यादिभिर्दृष्टनिदर्शनैस्तथा-

गुणात्मकैः कर्मभिरेष आत्मकः ।

आश्रीयते निर्गुणकोऽपि निश्चित-

मात्मा ततः कर्मचितो भवी भवेत् ॥ १० ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

मूर्त्तामूर्त्तयोः कर्मात्मनोराधाराधेयभावसम्बन्धोक्ति-

लेशश्चतुर्थोऽधिकारः ॥

८ अरूपी जीवः रूपीणि देहतन्माश्रिताङ्गकर्मक्रियादीनि शो-  
पपोषस्निग्धरुक्षादिदेहधर्मा वा तेषां यद्द्रव्यं यमलं तस्य सङ्गमः  
सम्बन्धः । ९ यावत्कालं यस्य यादृशी स्थितिर्वर्तनं स्थिति-  
कालमित्यर्थः । १० आश्रित्य । ११ दृष्टान्तैः । १२ स्वरूपैः । १३  
युक्तः । १४ कर्मयुक्तो भवी संसारी भवेत् कर्मयुक्तस्तु तद्व्यतिरिक्तः  
सिद्धो भवेदिति व्यतिरेकद्वारेण पूरणीयं ।

## पञ्चमो ऽधिकारः

चेदाश्रयाश्रेयकभाव एवं  
 सिद्धोऽस्ति कर्मात्मकयोस्वयम् ।  
 जीवास्तु सिद्धा अपि सन्त्यनन्त-  
 चतुष्टयेद्धाः परमेष्ठिसञ्ज्ञाः ॥ १ ॥  
 पृच्छामि पूज्याः खलु तर्हि सिद्धा-  
 त्मानो न कर्माणि समाददन्ते ।  
 कथं तदेषामपि सौख्यसत्त्वा-  
 ल्लंतां मुकर्माणि निषेधकः कः ॥ २ ॥  
 सत्यं यतस्तैर्जसकार्मणाख्य-  
 शरीरयोगस्य विनाशभावः ।

१५ आधाराधेयभावः । १६ अनन्तज्ञानानन्तदर्शनानन्तसुखा-  
 नन्तवीर्यलक्षणानन्तचतुष्टयेनेद्धाः दीप्ताः प्रसिद्धा वा । १७ परमे पदे-  
 तिष्ठन्तीति परमेष्ठिनः सैव सञ्ज्ञा येषां ते तथा । १८ समाददन्ते  
 समाङ्पूर्वो ददिरयं भौवादिकः गृह्णन्तीति । १९ तत्तस्मात्कारणात्  
 एषां सिद्धजीवानामपि कर्माणि गृह्णताम् । २० गृह्णताम् । २१ तेन  
 तैर्जसकार्मणलक्षणकर्मग्रहणयोग्यशरीराभावेन शोभनकर्मणां ग्रहणस्या  
 योगादसम्बन्धादभावादित्यर्थः सिद्धात्मानो न कर्माणि लान्तीत्युत्त-  
 रसूत्रेण सम्बन्धः एवं सर्वैरपि हेतुभिर्वाक्यपरिसमाप्तिः कर्तव्येति ।

सुकर्मणां तेन गृहीत्ययोगा-

ज्ज्योतिश्चिदानन्दभरैश्च तृप्त्याः ॥ ३ ॥

सुखसुखप्रापणहेतुकाल-

प्रयोक्तृभावादथ निष्क्रियत्वात् ।

यद्वाप्यनन्तानि सुखानि तेषां<sup>२२</sup>

कर्माणि सान्तानि भवन्त्यमूनि ॥ ४ ॥

इतीव तत्सौख्यभरस्य कर्म

हेतुर्भवन्नो यदतुल्यमानात् ।

इत्यादिकैर्हेतुभिरेव सिद्धा-

त्मनो न कर्माणि हि लान्ति नित्याः ॥ ५ ॥

लोके यथा क्षुत्तृषया विमुक्ता-

त्मनः सुतृप्तस्य न तृप्तिकालम् ।

जितेन्द्रियस्याप्यथ योगिनोऽपि

तुष्टस्य किञ्चिद्ग्रहणे न वाञ्छा ॥ ६ ॥

यद्वा न पात्रे परिमाति किञ्चित्

पूर्णे तथा सिद्धिगता हि सिद्धाः ।

सदा चिदानन्दसुधाप्रपूर्णा

गृह्णन्ति नो किञ्चिदपीह कर्म ॥ ७ ॥



तथा च सिद्धेषु सुखं यदस्ति

तद्वेद्यकर्मक्षयजं वदन्ति ।

\*तत्कर्म हेतुर्न हि सिद्धसौख्ये

यत्कर्म सान्तं सुखमेष्वनन्तम् ॥ ८ ॥

यद्विश्ववृत्तान्तसमुत्थनृत्त-

प्रेक्षाप्रभूतं सुखमाश्रितानाम् ।

सिद्धात्मनां नित्यसुखं प्रवर्त्तते

यथा नृणामद्भुतनृत्यदर्शिनानाम् ॥ ९ ॥

सिद्धेषु पूज्या न किल क्रियेन्द्रियं

बुद्धीन्द्रियं नो न च किञ्चनाङ्गम् ।

अनन्तसौख्यं कथमाप्यते तै-

र्यज्ज्ञानमेतेष तदेव सौख्यम् ॥ १० ॥

यथेह लोके किल कश्चिदङ्गी

ज्वरादिबाधाविधुरैः कदाचित् ।

निद्रां प्रकुर्वन्निति तैज्जनैस्तु

सुखं करोत्येष न बोधनीयः ॥ ११ ॥

इत्युच्यते तस्य न तत्र किञ्चि<sup>३०</sup>

२४ तत् सुखं सातासातवेदनीयद्वयकर्मक्षयनाशभवं । \*तस्मात्कार-  
णात् । २५ दर्शन । २६ पीडितः । २७ तस्य निद्राणनरस्य तदीयस्व-  
कवन्धुजनैः । २८ जागरणीयः । २९-निद्रावस्थायां । ३० इन्द्रियसुखं ।

च्छ्रोतःमुखं नापि क्रिया<sup>३१</sup> निरीक्ष्यते ।

तथापि सुप्तस्य नरस्य सौख्यं

वाच्यं यथा स्याद् भुवि तद्वदेव ॥ १२ ॥

जाग्रत्सु सिद्धेषु सदैव सौख्यं

विनेन्द्रियद्वैतसमुत्थभोगम् ।

यद्वा हि योगी निजकात्मबोध<sup>३४</sup>-

मृतं पिबन्नस्मि सुखीति मन्ता ॥ १३ ॥

तथा च कोऽपीह मुनिर्यथोक्तः

सन्तुष्टिपुष्टौ विजितेन्द्रियार्थः ।

अन्येन पुंसा परिपृच्छयते चेत्

त्वं कीदृशो ऽसीति सुखी स जल्पेत् ॥ १४ ॥

तस्मिन् क्षणे तस्य न कोऽपि वस्तुनः

स्पर्शः संतो नैव च भुक्तियुक्तिः ।

गन्धग्रहो नो न च दृक्छ्रुती तदा

न पाणिपादादिभवा क्रियापि च ॥ १५ ॥

तथापि सन्तोषवताहमस्मि

३१ क्रिया करपादादिसमुद्भूता । ३२ ज्ञानवत्सु । ३३ क्रियेन्द्रिय-  
बुद्धीन्द्रिययुग्मोत्पन्नभोगं विनैव । ३४ ज्ञान । ३५ सुखी वा दुःखी वा  
च कीदृशोऽसीति पृष्ठे । ३६ उत्तमस्य । ३७ न च तदा सत उत्तमस्य  
वस्तुनः किञ्चिद्दर्शनं न च श्रवणमित्यर्थः ।

सुखीति भूयः प्रतिगद्यते ऽतः ।

तज्ज्ञानसौख्यं हि स एव वेत्ति

न ज्ञानहीनो गदितुं समर्थः ॥ १६ ॥

इत्थं हि सिद्धेषु विनेन्द्रियाथै-

स्तथा क्रियाभिः सुखमस्त्यनन्तम् ।

ते एव तत्सौख्यभरं विदन्त्यपि

ज्ञानी न शक्तो वदितुं यतोऽसमम् ॥ १७ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

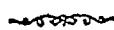
सिद्धात्मनः कर्मानादानोक्तिलेशः पञ्चमोऽधिकारः ॥



३८ भृशं । ३९ बुद्धीन्द्रियक्रियेन्द्रियसमुत्पन्नगोचरैर्विना । ४०

क्रियाभिः मनोवाक्कायजनिताभिर्विना इत्यर्थः । ४१ ते एव सिद्धा एव ।

## अथ षष्ठोऽधिकारः



जीवस्य कर्मग्रहणे स्वभाव-  
 स्तदा स मौलं सहजं विहाय ।  
 कर्मग्रहाख्यं कथमेव सिद्धो  
 भवेद्विचारः पस्पिष्यतां भोः ॥ १ ॥  
 कर्मात्मनोर्यद्यपि मौलसंज्ञ-  
 स्तथापि सामग्र्यतथोपलम्भात् ।  
 कर्मग्रहं प्रोज्झ्य शिवं संमेतः  
 सिद्धो भवेदत्र निदर्शनं यत् ॥ २ ॥  
 सूते यथा चञ्चलतास्वभावो  
 मौलस्तथाग्न्यस्थिरभावसञ्ज्ञः ।  
 यदा तु तादृक्परिकर्मणा कृत-  
 स्तदा स्थिरो वह्निगतश्च तिष्ठेत् ॥ ३ ॥  
 यथा पुनर्दाहकतागुणोऽग्नि-  
 वस्ति स्वभावो न तु मूलजातः ।  
 अस्यापि नाशोऽस्ति तथैवाप्रयोगात्

४२ कर्मग्रहणस्वरूपं । ४३ अनादिसम्बन्धः । ४४ तथा  
 प्रकारसामग्रीप्रापणात् । ४५ गतः । ४६ तादृशभावानाभिर्विहितः ।  
 ४७ तद्दीर्योपघातकारिसामग्रीसम्बन्धात् ।

सन्तं सतीं नैव दहेत्कदापि ॥ ४ ॥

वद्धो यथाप्येष च मन्त्रयोगात्  
तथौषधीभिर्न दहेद्विशन्तं ।

अश्रन्तमग्निं च चकोरकं तथा  
वह्निर्दहेन्नो विगतस्वभावः ॥ ५ ॥

तथाभ्रकं हेम च रत्नकम्बलं  
सिद्धं च सूतं न दहेद्दुताशनः ।

तदा तु या दाहकता विभावसौ  
मौली व्रजेत्स्वाथ निगद्यतामिति ॥ ६ ॥

यश्चुम्बकग्रावणि लोहग्राही  
स्वभाव आस्ते सहजः सको ऽस्ति ।

तस्मिन्मृते वेतरयोगयुक्ते  
ऽपेतीत्यमेतेष्वपि कर्मयोगः ॥ ७ ॥

बीजं तथार्द्धरभवं दधाति

मौलात्स्वभावादविकारि यावत् ।

तस्मिन्स्तु दग्धे न किलाङ्कुरोद्भव

४८ सन्त साधुं सत्यवादिनं । ४९ सतीं शीलव्रतवतीं सीतादिकां ।

५० अग्नौ । ५१ ह्यादिपाठात् न पूर्वस्य दीर्घः । ५२ सहोत्पन्नः ।

५३ मृते अग्निना भस्मीभूते ऽथवान्यौषधादिना तद्वर्षद्वारिणा संयुक्ते ।

५४ यातीत्यर्थः । ५५ सिद्धेषु । ५६ धान्यादि । ५७ उत्पत्तिः ।

५८ उत्पत्तिः ।

एवं तु सिद्धेषु च कर्मबन्धः ॥ ८ ॥

वायोस्तथा चञ्चलतास्वभावो  
यो वर्तमानः सहजः समस्ति ।

खलस्य मध्ये पवने निरुद्धे  
कथं प्रयात्येष चलस्वभावः ॥ ९ ॥

आहारमुख्याः सहजाश्चतस्रः  
सञ्ज्ञा इमाः प्रोज्झ्य शुकादयो ऽमी ।

सिद्धाः प्रसिद्धाः परब्रह्मरूपाः  
जातास्ततो ऽपैति निजस्वभावः ॥ १० ॥

इत्यादिदृष्टान्तभरैः स्वभावो  
मौलो यथा याति तथैव जन्तोः ।

कर्मग्रहो ऽयं सहजः प्रयाति  
सिद्धत्वमाप्तस्य किमत्र चित्रं ॥ ११ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्माविचारे भुरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
सिद्धात्मनः कर्मग्रहणनिराकरणोक्तिलेशः  
पष्ठो अधिकारः ॥

## अथ सप्तमो ऽधिकारः

प्रश्नस्तथैकः परिपृच्छ्यते ऽसकौ  
 सिद्धान्समाश्रित्य निजोर्पलब्धये ।  
 सर्वज्ञवाक्यात्किल मुक्तिर्मार्गको  
 वहन् सदास्ते करकस्य नालवत् ॥ १ ॥  
 नो पूर्यते मुक्तिरसौ कदापि  
 संसार एषो ऽपि च भव्यशून्यः ।  
 परस्परद्वेषिवचोविलासै-  
 र्न सङ्गतिं मङ्गतिं वाक्यमेतत् ॥ २ ॥  
 न हि व्यलीकं भगवद्वचो ऽस्त्यदः  
 परं न चित्ते ऽल्पधियामभिब्रजेत् ।  
 दृश्यो ऽस्ति दृष्टान्त इहैव लौकिको  
 यं<sup>६५</sup> शृण्वतां श्रोतृनृणां मनः स्थिरं ॥ ३ ॥  
 सिद्धालयः स्याल्लवणोदसोदरः

६१ स्वकीयज्ञानार्थं । ६२ प्रश्नसायां प्रसिद्धौवा स्वार्थे वा क  
 प्रत्ययः । ६३ माणि गतौ भौवादिको गत्यर्थः गच्छति । ६४ आप्त ।  
 ६५ दृष्टान्तं । ६६ लवणोदः लवणसमुद्रः तस्य सोदर इव भ्राता  
 इव यः सः लवणोदसोदरः सोदरशब्दो ऽत्र प्रस्तावात्तादृशार्थः ।

संसार एषो ऽस्ति नदीह्रदोदरः ।  
 नदीप्रवाहाश्च यथा महोदधौ  
 पतन्ति निर्गत्य नदीह्रदान्तरं ॥ ४ ॥  
 नदीह्रदा नैव भवन्ति रिक्ता  
 न चाम्बुधिः कर्हिचिदस्ति पूर्णः ।  
 नदीप्रवाहो ऽपि निरंतरं य-  
 द्बहर्त्यविच्छिन्नतयातिशीघ्रं ॥ ५ ॥  
 इत्थं हि भव्याः पंरियन्ति सुक्तौ  
 नदीप्रवाहा इव सागरान्तः ।  
 संसार एष ह्रदवन्न रिक्तः  
 पयोधिवन्नैव भृतापि सुक्तिः ॥ ६ ॥  
 दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोरितीदं  
 साम्यं समालोचयतां नराणां ।  
 भवेत्प्रतीतिः परमार्हताना-  
 मह्रद्वचस्येव न चापरं ॥ ७ ॥  
 अन्यो ऽपि दृष्टान्त इहोच्यते ऽय-

६७ नदीनां गङ्गादीनां ह्रदाः पञ्चह्रदादयस्तेषामुदरं मध्यस्थजल  
 प्रदेशस्तदिव यः सः तत्सदृशः संसारः अत्र लुप्तोत्प्रेक्षावाचि पदं ज्ञेयं  
 यथाग्निरमाणवकः । ६८ मध्यात् । ६९ अनुवृत्ततया । ७० गच्छन्ति ।  
 ७१ परमज्ञानानां । ७२ मिथ्यावाक्यव्रति ।



माकर्णनीयो विदितप्रमाणैः ।

यथा हि कश्चित्प्रतिभाँनितः स-

न्नाजन्ममृत्यूद्भवमात्मशक्त्या ॥ ८ ॥

हिन्दूकषड्दर्शनपारशीक-

शास्त्राणि सर्वाणि पठंस्त्रिलोक्याः ।

असङ्ख्यमायुर्निवहन्नपीह

हृदस्य पूर्णं न भवेत्कदाचित् ॥ ९ ॥

शास्त्राक्षरैरप्यथ योजनैवं

यथैव शास्त्राणि भवस्तथा ज्यं ।

भवन्ति शास्त्राक्षरवद्भिर्मुक्ताः

सुबुद्धिवक्षोवदियं हि सिद्धिः ॥ १० ॥

अश्रान्तर्तत्पाठवदेव मुक्ति-

मार्गो वहन्नास्ति निरन्तरायः ।

शास्त्रेष्वधीतेषु न शास्त्रनाश-

स्तथैव सिद्धेर्भू भवस्य नान्तः ॥ ११ ॥

दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावनेयं

७३ अतिशयवती बुद्धिस्तया युक्तः । ७४ जन्म आरभ्य मरणं यावत् । ७५ यावन । ७६ संसारः । ७७ सिद्धाः । ७८ सुबुद्धिपुरुष-विधायमान पाठ इव । ७९ सर्वभव्यजीवेषु सिद्धिं गतेषु । ८० भव-स्यार्थात्संसारस्थभव्यजीवस्य ।

विज्ञैः स्वयं चेतसि चिन्तनीया ।

एवं ह्यनेके ऽभिनिपन्ति भूयो

दृष्टान्तसङ्ख्या अपरे ऽपि योज्याः ॥ १२ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

संसारशून्यतामोक्षाभरणतादृष्टान्तोक्तिलेशः

सप्तमो ऽधिकारः ॥

---

## अथ अष्टमोऽधिकारः ॥

स्वांमिन्परब्रह्म किमुच्यते तत्  
 लीनं जगद्यत्र भवेद्गुणान्ते ।  
 तदेव हेतुः पुनरेव सृष्टेः  
 स्यादीदृशं केन गुणो न वाच्यम् ॥ १ ॥  
 निशम्यतामार्थं मनीषिणामपि  
 सिद्धान्तवेदान्तविचारवेदिनाम् ।  
 स्वरूपमेतस्य निवेदितुं यतो  
 वाचः स्फुरन्तीह न चर्मचक्षुषाम् ॥ २ ॥  
 ये योगिनो<sup>८१</sup> निर्मलदिव्यदृष्टय-  
 श्रृंगारचराचारविवेकचिन्तकाः ।  
 लब्धाष्टसिद्धिप्रथना हि ते ऽप्यहो  
 विचारयन्तो न<sup>८२</sup> हि पारमिथ्यति ॥ ३ ॥  
 तथापि ये लोके<sup>८३</sup> विलोकनक्षमाः  
 सर्वार्थार्थार्थार्थसमर्थनार्थनाः ।

८१ अथ ब्रह्मवादी जैनं प्रति ब्रह्मस्वरूपं पृच्छति । ८२ पुनस्तदेव  
 सृष्टेः सर्जनकार्यस्य कारणं स्यादित्युच्यते । ८३ ब्रह्मणः । ८४  
 योगाभ्यासकर्तारः । ८५ जङ्गमस्थावर । ८६ एतस्य ब्रह्मणः ।  
 ८७ चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकदर्शनसमर्थाः । ८८ सर्वे ये ऽर्थाः पदार्थाः  
 द्रव्याणीति यावत् तेषां यत् याथावत् सत्यता तस्य समर्थनं सम्पादनं  
 तस्यार्थनं प्रार्थनं येभ्यस्ते ।

सत्केवलज्ञानविशिष्टदृष्टयो  
 नीरागिणो ऽन्योपकृतौ परायणाः ॥ ४ ॥  
 ते त्वीदृशं ब्रह्म परं न्यवेदयन्  
 निर्विक्रियं निष्क्रियमप्रतिक्रियम् ।  
 ज्योतिर्मयं चिन्मयमीश्वराभिध-  
 मानन्दसान्द्रं जगतां निषेवितम् ॥ ५ ॥  
 निर्माय निर्मोहमहंकृतिच्युतं  
 सम्यग्निर्ऋशंसमनीहिर्तार्चनम् ।  
 महोदयं निर्गुणमप्रमेयकं  
 पुनर्भवप्रोज्झितमक्षरं यतः ॥ ६ ॥  
 विभुं प्रभावत्परमेष्ठ्यनन्तकं  
 निर्मत्सरं रोधविरोधवर्जितम् ।  
 ध्यानप्रभावोत्थितभक्तनिर्वृति  
 निरञ्जनानाकृतिं शाश्वतस्थिति ॥ ७ ॥  
 एवंविधं ब्रह्म तदेव तत्कथं  
 हेतुर्भवेत्सृष्टिकुलालकर्मणि ।  
 प्रयोजको ब्रह्मण एव नास्ति य-  
 त्स्वस्मिन्गतत्वात्सर्कलस्य वस्तुनः ॥ ८ ॥

८९ निःस्पृहं । ९० अवाञ्छितपूजनं । ९१ सत्त्वादिगुणत्रयर-  
 हितं । ९२ व्यापकं ९३ अनाकारं । ९४ सर्जनरूपं यत्कुलालकर्म  
 कुम्भकारक्रिया तत्र । ९५ ये तु परब्रह्म कर्तृ वदन्ति तेषां मते

## अथ अष्टमो ऽधिकारः ॥

स्वांमिन्परब्रह्म किमुच्यते तत्  
 लीनं जगद्यत्र भवेद्युगान्ते ।  
 तदेव हेतुः पुनरेव सृष्टेः  
 स्यादीदृशं केन गुणो न वाच्यम् ॥ १ ॥  
 निश्चयताभार्य मनीषिणामपि  
 सिद्धान्तवेदान्तविचारवेदिनाम् ।  
 स्वरूपमेतस्य निवेदितुं यतो  
 वाचः स्फुरन्तीह न चर्मचक्षुषाम् ॥ २ ॥  
 ये योगिनो<sup>८१</sup> निर्मलदिव्यदृष्टय-  
 श्रृंगचराचारविवेकचिन्तकाः ।  
 लब्धाष्टसिद्धिप्रथना हि ते ऽप्यहो  
 विचारयन्तो न हि पारमिर्यति ॥ ३ ॥  
 तथापि ये लोके<sup>८२</sup> विलोकनक्षमाः  
 सर्वार्थार्थार्थार्थसमर्थनार्थनाः ।

८१ अथ ब्रह्मवादी जैनं प्रति ब्रह्मस्वरूपं पृच्छति । ८२ पुनस्तदेव  
 सृष्टेः सर्जनकार्यस्य कारणं स्यादित्युच्यते । ८३ ब्रह्मणः । ८४  
 योगाभ्यासकर्तारः । ८५ जङ्गमस्यावर । ८६ एतस्य ब्रह्मणः ।  
 ८७ चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकदर्शनसमर्थाः । ८८ सर्वे ये ऽर्थाः पदार्थाः  
 द्रव्याणीति यावत् तेषां यत् याथाथ्यं सत्यता तस्य समर्थनं सम्पादनं  
 तस्यार्थनं प्रार्थनं येभ्यस्ते ।

सत्केवलज्ञानविशिष्टदृष्टयो  
 नीरागिणो ऽन्योपकृतौ परायणाः ॥ ४ ॥  
 ते त्वीदृशं ब्रह्म परं न्यवेदयन्  
 निर्विक्रियं निष्क्रियमप्रतिक्रियम् ।  
 ज्योतिर्मयं चिन्मयमीश्वराभिध-  
 मानन्दसान्द्रं जगतां निपेवितम् ॥ ५ ॥  
 निर्माय निर्मोहमहंकृतिच्युतं  
 सम्यग्निर्ऋशंसमनीहितार्वनम् ।  
 महोदयं निर्गुणमप्रमेयकं  
 पुनर्भवप्रोज्झितमक्षरं यतः ॥ ६ ॥  
 विभुं प्रभावत्परमेष्ठ्यनन्तकं  
 निर्मत्सरं रोधविरोधवर्जितम् ।  
 ध्यानप्रभावोत्थितभक्तनिर्वृति  
 निरञ्जनानाकृतिं शाश्वतस्थिति ॥ ७ ॥  
 एवंविधं ब्रह्म तदेव तत्कथं  
 हेतुर्भवेत्सृष्टिकुलालकर्मणि ।  
 प्रयोजको ब्रह्मण एव नास्ति य-  
 त्स्वस्मिन्गतत्वात्सर्कलस्य वस्तुनः ॥ ८ ॥

८९ निःस्पृहं । ९० अवाञ्छितपूजनं । ९१ सत्त्वादिगुणत्रयर-  
 हितं । ९२ व्यापकं ९३ अनाकारं । ९४ सर्जनरूपं यत्कुलालकर्म  
 कुम्भकाराक्रिया तत्र । ९५ ये तु परब्रह्म कर्तुं वदन्ति तेषां मते

कुर्याद्यदीदं जगतां हि सर्जनं  
तदेदृशं केन करोति विष्टपम् ।

जन्मात्ययव्याधिकषायकैतव-  
कन्दर्पदौर्गत्यभियाभिराकुलम् ॥ ९ ॥

परस्परद्रोहिविपक्षलक्षितं  
दुःश्वापदव्यालसरीसृपालिकम् ।  
साखेटिकैर्मेनिकसौनिकैश्चितं  
दुश्चोरजारादिविकासपीडितम् ॥ १० ॥

कस्तूरिकाचामरदन्तचर्मणे  
सारङ्गधेनुद्विपचित्रकान्तकम् ।  
दुर्मरिदुर्भिक्षकविदूरादिकं  
दुर्जातिदुर्योनिकुकीटपूरितम् ॥ ११ ॥

अमेध्यदौर्गन्ध्यकलेवराङ्कितं  
दुष्कर्मनिर्माणमैथुनाञ्चितम् ।  
समाश्रयद्धातुकृताङ्गिपुद्गलं

सर्वाणि कालस्वभावनियत्यादीनि अपि ब्रह्मगतान्येव सन्ति तस्य  
ब्रह्मणः कालादिः कश्चिदन्यः पदार्थो नास्ति यः ब्रह्मप्रति सर्जनसंहारे च  
प्रेरयति । ९६ यदीदमपि ब्रह्म निःक्रियनिरञ्जनाद्युक्तानेकाविशेषणाविशिष्टं  
सृष्टिं कुर्यादिति भवतां विधिरस्ति तर्हि भवतां ब्रह्म स्वस्वरूपाद्विप-  
रीतां सृष्टिं कथं करोतीत्युदाहरति सप्तवृत्तैः । ९७ कारणेन । ९८  
व्याघ्र । ९९ दुष्टगज । २०० चीली । १ नाशकम् । २ शरीरं ।

सनास्तिकं सर्वमुनीशनिन्दितम् ॥ १२ ॥

कियत्स्वकीयाह्वयबद्धैरं

कियत्स्वपूजाप्रवणाङ्गिजातम् ।

नानात्महिन्दूकतुरुष्कलोकं

कियत्परब्रह्मनिरासहासम् ॥ १३ ॥

षड्दर्शनाचारविचारडम्बरं

प्रचण्डपाषण्डघटाविडम्बनम् ।

सत्पुण्यपापोत्थितकर्मभोगदं

स्वर्गापवर्गादिभवान्तरोदयम् ॥ १४ ॥

वितर्कसम्पर्ककुतर्ककर्कशं

नानाप्रकाराकृतिदेवतार्चनम् ।

वर्णाश्रमाचीर्णपृथक्पृथक्वृषं

३ नास्तिका हि कर्त्तारं न मन्यन्ते तर्हि सृष्टिर्कुस्तद् ज्ञानं नासीदयमी  
ममैव विलोपका भविष्यन्ति न चात्र पितापुत्रविचारो वाच्यः पिता तु  
इन्द्रियपरवशो ज्ञानी अनायतिज्ञो यथातथा पुत्रकर्मणि प्रवर्ततां परब्रह्म  
तु निर्विकारं सज्ञानं चेति स्वसृष्टिनिद्वान् कथं नाम करोतीति  
अथ च तस्य रागद्वेषौ न स्तस्तर्हि सृष्टिसंहारौ कथं करोतीति  
विचार्यमाणं विशीर्यते इति सम्यगध्येयम् । ४ यदि ब्रह्मणा सृष्टिः  
कृता तर्हि मुनीशा योगिनो ऽपि ब्रह्मणैव कृतास्तर्हि ते परब्रह्मचिन्त-  
काः सन्तः सकलं संसारस्वरूपं परब्रह्मकृतं असारं ज्ञात्वा कथं निन्द-  
यन्तीति विचार्यम् । ५ ब्रह्म । ६ ब्रह्म । ७ चत्वारः । ८ चत्वारः । ९ धर्म ।



सद्व्यनिर्द्रव्यनरादिभेदभृत् ॥ १५ ॥

सप्तभिः कुलकम् ॥

अनेन किं पलवितेन येन

यद् दृश्यते तद्विपरीतमेव ।

कार्ये पुनः कारणजा गुणाः स्यु-

र्विद्वांस एवं निगदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १६ ॥

यदत्र दृश्यं किल वस्त्वनित्यं

तद्ब्रह्मणो जातमिदं हि भृष्टौ ।

तद्योगिनः केन विहाय शीघ्रं

जुगुप्स्यमेतद्वृणते विरागम् ॥ १७ ॥

यद् द्वेषरागादिविरूपमुज्झ्यं

जगत्स्वरूपं वरयोगवद्धिः ।

तदेव सर्वं खलु ब्रह्मणैव

स्वस्मिन्कथं धार्यमहो युगान्ते ॥ १८ ॥

तदा विवेको ऽस्ति न ब्रह्मरूपे

ऽसौ वा शुकाद्येषु न योगवत्सु ।

कार्यं च धार्यं च यदादिपुंसो

निन्द्यं च हेयं च तदन्यपुंसाम् ॥ १९ ॥

१० संसारे । ११ सर्वं वस्तु । १२ सर्गकाले । १३ वस्तु ।

१४ शुकादिभिः । १५ आदिपुरुषस्य पुराणपुरुषस्यार्थात्परब्रह्मनाम्नि ।

१६ शुकादीनां योगिनाम् ।

तद्ब्रह्मजा मृष्टिरथापि कल्प-

स्तज्जो वृद्धिस्त्विति ब्रह्म मूढं ।

विज्ञाप्यते किं न च तैस्तथैषां<sup>१८</sup>

वान्ताहतेर्ब्रह्मणि किं न दोषः ॥ २० ॥

लोके तथैकादिकब्राह्मणादि-

घाते ऽत्र हत्या महती निगद्या ।

तन्निघ्नतो ब्रह्मण एव मृष्टिं

सां क्रीदृशी स्याददय्य दयालोः ॥ २१ ॥

तज्जातमृष्टिं न हि तस्य हिंसा

निहिंसतश्चेद्भवतीति ज्ञेयते ।

सम्पाद्य सम्पाद्य सुतान्स्वकीया-

न्पितुर्घतस्तर्हि न को ऽपि दोषः ॥ २२ ॥

लीलेयमस्यास्ति यदीति चेद्भी-

र्निहिंसनस्य न चास्ति पापम् ।

एवं हि राज्ञो मृगयां गतस्य

जीवान्घतः पातकमेव न स्यात् ॥ २३ ॥

१७ ब्रह्मवादिभिः । १८ परब्रह्मादिकर्तृवादिनां । १९ यत्तु  
सृष्टिकाले स्वस्मात्सर्वं निष्काशितं तदा तु तत्सर्वं वान्तमिव पुनश्च  
संहतिकाले सर्वस्यापि जगतः आत्मानि संलीनीकरणाद्भक्षणमिवेति  
तेन सृष्टिकृता वान्ताहतिदोषो ऽपि न वितागितः । २० हत्या ।

अथ स्वभावादथ कालतो वा  
 सृष्टिं घृतो नास्ति विभोरघांसिः ।  
 स्वभावकालौ यदि चेद् बलिष्ठौ  
 ब्रह्माप्यशस्ते नुदतः क्षये ऽस्मिन् ॥ २४ ॥  
 एतौ तदेवात्र च हेतुभूतौ  
 किं ब्रह्मणा युक्त्यसहेन कार्यम् ।  
 तद्ब्रह्मणः सृष्टिविधिं तथैव  
 संहारकत्वं च वदन्ति ये तैः ॥ २५ ॥  
 न ब्रह्ममहिमा प्रकटीकृतः किं  
 निर्दूषणे दूषणमादधे यत् ।  
 वन्ध्या ममाम्बेति समं निगद्यते  
 यन्निष्क्रियं ब्रह्म निगद्य कर्त्रिति ॥ २६ ॥  
 ये के ऽपि विज्ञानभृतो भवन्ति  
 सर्वे च ते ब्रह्म विचिन्तयन्ति ।  
 ब्रह्मांशकास्ते<sup>२४</sup> यदि को ऽस्ति भेदः

२१ पापाप्तिः । २२ यदेव ब्रह्म निरञ्जननिःक्रियनिर्गुणनिस्पृ-  
 हादिगुणविशिष्टमुक्त्वा तदेव ब्रह्म कर्तृसंहर्तुरागिद्वेषिसर्वसंसारप्रवर्तकमु-  
 च्यते इति निर्दूषणे ब्रह्मणि दूषणं स्थापितमिति तेषां वचो अस्मन्मनो  
 न रञ्जयति किमुच्यते अथ च तैः परस्परविरोधि वचो अङ्गीकृतं  
 तदेवाह । २३ विशिष्टज्ञानवन्तो योगीश्वराः । २४ ते योगीश्वराः ।

कैस्मै विचारः क्रियते तदेभिः ॥ २७ ॥

अंशास्तदीया यदि जन्तवो ऽमी

स्वयं स्वपार्श्वं हि तदेव नेतृ ।

विनैव कष्टं यदि तस्य लब्धै

नीरागता निःस्पृहता निकामम् ॥ २८ ॥

निर्द्वेषता निष्क्रियता च तद्व-

ज्जितेन्द्रियत्वं च समानभावः ।

इत्यादि कार्यं यदि तस्य प्रीति-

रैवेव सिद्धं तदिहाक्रियत्वम् ॥ २९ ॥

चेद्वक्ष्यसि ब्रह्मगतः स्वभावो

ऽयमीदृशः सक्रियनिष्क्रियादिः ।

कर्तुस्त्वंनेकैश्च तदा स्वभावै-

रनित्यतापीह भवेत्कदाचित् ॥ ३० ॥

२५ किमर्थं यदि योगिनः स्वयं ब्रह्मांशकास्तर्हि ब्रह्मांशानां अतःपरं लभ्यमवशिष्यते यद् ब्रह्म चिन्तयन्ति । २६ नेष्यति । २७ ब्रह्मणो लब्धै प्राप्ते । २८ विधेयं । २९ ब्रह्मणः । ३० तत्तस्मात्कारणात् इह ब्रह्मणि । ३१ अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरेकस्वभावं नित्यमित्यनेक स्वभावस्य नित्यस्य ब्रह्मणः सक्रियनिःक्रियताद्यनेकस्वभावेनानित्यत्वप्रसङ्गः । ३२ यदि ब्रह्मणः सृष्टौ संहारे च सक्रियतान्यत्रावस्थायां निःक्रियता स्यादिति भिन्नस्वभावता ततोऽनेकस्वभावतापत्ति तदा नित्यस्वभावपरित्यागादनित्यस्वभावतापि स्यात् प्रजागु सुखदुःखदर्शनात् ब्रह्मणि रागद्वेषयोरपि द्वौ भिन्नस्वभावौ स्तस्तर्हि यथा-चर्मदृशा न दृश्यते

अथ स्वभावादथ कालतो वा  
सृष्टिं प्रतो नास्ति विभोरघांतिः ।

स्वभावकालौ यदि चेद् बलिष्ठौ  
ब्रह्माप्यशस्ते नुदतः क्षये ऽस्मिन् ॥ २४ ॥

एतौ तदेवात्र च हेतुभूतौ  
किं ब्रह्मणा युक्त्यसहेन कार्यम् ।

तद्ब्रह्मणः सृष्टिविधिं तथैव  
संहारकत्वं च वदन्ति ये तैः ॥ २५ ॥

न ब्रह्ममहिमा प्रकटीकृतः किं  
निर्दूषणे दूषणमादधे यत् ।

वन्ध्या ममाम्बेति समं निगद्यते  
यन्निष्क्रियं ब्रह्म निगद्य कर्त्रिति ॥ २६ ॥

ये के ऽपि विज्ञानभूतो भवन्ति  
सर्वे च ते ब्रह्म विचिन्तयन्ति ।

ब्रह्मांशकास्ते<sup>२४</sup> यदि को ऽस्ति भेदः

२१ पापाप्तिः । २२ यदेव ब्रह्म निरञ्जननिःक्रियनिर्गुणनिस्पृ-  
हादिगुणविशिष्टमुक्त्वा तदेव ब्रह्म कर्तृसंहर्तृरागिद्वेषिसर्वसंसारप्रवर्तकमु-  
च्यते इति निर्दूषणे ब्रह्मणि दूषणं स्थापितमिति तेषां वचो अस्मन्मनो  
न रञ्जयति किमुच्यते अथ च तैः परस्परविरोधि वचो अङ्गीकृतं  
तदेवाह । २३ विशिष्टज्ञानवन्तो योगीश्वराः । २४ ते योगीश्वराः ।

कैस्मै विचारः क्रियते तदेभिः ॥ २७ ॥

अंशास्तदीया यदि जन्तवो ऽमी

स्वयं स्वपार्श्वं हि तदेव नेतृ ।

विनैव कष्टं यदि तस्य लब्धये

नीरागता निःस्पृहता निकामम् ॥ २८ ॥

निर्द्वेषता निष्क्रियता च तद्-

ज्जितेन्द्रियत्वं च समानभावः ।

इत्यादि कार्यं यदि तस्य प्रीति-

रूपेव सिद्धं तदिहाक्रियत्वम् ॥ २९ ॥

चेद्वक्ष्यसि ब्रह्मगतः स्वभावो

ऽयमीदृशः सक्रियनिष्क्रियादिः ।

कर्तुस्त्वंनेकैश्च तदा स्वभावै-

रनित्यतापीह भवेत्कदाचित् ॥ ३० ॥

२५ किमर्थं यदि योगिनः स्वयं ब्रह्मांशकास्तर्हि ब्रह्मांशानां अतःपरं लभ्यमवशिष्यते यद् ब्रह्म चिन्तयन्ति । २६ नेष्यति । २७ ब्रह्मणो लब्धये प्राप्तये । २८ विधेयं । २९ ब्रह्मणः । ३० तत्तस्मात्कारणात् इह ब्रह्मणि ।

३१ अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरेकस्वभावं नित्यमित्यनेक स्वभावस्य नित्यस्य ब्रह्मणः सक्रियनिःक्रियताद्यनेकस्वभावेनानित्यत्वप्रसङ्गः । ३२ यदि ब्रह्मणः सृष्टौ संहारे च सक्रियतान्यत्रावस्थायां निःक्रियता स्यादिति भिन्नस्वभावता ततोऽनेकस्वभावतापत्तिः तदा नित्यस्वभावपरित्यागादनित्यस्वभावतापि स्यात् प्रजागु सुखदुःखदर्शनात् ब्रह्मणि रागद्वेषयोरपि द्वौ भिन्नस्वभावौ स्तस्मिन् यथा चर्मदशा न दृश्यते

द्वेषो ऽपि रागो ऽपि दृशापि वीक्षा  
नित्यं तदेवास्ति यदेकै<sup>३३</sup>रूपम् ।

आकाशवद्व्याप्तिरियं हि यत्र  
वाक्येन पञ्चावयवेन कृ<sup>३४</sup>त्तौ ॥ ३१ ॥

कर्तुः स्फुटा सक्रियता मनःस्था  
सृष्टौ युगान्ते च तै<sup>३५</sup>दन्यभावे  
स्यान्निष्क्रियत्वं च तथैव राग-  
द्वेषौ जनानां सुखदुःखदृष्ट्या ॥ ३२ ॥

यादृक्क्रिया तादृशसौख्यदुःखे  
चेदेवमूहो भवे<sup>३७</sup>तामपि स्यात् ।  
कर्तुर्बलं किं किल तर्हि सिद्धे  
स्वपापपुण्ये सुखदुःखहेतू ॥ ३३ ॥

हे ब्रह्मवादिन् यदि जन्तवो ऽमी  
ब्रह्मांशकास्तर्हि समे समाः स्युः ।

ब्रह्मेति स्वभावः तस्यापि परावृत्त्या कदाचिन्नेत्रेणापि ब्रह्मणो दर्शनं  
भवेदनेकस्वभावत्वात् यदनेकस्वभावं तन्नित्यं न स्यात् । ३३ नित्यं  
तदेव यदेकस्वरूपं एकस्वभावमिति । न्यायस्तु एवं । ब्रह्म नित्यं ।  
एकस्वभावत्वात् । यदेकस्वभावं तन्नित्यं यथाकाशं । तथा चेदं । तस्मा-  
त्तथेति पञ्चावयववाक्येन या नित्यवस्तुनो व्याप्तिरस्ति सा ब्रह्मणि  
सक्रियानिःक्रियरक्ताद्विष्टादिभिन्नभिन्नानेकस्वभावत्वेन न प्रसक्ता  
स्यादित्यादि स्वयमूहम् । ३४ कृता । ३५ सृष्टिसंहाराभावे । ३६  
ब्रह्मवादीति चेदुत्तरयति । ३७ ब्रह्मवादिनामपि ।

तदंशसाम्याद् बहुभेदभिन्ना—

श्रेत्तर्हि कश्चिन्ननु तत्करो ऽन्यः ॥ ३४ ॥

चेद्ब्रह्मभिन्ना भुवि जन्तवो ऽमी

सुखस्य दुःखस्य च कर्तृ ब्रह्म ।

हेतोर्यतो दुःखसुखे विधत्ते

ब्रह्मा स एवास्तु तयोर्विधाता ॥ ३५ ॥

निरञ्जनं नित्यममूर्त्तमक्रियं

सङ्गीर्य ब्रह्माथ पुनश्च कारकम् ।

संहारकं रागरूडादिपात्रकं

परस्परध्वंसि वचोस्त्यदस्ततः ॥ ३६ ॥

अतो विभिन्नं जगदेतदेत—

द्रह्मापि भिन्नं मुनिभिर्व्यचारि ।

अतस्तु संसारगता मुनीन्द्राः

कुर्वन्ति मुक्त्यै परब्रह्मचिन्तां ॥ ३७ ॥

ये केपि<sup>४३</sup> मायामिह विष्णुमाश्रितां

३८ ब्रह्मांशानाम् । ३९ जीवाः । ४० सुखदुःखादिभेदकरोऽन्यः

पदार्थः । ४१ पुण्यपापयोः । ४२ द्वेष । ४३ ध्यानम् । ४३ ये केचन वैष्णवाः

सन्ति ते च विष्णुनैव कृतं सर्गं संहारं च वदन्ति यथा च पद्मपुराणे

तत्त्वानुसारिमहादेवकृतभगवत्सहस्रनामपाठे प्रतिपादितम् । यतः सर्वा-

णि भूतानि भवन्त्यादियुगागमे । यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति पुनरेव युग-

क्षये ॥ इत्याद्यनेकशः पाठैः पठन्तीति तानाश्रित्याह ये के ऽपीत्यादि ।



जगद्विधौ हेतुमुदीरयन्त्यथ ।  
 प्रष्टव्यमेषामिति किं हि मायां  
 विष्णुः श्रितो विष्णुमथापि माया ॥ ३८ ॥  
 माया जडा संश्रयितुं स्वयं नो  
 शक्ता तु विष्णुः परब्रह्मतुल्यः ।  
 जानन्स्वयं नाश्रयते हि मायां  
 यत्पारतन्त्र्यादजडो जडं श्रयेत् ॥ ३९ ॥  
 अथैष विष्णुर्युगपन्मुदेत्तां  
 पृथक्पृथग्वा प्रतिजीवमीत्ते ।  
 आद्ये यदीमां तु मुदेन्निलोकी  
 तदैकरूपास्तु न भिन्नरूपा ॥ ४० ॥  
 तदैकरूप्याद्यदि तां पृथक्पृथग्  
 जीवान्प्रतीत्ते नु भवेत्तदानीम् ।  
 अनन्त्यमस्या इयमप्यनेक-  
 रूपा च जीवा अपि भिन्नरूपाः ॥ ४१ ॥  
 नामैवमस्त्वत्र तथापि माया

\*श्रिता । ४४ परब्रह्माधिकारोक्तविशेषणविशिष्टत्वात् ब्रह्मतुल्यो वा  
 विष्णुर्ब्रह्मापरपर्यायो वा विष्णुरिति । ४५ मायां । ४६ यदी सुखमयी  
 तदा सुखमय्येव दुःखमयी दुःखमय्येव न च भिन्नरूपा । ४७ तस्या  
 मायाया एकस्य एकस्वभावता तस्मात् । ४८ मायां । ४९ जी-  
 वानामनेकत्वात् ।

जडा सती किं चरितुं क्षमा स्यात् ।

कर्तुश्च शक्तेरथ सा समर्था

तदैव कर्त्ता सुखदुःखयोऽस्तु ॥ ४२ ॥

किं कर्तुरेतैरपराद्धमस्ति

चेदीदृशीं तां प्रति जीवमीत्ते ।

निरोगसां प्राणभृतां य ईदृ-

ग्दुःखादि कर्त्ता स कथं हि कर्त्ता ॥ ४३ ॥

ध्यायन्ति ये नेशमिमेऽस्यै सांगसा-

स्तेषामसौ दुःखकरः प्रथेत्यहो ।

ये त्वीशमेनं प्रति सेवमाना-

स्तेषामयं सातततिं विधत्ते ॥ ४४ ॥

द्वेषी च रागी च भवतां स कर्त्ता

य ईदृशीमाचरति प्रतिक्रियाम् ।

नामैवमस्त्वस्तु परं य एनं

निन्देन्न वन्देत गतिस्तु कास्य ॥ ४५ ॥

लोके त्रिधा स्याद्गतिरेकवस्तुनो

यत्सेवकासेवकमध्यमात्मिकाः ।

५० कर्तुम् । ५१ मायाम् । ५२ निरपराधानाम् । ५३ कर्तुः ।

५४ सापराधाः । ५५ सेवकानाम् । ५६ प्रसिद्धिः । ५७ मध्यस्थ-

नृपारस्योभयत्रसम्बन्धो दमरुकमणिवत् ।

औद्योर्दयोश्चेद्गतिरस्ति तर्हि  
 मध्यस्थजन्तोरपि सास्तु काचित् ॥ ४६ ॥  
 अस्यापि काचिन्नियता गतिः स्या-  
 दस्यागतेस्तर्हि च कोऽस्ति कर्त्ता ।  
 तर्हीति वाच्यं सुखदुःखमुख्यं  
 यथा कृतं कर्म तथैव लभ्यम् ॥ ४७ ॥  
 इत्थं च ये केचन सङ्गिरन्ते  
 कर्त्ता सर्वतो जीवगणान्प्रसृज्य ।  
 संसारिभावं प्रणिदाय तेषां  
 महाक्षये संहरते पुनस्तान् ॥ ४८ ॥  
 वाच्यो अमी किं जगदीश्वरोऽयं  
 जीवान्सर्तः किं प्रकटीकरोति ।  
 किं वा नवानेवकरोति कर्त्ता  
 चेदादिपक्षः शृणु तर्हि वार्ताम् ॥ ४९ ॥  
 इष्टे पदे चेत्परिरक्ष्य जीवान्  
 यः कार्यकाले प्रकटीकरोति ।

५८ सेवकासेवकयोर्द्वयोः । ५९ उदासरूपस्य गतिः । ६० यवना-  
 चार्यादयः । ६१ प्रतिजानते प्रतिज्ञां कुर्वन्तीति यावत् । ६२ स्वकी-  
 यादात्मनः सकाशात् । ६३ कृत्वा । ६४ दत्त्वा । ६५ ये इत्थं  
 वदन्ति ते वाच्याः पृष्ठव्या इत्यर्थः । ६६ विद्यमानान् । ६७ जीवा-  
 न् । ६८ स्ववाञ्छिते स्थाने ।

सो ऽस्मादृशः कर्मणि वस्तुरक्षी  
 प्रस्तावन्नोप्राप्तिभयाद्विभीतः ॥ ५० ॥  
 अशक्तिरप्यस्य निवेदिता य-  
 न्नो भिन्नभिन्नार्थकमेलवीर्यः ।  
 कर्तुंस्त्वचिन्त्या किल शक्तिरस्ति  
 तत्किं स लोभीति निगद्यते हो ॥ ५१ ॥  
 कृत्वा नवानेव यदैव जन्तून्  
 संसारिभावं प्रति लाभयेच्चत् ।  
 मौलान्कथं मोचयितुं क्षमो न  
 येन स्वकृत्स्नानिति किं विडम्बयेत् ॥ ५२ ॥  
 कृतानपीत्थं यदि संहरेत् पुनः  
 को ऽयं विवेको जगदीशितुः सतः ।  
 बालो ऽपि यो वस्तु निजं प्रकृतं  
 धर्तुं क्षमस्तावदयं दधाति ॥ ५३ ॥  
 लीलेति चेत्तर्हि जनो ऽपि लीलां  
 कुर्वन्न निन्द्यो भवति प्रवीणैः ।  
 तपोयमध्यानमुखैः सं लभ्य-

---

६९ क्रियावसरे । ७० अवसरे या ऽप्राप्तिस्तद्भयात् । ७१ पृ-  
 थक्पृथग्जीवपदार्थमेलनबलः । ७२ प्रापयेत् । ७३ स्वकृतान् । ७४  
 रसति । ७५ स्वचित्ताभीष्टागम्यगमनादिक्रीडां विदधत् । ७६ स  
 सुदर्श नामा जगदीशः ।

श्रेष्ठानि रुच्यै यदि सन्ति तस्मै ॥ ५४ ॥

एतानि यस्मै रुचये भवन्ति

स नेदृशीं जातु करोति लीलांम् ।

लोकेऽपि जीवादिकघातनोत्था

लीला निषिद्धास्ति समैव तेन ॥ ५५ ॥

अन्यान्निषेधन्पुनरात्मना सृजं-

स्तदा स को ऽतीव विनिन्दितः स्यात् ।

एवं त्वनालोचनकर्मकारं

वयं न कर्त्तारमिमं वदामः ॥ ५६ ॥

यत्त्वच्चो<sup>७६</sup>न्यासभरैः स कर्त्ता

पूतः स्वयं स्वीयजनान्पुनानः ।

ज्योतिर्मयाद्योत्थगुणैर्विशिष्टः

सोऽपि स्वकांशान्स्वर्सादिमोहे ॥ ५७ ॥

संसारभावे विरचय्य सद्यो

जीवत्वमेवं बहुदुःखपात्रं ।

नुदत्ययं चेन्नहि तर्हि कर्तु-

रंशा इमे प्राणभृतोऽपरे यत् ॥ ५८ ॥

७७ तपःप्रभृतीनि । ७८ जनानां दुःखदानरागद्वेषादिविधान-  
संहारादिकाम् । ७९ प्रागेव ब्रह्मलक्षणसदृशलक्षणः त्वदुक्तकर्त्ता ।

८० स्वकीयात् कस्माच्चिल्लीलादिरसात् ।

कर्त्ता कथं सङ्कटपेटकोदरे  
 दौर्गत्यदौस्थ्यादिमये भवे ऽस्मिन् ।  
 जानन्निजांशान्सहसैव नुद्यात्  
 स्वकस्वरूपादिनिर्पात्य रम्यात् ॥ ५९ ॥  
 एषा तु लीलास्ति यदीश्वरस्य  
 संसार एवैष ततस्तदिष्टः ।  
 तदा तु संसारिजनैस्तदाप्त्यै  
 कष्टादि केनाथ विधेयमुग्रम् ॥ ६० ॥  
 पूर्वापरानाश्रितवाक्यमेतत्  
 प्रजल्पतां कापि न वाक्प्रतीतिः ।  
 ये सर्वसद्रूपगुणानदोषान्  
 कर्तुर्वरांशानिति पातयन्ति ॥ ६१ ॥  
 किंतिर्हि वाच्यं शृणु किञ्चिदस्ति  
 ज्योतिर्मयं चिन्मयमेकरूपम् ।  
 द्रष्टुं प्रजानां सुखेदुःखहेतुं

८१ पातयित्वा । ८२ परमेश्वरस्येष्टः । ८३ परमेश्वरप्राप्त्यै ।  
 ८४ सिद्धान्ती स्वेष्टं परब्रह्मपरमेष्ठिलक्षणमपरनामसिद्धाख्यं निरूप-  
 यति । ८५ दर्शकम् । ८६ लोकानां सम्बन्धिनम् । ८७ पुण्यपापल-  
 क्षणं प्रति पुण्यपापयोस्तस्य दर्शकत्वे तयोस्तत्तत्फलवत्त्वं स्यात् यथा  
 साक्षिणि सति पुण्यपापयोः फलाफलोपलम्भः सुलभो भवति लोका  
 अपि वदन्ति सर्वं कृतं शुभाशुभं भगवान् वेत्तीति तात्पर्यार्थः ।

योगीश्वरध्येयतमस्वभावम् ॥ ६२ ॥

दौर्गत्यदुःखे सुगतिं सुखं च  
प्राप्नोति तादृक्कृतकर्मयोगात् ।

जीवो यदात्वेष्ट समानभावं  
श्रयेत्तदा गच्छति ब्रह्मभूयम् ॥ ६३ ॥

तुष्टिर्जनानां परमेश्वरस्य  
चेत्सृष्टिसंहारकथाप्रवृत्त्या ।

स्फूर्तिप्रभावप्रतिपादनार्थं  
तदेति वाच्या स्तुतिरीश्वरस्य ॥ ६४ ॥

आस्तामयं श्रीपरमेष्ठिनामा  
तद्ध्यानवानेष जनो ऽभिनिर्ष्यात् ।

कर्त्ता सुखस्यात्मनि संविधानात्  
संहारकश्चात्मतमोपहारात् ॥ ६५ ॥

यथैवं लोके किल को ऽपिसूरः  
स्वाम्यात्तशस्त्रैरपि सर्वशत्रून् ।

सञ्जित्य तत्संहतिकृन्निजाङ्गे  
सुखस्य कृत्यापि भवेत्स कर्त्ता ॥ ६६ ॥

यथा ऽत्र शस्त्रादिकवस्तुनेर्तुः  
स्थाने स्थितस्यापि न हि प्रयासः ।

तथेश्वरस्यापि भवेन्न काचित्  
 क्रिया यतो निष्क्रियतापि सिद्धा ॥ ६७ ॥  
 शूरो ऽपि चैवं सति शस्त्र<sup>१</sup>भर्तु-  
 र्महोपकारं किल मन्येत ऽसौ ।  
 अधीशभक्तो ऽपि तदीयनाम-  
 ध्यानोत्थसौख्यस्तै<sup>२</sup>कमेव वक्ति ॥ ६८ ॥  
 एवं ह्यनेके खलु सन्ति सन्तो  
 दृष्टान्तसङ्घाः सुधिया समुह्याः ।  
 तथा सतीशो महिमापि विश्रुतो  
 भक्तुश्च स<sup>३</sup>र्गप्रतिसर्गकर्तृता ॥ ६९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 परब्रह्मविचारोक्तिलेशो  
 ऽष्टमो अधिकारः ॥



१. शस्त्रनायकस्य । २. तत्सौख्यकरं तमधीगमेव वक्ति तस्य  
 सेवकत्वान् । ३. स्पष्टिसंज्ञान् ।



## अथ नवमो ऽधिकारः

किं ब्रह्म सिद्धापरनामकीर्त्तितं  
 ध्येयं मुनीनामपि शुद्धचेतसाम् ।  
 भवार्णवे यानवदेव योगिनो  
 जानन्ति यन्मुक्तिगृहं यियासवः ॥ १ ॥  
 स्वामिन् यदीयं न हि सृष्टिरुत्थिता  
 सकाशतो ब्रह्मण इत्यवाचि चेत् ।  
 इयं कुतः स्यादपयाति वा कुतो  
 निगद्यतामद्य रहस्यमेतकद् ॥ २ ॥  
 त्रिकालविज्ञा इति योगिनो ये  
 निरागिणस्ते ऽभिदधुर्विशिष्टाः ।  
 कालात्स्वभावान्नियतेश्चवीर्यतः  
 सृष्टिक्षयौ स्तः समवायपञ्चकात् ॥ ३ ॥

९४ अथ जिज्ञासुः पृच्छति ब्रह्मभूयमित्यत्र किं नाम ब्रह्मेत्युक्ते  
 तज्जिज्ञासोराशयेन वदति सिद्धान्ती । ९५ यत् सिद्धापरनाम ब्रह्म  
 भवार्णवे संसारसागरे योगिनः मुक्तिरूपं गृहं प्रति प्राप्तुकामाः प्रवहणवत्  
 आमनन्ति. गृहप्रवेशे तु कर्त्तव्ये यथा प्रवहणं परित्यज्यते तथा मुक्ति  
 गृहगमनावसरे सिद्धध्यानमपि संत्यज्यात्मध्यानं च समभावलक्षणमा-  
 श्रित्य मुक्तिगृहं प्रविशन्तीति भावः । ९६ कालः स्वभावानियती, पूर्व-  
 कृतं पुरुषकारणं पञ्च; समवाये सम्यक्त्व, —मेकत्वे भवति मिथ्यात्वम्.  
 इति जैनतत्त्वम् ।

मुनीश्वरा ब्रह्मणि ब्रह्म लीयते  
ज्योतिस्तथा ज्योतिषि संविशेदिति ।  
कथं प्रवादो घटते महात्मना—  
मयं विना ब्रह्म पुराणवेदिनाम् ॥ ४ ॥

निशम्यतां ज्ञानमिदं वदन्ति  
ब्रह्मेति वा ज्योतिरथेति विज्ञाः ।  
तदेकसिद्धस्य हि ब्रह्म यावत्  
क्षेत्रं श्रयेत्सर्वदिशास्वनन्तम् ॥ ५ ॥

तावद् द्वितीयस्य तृतीयकस्य  
सिद्धस्य ब्रह्माश्रयते तदेव ।  
एवं ह्यनन्तामितसिद्धनाम्नां  
ब्रह्माश्रयेत् क्षेत्रमहो तदाश्रितम् ॥ ६ ॥  
तेनेति गीर्ब्रह्मणि ब्रह्म णीयते  
ज्योतिस्तथा ज्योतिषि सम्मिलत्यथ ।  
अयं प्रवादो मुनिभिः पुरातनैः

---

९७ पुरातनतत्त्वविदाम् । ९८ ब्रह्मशब्देन ज्ञानमुक्तमनेकार्थं,  
तदेव ज्ञानं प्रकाशकत्वात् ज्योतिरिव ज्योतिरिति ज्योतिरापि  
लोका व्यवहरन्ति तत एकस्यापि परमज्ञानस्य ब्रह्म ज्योतिश्चेति  
नामद्वयं लोकाः श्रितास्ततो लोकागयेनोच्यते ब्रह्मेति ज्ञानं ज्यो-  
तिर्वेति । ९९ ज्ञानम् । ३०० अनन्ता अत एवामिना ये सिद्धा इति-  
नामानः । १ ज्ञानं ज्योतिर्वा । २ सिद्धज्ञानाश्रितम् ।

## अथ नवमो ऽधिकारः

किं ब्रह्म सिद्धापरनामकीर्तितं  
 ध्येयं मुनीनामपि शुद्धचेतसाम् ।  
 भवार्णवे यानवदेव योगिनो  
 जानन्ति यन्मुक्तिगृहं यियासवः ॥ १ ॥  
 स्वामिन् यदीयं न हि सृष्टिरुत्थिता  
 सकाशतो ब्रह्मण इत्यवाचि चेत् ।  
 इयं कुतः स्यादपयाति वा कुतो  
 निगद्यतामद्य रहस्यमेतकद् ॥ २ ॥  
 त्रिकालविज्ञा इति योगिनो ये  
 निरागिणस्ते ऽभिदधुर्विशिष्टाः ।  
 कालात्स्वभावान्नियतेश्चवीर्यतः  
 सृष्टिक्षयौ स्तः <sup>६६</sup>समवायपञ्चकात् ॥ ३ ॥

९४ अथ जिज्ञासुः पृच्छति ब्रह्मभूयमित्यत्र किं नाम ब्रह्मेत्युक्ते  
 तज्जिज्ञासोराशयेन वदति सिद्धान्ती । ९५ यत् सिद्धापरनाम ब्रह्म  
 भवार्णवे संसारसागरे योगिनः मुक्तिरूपं गृहं प्रति प्राप्तुकामाः प्रवहणवत्  
 आमनन्ति. गृहप्रवेशेतु कर्तव्ये यथा प्रवहणं परित्यज्यते तथा मुक्ति  
 गृहगमनावसरे सिद्धध्यानमपि संत्यज्यात्मध्यानं च समभावलक्षणमा-  
 श्रित्य मुक्तिगृहं प्रविशन्तीति भावः । ९६ कालः स्वभावान्नियती, पूर्व-  
 कृतं पुरुषकारणं पञ्च; समवाये सम्यक्त्व, —मेकत्वे भवति मिथ्यात्वम्.  
 इति जैनतत्त्वम् ।

मुनीश्वरा ब्रह्मणि ब्रह्म लीयते  
 ज्योतिस्तथा ज्योतिषि संविशेदिति ।  
 कथं प्रवादो घटते महात्मना-  
 मयं विना ब्रह्म पुरा<sup>ण</sup>वेदिनाम् ॥ ४ ॥

निशम्यतां ज्ञानमिदं वदन्ति  
 ब्रह्मेति वा ज्योतिरथेति विज्ञाः ।  
 तदेकसिद्धस्य हि ब्रह्म यावत्  
 क्षेत्रं श्रयेत्सर्वदिशास्वनन्तम् ॥ ५ ॥

तावद् द्वितीयस्य तृतीयकस्य  
 सिद्धस्य ब्रह्मा<sup>ण</sup>श्रयते तदेव ।  
 एवं ह्यनन्ता<sup>मि</sup>तसिद्धनाम्नां  
 ब्रह्माश्रयेत् क्षेत्रमहो तदाश्रितम् ॥ ६ ॥  
 तेनेति गीर्ब्रह्मणि ब्रह्म णीयते  
 ज्योतिस्तथा ज्योतिषि सम्मिलत्यथ ।  
 अयं प्रवादो मुनिभिः पुरातनैः

९७ पुरातनतत्त्वविदाम् । ९८ ब्रह्मशब्देन ज्ञानमुक्तमनेकार्थं,  
 तदेव ज्ञानं प्रकाशकत्वात् ज्योतिरिव ज्योतिरिति ज्योतिरपि  
 लोका व्यवहरन्ति तत् एकस्यापि परमज्ञानस्य ब्रह्म ज्योतिश्चेति  
 नामद्वयं लोकाः श्रितास्ततो लोकाशयेनोच्यते ब्रह्मेति ज्ञानं ज्यो-  
 निर्वेति । ९९ ज्ञानम् । ३०० अनन्ता अत एवामिता ये सिद्धा इति-  
 नायानः । १ ज्ञानं ज्योतिर्वा । २ सिद्धज्ञानाश्रितम् ।

समाश्रितो ब्रह्मयथार्थवेदिभिः ॥ ७ ॥

एवं सति प्राज्ञवराः कथं न तत्

क्षेत्रस्य साङ्कर्यमथो भवेत्तथा ।

परस्परालिङ्गितब्रह्मणो ऽप्यहो

सङ्कीर्णता केन भवेन्न तत्र ॥ ८ ॥

यथैव कस्यापि मनीषिणो हृदि

प्रभूतशास्त्राक्षरसङ्ग्रहे सति ।

साङ्कर्यमस्योरसि नैव जायते

न चाक्षराणां परिपिण्डता भवेत् ॥ ९ ॥

एवं चिदाश्लिष्टदिवः समन्ततो

न ब्रह्मभिर्ब्रह्मपरम्पराश्रितैः ।

सङ्कीर्णता ऽथो नभसा न ब्रह्मणा-

मिह प्रवीणा इति संविदा जगुः ॥ १० ॥

इत्थं हि सिद्धैः परिपूरितं शिव-

क्षेत्रं न सङ्कीर्णमहो भवेत्कदा ।

सिद्धास्तथा सिद्धपरम्पराश्रिताः

साङ्कर्यबाधारहिता जयन्ति भोः ॥ ११ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
एकसिद्धक्षेत्रे ज्ञेकसिद्धावस्थानामिधानोक्तिलेशो

नवमो ऽधिकारः ॥

३ ब्रह्मशब्दार्थवेदिभिः । ४ मिथोमिलितज्ञानस्य ज्योतिषो वा ।

## अथ दशमो ऽधिकारः

प्रश्नः पुनः पृच्छयत एष पूज्या  
 निगोदजीवानधिकृत्य तद्वत् ।  
 निगोदजीवाश्च निगोद एव  
 तिष्ठन्ति केनाशुभकर्मणा ते ॥ १ ॥  
 यत्ते हि जन्मात्ययमाचरन्तः  
 कर्माणि कर्तुं न लभन्ति वेलाम् ।  
 तत्कर्मणा केन परेतदुःखा-  
 नन्तव्यथां ते ऽनुभवन्ति दीनाः ॥ २ ॥  
 ये तेषु केचिद्व्यवहारराशि-  
 मायान्ति ते स्युः क्रमतो विशिष्टाः ।  
 राशेः पुनर्ये व्यवहारनाम्नो  
 निर्गत्य जीवा अभियान्ति ते ऽपि ॥ ३ ॥  
 निगोदजीवत्वमथो लभन्ते  
 कथं व्यवस्था कुत आविरस्ति ।  
 निशम्यतां सम्यगयं विचारो  
 विचारसञ्चारितचित्तवृत्ते ॥ ४ ॥

५. वरणम् । ६. परेता नारकास्तेषां यानि दुःखानि तेभ्योऽप्यनन्ता  
 व्यथा येषां ते ।

निगोदजीवेषु सदैव दुःखं  
 यदस्ति तत्तादृशजातिभावात्  
 तथाविधक्षेत्रजनिप्रलम्भा-  
 न्महार्त्तिदोर्दकतथाप्रणोदात् ॥ ५ ॥

यथैव लोके लवणोदवारि  
 क्षारं सदा दुःसहकर्मयोगात् ।  
 अनन्तकाले ऽपि भवेन्न पेयं  
 यन्नैव वर्णान्तरमाश्रयेत् ॥ ६ ॥

अनन्ततो ऽनन्तरस्त्वनेहा  
 बभूव वाद्धैर्लवणोदनाम्नः ।  
 विनेदृशं कर्म न नाम वाच्यं  
 तत्कुत्र दुष्कर्म कृतं जलेन ॥ ७ ॥

यत्रापि गङ्गादिमहानदीभवं  
 जलं गतं तद्गतरूपि तद्रसं ।  
 निगोदकेषु व्यवहारराशितो  
 जीवा गतास्ते ऽपि भवन्ति तत्समाः ॥ ८ ॥  
 तद्वारि मेघस्य मुखं समाप्य  
 पेयं भवेच्चाथ सुखीभवन्ति ।  
 एवं निगोदादपि निर्गता ये

संलभ्य जीवा व्यवहाराशिम् ॥ ९ ॥

यद्वागमंज्ञस्य नरस्य कस्यचित्  
हृदन्तरोच्चाटनमन्त्रवर्णाः ।

तिष्ठन्ति तैः किं कृतमत्र दुःकृतं  
यदीदृशं नाम निगद्यते जनैः ॥ १० ॥

तत्स्था हि वर्णा यदि के ऽपि शस्त-  
मन्त्रस्थितास्ते गदिताः प्रशस्ताः ।

सन्मन्त्रगा ये ऽपि च मन्त्रवर्णा-  
स्तेस्युस्तथोच्चाटनदोषदुष्टाः ॥ ११ ॥

क्षेत्रं निगोदस्य यथा तथेदं  
दुर्मान्त्रिकस्याशुभवर्णभृद् हृद् ।

दुर्मन्त्रवर्णाभनिगोददेहिनः

सन्मन्त्रवर्णव्यवहारिजन्मिनः ॥ १२ ॥

दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकतेयमात्मना  
संयोजनीया समभावभाविना ।

एवं च सूक्ष्मा गुरवश्च पण्डिते-  
र्दृश्यास्तु दृष्टान्तगणाः स्वबुद्धितः ॥ १३ ॥

दक्षा निगोदासुभृतः समस्तं  
संवाप्य लोकं सततं स्थिताश्चेत् ।



ते केन नायान्ति दृशः पथं यके  
 घनीभवन्तो ऽपि न बाधयन्ति ॥ १४ ॥  
 सत्यं निगोदा अतिसूक्ष्मनाम-  
 कर्मोदयात्सूक्ष्मतरा भवन्ति ।  
 एकां तनुं ते ऽधिगता अनन्ता-  
 स्तथाप्यदृश्या ननु चर्मदृग्भिः ॥ १५ ॥  
 यथोग्रगन्धा<sup>३</sup>मृतदेहिरामठा-  
 दिकोत्थगन्धो बहुधा यथा मिथो ।  
 श्लिष्टो ऽभितिष्ठेन्न तदन्यवस्तुनः  
 सङ्कीर्णता नापि नभोभुवस्तथा ॥ १६ ॥  
 एवं निगोदासुमतां परस्परा-  
 श्लेषेऽस्ति तेषामतिबाधनं सदा ।  
 तथापि चान्यस्य न वस्तुनो ऽस्ति  
 सङ्कीर्णता नैव विहायसश्च ॥ १७ ॥  
 यथात्र गन्धादिकवस्तुसत्ता  
 ज्ञेया नसा नैव दृशाभिदृश्या ।  
 एवं निगोदात्मभृतोऽपि जैन-  
 वाक्याद्विबोध्या मनसा न वीक्ष्याः ॥ १८ ॥  
 ते केवलज्ञानवता हि दृश्याः

यथा हि सर्वत्र रजो ऽतिसूक्ष्मम् ।

उड्डीयमानं न च दृश्यते ऽक्षणा

न चापि राशीभवने ऽपि बोध्यम् ॥ १९ ॥

परं यदा छैनशुपीनरश्मि-

समुत्थर्वशीत्रसरेणुरूपम् ।

प्रकाशयोगादभिवीक्ष्यते तत्

दृश्यास्तथा दिव्यदृशा निगोदाः ॥ २० ॥

स्वामिन्निगोदाद्यसुमान् न्यर्दन् सन्

न गौरवं केन लभेद्गुणेन च ।

यथा हि सूतो विविधांश्च धातू-

नश्नन् भजत्येव गरिष्ठतां नो ॥ २१ ॥

वस्त्रं यथा चम्पकपुष्पवासितं

यथा च कृष्णागरुधूपधूपितम् ।

न मौलभारान्ननु याति गौरवं

दृष्टान्त एकः पुनरत्र शास्त्रगः ॥ २२ ॥

सिद्धो यथा तोलकमानपारदः

स्विन्नः सहेम्नः शततोलकेन ।

१५ आच्छादितवन्द्ये जातं यत् छिद्रं तत्रागता ये इतरध्वजः  
सूर्यकिरणान्नेभ्य उप्तन्ना ये वंशीकाराः किरणप्रतिबिम्बास्तत्र यदु-  
ड्डीयमानं रजस्वत्तरेणुरित्युच्यते तस्य यद्रूपं दर्शनम् । १६  
आह्वय ।

न वर्धते ऽसौ निजतोलकाद्भरा-  
 देवं न जीवे ऽपि भरः कृताहृतौ ॥ २३ ॥  
 यथा पुनर्मरुतपूर्णमध्या-  
 दृतिः स्वभारादधिकी भवेन्नो ।  
 तथैव जीवो विहिताशनो ऽपि  
 स्वगौरवान्नाधिकगौरवश्रित् ॥ २४ ॥  
 साधो निगोदाङ्गभृतो ऽतिदुःखिताः  
 स्युः कर्मणा केन निगद्यतामिदम् ।  
 इमं विना केवलिनं न कश्चि-  
 द्विज्ञो ऽपि विज्ञातुमलं विचारम् ॥ २५ ॥  
 तथापि च प्रत्ययहेतवे ऽदो-  
 निगद्यते किञ्चन कर्मजातम् ।  
 यद्यप्यमी अत्र निगोदजीवाः  
 स्थूलास्रवान्सेवितुमक्षमा हि ॥ २६ ॥  
 परन्त्वमी एकतनुं श्रिता य-  
 त्तिष्ठन्त्यनन्ताः प्रतिजन्तुविद्धाः ।  
 पृथक्पृथग्देहगृहप्रमुक्ताः  
 परस्परद्वेषकरात्मसंस्थाः ॥ २७ ॥

१७ कृताहरे । १८ कर्मप्रकारम् । १९ प्रत्येकत्वाभावात्  
 भिन्नभिन्नशरीररूपगृहरहिताः । २० परस्परद्वेषकारणात्मना तैजस-  
 कार्मणारव्येन संस्था संस्थितिर्येषां ते ।

अत्यन्तसङ्कीर्णनिवासलाभा-  
 दन्योन्यसम्बद्धनिकाच्यवैराः ।  
 प्रत्येकमप्येष्वभिवर्त्तमान-  
 जनन्तजीवैस्तत उग्रवैरम् ॥ २८ ॥

एकस्य जन्तोर्यदपीह वैर-  
 मेकेन जीवेन तदप्यजेयम् ।  
 एकस्य जन्तोर्यदनन्तजीवै-  
 र्वैरं भवेच्चेत्तदनन्तकालैः ॥ २९ ॥

कथं न भोग्यं पुनरेधमानं  
 तदेव तेनैव ततो ऽप्यनन्तम् ।  
 एवं निगोदासुमतां न वैरं  
 सान्तं न दुष्कर्म च नापि कालः ॥ ३० ॥

लोके यथा गुप्तिगृहाश्रिताना-  
 मन्योन्यसंमर्दनिपीडितानाम् ।  
 प्रत्येकमाबद्धनिकामवैर-  
 भाजां नराणां किल कर्मबन्धः ॥ ३१ ॥

भावस्त्वमीपामलमीदृशः स्या-  
 द्यदेष्टु कश्चिन्म्रियते ऽपयाति वा ।  
 तदाहमासीय सुखेन भक्ष्य-

मायाति किञ्चिद्घनमंशतश्च ॥ ३२ ॥

इत्यादिकं वैरमतुच्छमीदृक्

प्रवर्धमानं प्रतिबन्दि यत्स्यात् ।

तस्मादमीषामतिदुष्कृतं स्या-

देवं निगोदाङ्गभृतामपीक्ष्यम् ॥ ३३ ॥

तथातिसङ्कीर्णकपञ्जरस्थिताः

विद्वेषभाजश्चटकादिपक्षिणः ।

जालादिगा वा तिमयो मिथोभव-

द्विबाधनद्वेषचिताः सुदुःखिनः ॥ ३४ ॥

तथा पुनस्तस्करके निहन्य-

माने च सत्यामनले विशन्त्याम् ।

कौतूहलार्थं परिपश्यतां नृणां

द्वेषं विनोत्तिष्ठति कर्मसंश्रयः ॥ ३५ ॥

बुधास्तमाहुः किल सामुदायिकं

भोगो यदीयो नियतो ऽप्यनेकशः ।

एवं हि चेत्कौतुकतः कृतानां

स्वकर्मणामत्र सुदुर्विपाकः ॥ ३६ ॥

अन्योन्यबाधोत्थविरोधजन्मना-

मनन्तजीवैः कृतकर्मणां तदा ।

भोगो ऽप्यनन्ते ऽपगते हि काले  
 निगोदजीवेन हि जातु पूर्यते ॥ ३७ ॥  
 पूज्या निगोदासुमतां मनो ऽस्ति नो  
 केनेदृशं तन्दुलमत्सवदं भृशम् ।  
 प्रजायते कर्म यतस्त्वनन्त-  
 कालप्रमाणं परिपाक एवम् ॥ ३८ ॥  
 सत्यं यदेतन्न मनो ऽस्त्यमीषां  
 तथापि चान्योन्यविबोधनोत्थम् ।  
 दुष्कर्म तूत्पद्यतएव यैर्द्वि-  
 विपं निहन्त्येव यथा तथाहृतम् ॥ ३९ ॥  
 सञ्ज्ञाश्चतस्रो ऽप्यथर्वेषु मिथ्या  
 योगैः कपायो विरतिश्च सन्ति ।  
 इमानि सर्वाण्यपि कर्मबन्ध-  
 बीजान्यनन्तैस्त्वधिको विरोधः ॥ ४० ॥  
 एवं निगोदासुमतां निदर्शनैः

२३ पीडन । २४ यथा । २५ विपं जातमज्ञानं वा भक्षितं मा-  
 ने तत्र ज्ञाने तु स्वयमन्या वा कश्चिदुपायमपि कृत्वा जीवेदपि प-  
 तं तु मार्गवत्येवेति शेषः अत एवेषां मनो विना समुत्पन्नं परस्पर-  
 न्नशान्ते ऽपि भुज्यमानं न पूर्णं स्यादिति तत्त्वम् । २६ निगोदेषु ।  
 मिथ्यान्यम् । २७ काययोगादिभिः ।

किञ्चित्स्वरूपं गदितं यथामति ।

यतस्त्विदं नो किल को ऽपि वक्तुं

शक्तो विना केवलिनं कुलीनाः ॥ ४१ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

निगोदजीवानां क्षेत्रस्थितिगमागमकर्मवन्धादिनिदर्शनोक्तिलेशो

दशमो ऽधिकारः ॥



## अथ एकादशोऽधिकारः

स्वामिन्निदं विश्वमशेषमित्थं  
 पूर्णं निगोदैर्यदि तर्हि तत्र ।  
 कर्माण्यथो पुद्गलराशयोऽपि  
 धर्मास्तिकायादि कथं हि मान्ति ॥ १ ॥  
 सत्यं यथा गान्धिकहट्टमध्ये  
 कर्पूरगन्धः प्रसृतोऽस्ति तत्र ।  
 कस्तूरिकाजातिफलादिसर्व-  
 वस्तूत्थगन्धो ननु मानि किं न ॥ २ ॥  
 तत्रास्ति मार्त्तण्डतपस्तथैव  
 धूपस्य धूमस्त्रसरेणवोऽपि ।  
 वायुश्च शब्दश्च सुमादिगन्धो  
 मातो यथा स्यादथ चावकाशः ॥ ३ ॥  
 पुनश्च कस्यापि विचक्षणस्य  
 वक्षोन्तराशास्त्रपुराणविद्याः ।  
 वेदाः स्मृतिर्मन्त्रकलाश्च यन्त्र-  
 नन्त्राणि सर्वाण्यभिवानकोपाः ॥ ४ ॥  
 ज्योतिर्मतिर्व्याकरणादिविद्या



रागा रसाशीर्विषयाः कषायाः ।  
 वार्त्ता विनोदा वनिताविलासा  
 दानादयो मत्सरमोहमैत्र्यः ॥ ५ ॥  
 क्षान्तिर्धृतिर्दुःखसुखे गुणास्त्रय  
 आम्नायशङ्काभयनिर्भयाधयः ।  
 ध्यानादयो मान्ति यथैव तद्वद्  
 द्रव्याणि लोके ऽपि वसन्ति नित्यम् ॥ ६ ॥  
 लोके यथा वा वनषण्डमध्ये  
 रेणुस्तथामी त्रसरेणवो ऽपि ।  
 सूर्यातपो वह्नितपः सुमानां  
 गन्धः समीरः पशुपक्षिशब्दः ॥ ७ ॥  
 वादित्रनादश्छदमर्मरादि  
 सर्वाणि मान्तीह तथावकाशः ।  
 एवं च द्रव्यैर्निचिते ऽपि लोके  
 ऽवकाश एषो ऽपि च तादृशो ऽस्ति ॥ ८ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 जीवपुद्गलभर्मास्तिकायादिपूर्णे ऽपि लोके तथैवावकाशोक्तिलेश  
 एकादशो ऽधिकारः ॥

## अथ द्वादशो ऽधिकारः



पृच्छामि पूज्यान् प्रणयादिदानीं  
 जीवस्तु कर्माणि शुभाशुभानि ।  
 भुङ्क्ते सुखेषी किमु दुःखितः सं-  
 स्तदास्ति कश्चिन्ननु कर्मनोदकः ॥ १ ॥  
 विधिर्ग्रहो वा परमेश्वरो वा  
 कर्त्ता यमो वा भगवानिहास्तु ।  
 प्रणोदकः कर्मगणस्य येन  
 दुःखं सुखं वा परिभोज्यते जगत् ॥ २ ॥  
 नैवं यदेतानि भवन्ति कर्म-  
 नामानि शास्त्रे पठितानि तद्यथा ।  
 भाग्यं स्वभावो भगवानदृष्टं  
 कालो यमो दैवतदैवादिष्टम् ॥ ३ ॥  
 अहो विधानं परमेश्वरः क्रिया

२९ जीवो हि स्वभावात् सुखेषी दुःखद्वेषी । तेन सुखहेतुशुभ-  
 कर्माणि स्वेच्छया भुङ्क्ताम् । परं दुःखकारणमशुभकर्म भोक्तुं स्वेच्छ-  
 या न समीहते । तदा ऽशुभकर्मभोगे तु कश्चित् प्रेरको ऽस्तु येनावमा-  
 त्मा ऽशुभकर्मवत्यात् दुःखं भोज्यते । स च प्रेरको लौकिकः कश्चि-  
 द्रक्ष्यमाणो ऽइति पृच्छाकारः प्रेरकवृत्तिर्ना कर्मभुक्तिमाह । तदा कर्म-  
 वादी नैवमित्यादिवृत्तप्रयेणोत्तरमाह ।

पुराकृतं कर्म विधा विधिश्च ।  
 लोकः कृतान्तो नियतिश्च कर्त्ता  
 प्राक्कीर्णप्राचीनविधातृलेखाः ॥ ४ ॥  
 इत्यादिनामानि पुराकृतस्य  
 शास्त्रे प्रणीतानि तु कर्मतत्त्वंगैः ।  
 तदात्मनो न स्वकर्मणो विना  
 सुखस्य दुःखस्य च कारको परः ॥ ५ ॥  
 स्थाने त्वजीवानि पुनर्जडानि  
 कर्माणि किं कर्त्तुमिह क्षमाणि ।  
 कश्चित्तदेषां परिणोदको ऽस्तु  
 यच्छक्तितो ऽमूनि सँहीभवन्ति ॥ ६ ॥  
 इदं तु सत्यं परमत्रकर्मणा—  
 मेषां स्वभावो ऽस्ति सदेदृगेव ।  
 विनेरकं यान्यखिलात्मनः स्वयं  
 स्वरूपतुल्यं फलमानयन्ति ॥ ७ ॥  
 यतो ऽभिवर्त्तन्त इमे ऽत्र जीवा  
 अजीवसम्बन्धमधिश्रिताः सदा ।  
 जीवन्त्यजीवन्नथ जीवितार—  
 त्रैकालिकः सङ्गम एभिरेषाम् ॥ ८ ॥

३० कर्मस्वभावज्ञः । ३१ जीवस्य । ३२ कर्माणि ३३ समर्थो-  
 भवन्ति । ३४ जीविष्यन्ति । ३५ कर्मभिः । ३६ आत्मनाम् ।

पृष्ठद्रव्यमध्ये खलु द्रव्यपञ्चकं

निर्जीवमेवं समवायपञ्चकम् ।

एतैरजीवैरपि जीवसङ्कुलं

जगत्समस्तं ध्रियते निरन्तरम् ॥ ९ ॥

जीवास्त्वमे स्वोर्जितकर्मपुद्गलैः

सन्तः श्रिता दुःखसुखाश्रयीकृताः ।

द्रव्याणि पट् यत्समवायपञ्चक—

मेतन्मयं ह्येव जगन्न चापरम् ॥ १० ॥

ततः सचेतः प्रणिचेत चेतसा

जीवेभ्य एते सवला अजीवाः ।

३७ धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवास्तिकायकाललक्षणानि पट् द्रव्या-  
णि, तन्मध्ये जीवास्तिकायमेकं विमुच्य शेषाणि पञ्च द्रव्याणि अजी-  
वानि, एवं कालस्वभावनियतिपुराकृतपुरुषकारलक्षणपञ्चसमवायो  
ऽप्यजीवः एभिर्दशभिरजीवैरशेषं जीवसंभृतं जगत् सन्ध्रियते । यथा  
धर्मास्तिकायेन चलति । अधर्मास्तिकायेन तिष्ठति । आकाशास्ति-  
कायेनावकाशं लभते । पुद्गलास्मिकायेनाहारविहारादिकरोति ।  
कर्माण्यत्रान्तर्भवन्ति । यैरजीवरूपैरयं जीवः सुखदुःखभाग् भवति  
तानि कर्माणि जीवः कालादिपञ्चसमवायसामर्थ्यात् गृह्णानि धारयति  
भुङ्क्ते श्रमयतीति । एवं नवापि वम्बानि अजीवानि जीवानां जीवन्तो-  
पायाः । तत्र कालस्त्वभयवर्तमान आयुषादिमर्वप्रमाणवद्वम्बप्रमाणकर  
इति ।

यतो यथा ऽजीर्वैबलप्रणोदिता  
जीवास्तथा स्युः सुखदुःखभाजः ॥ ११ ॥  
स्वभाव एषो ऽस्ति यतस्तु जीवा  
गृह्णन्ति कर्माणि शुभाशुभानि ।

पृष्ठ ६८ उपर पहेली चार लिटि पछी उमेरी वांचो.

स्वकालसीमानमवाप्य कर्मा-  
प्यमूनि चैषां सुखदुःखदानि ॥ १२ ॥  
चेदिःस्थमेवेति तदायमात्मा  
गृह्णाति कर्माणि शुभाशुभानि ।

विर्लभ्य कालं निजकारमात्मकम् ।  
सुखं तथा दुःखमिमं नयन्ति  
कुतो विना प्रेरकमेतदेष्ट्यम् ॥ १४ ॥  
सत्यं तु कर्माणि जडानि सन्ति  
नाभोगकालं निजकं विदन्ति ।

३८ अजीवा धर्माधर्माकाशपुद्गलकालस्वभावनियतिपूर्वकत्-  
पुरुषकारद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणास्तेषां यद्वलं तेन प्रेरिता व्यापारिताः  
सन्तो जीवाः सुखदुःखभाजो भवन्ति । पुद्गलेष्वेव कर्माप्यन्तर्भावि-  
प्यन्ति इति भावः । ३९ ग्रहणशीलस्वभावात् । ४० वाञ्छनीयम् ।

आत्मापि दुःखानि न भोक्तुकाम-

स्तथापि दुःखान्ययमाश्रयेत् ॥ १५ ॥

द्रव्यादिसामग्र्यतथाऽनिवार्य-

शक्त्यैव कर्माणि तु तादृशान्यपि ।

स्फुटानि भूत्वा स्वकर्तृकं बला-

दात्मानमेनं ननु दुःखयन्ति ॥ १६ ॥ युग्मम् ॥

यथोष्णकालादिऋतौ समेते

कश्चिज्जनः शीतलवस्तुसेवी ।

मृष्टादिकाम्लादिकर्म्यभोजी

स्यात्तस्य तद्योगसमुत्थवातः ॥ १७ ॥

वर्षाऋतुं प्राप्य पुँरु प्रकुप्यति

प्रायो वपुःस्थः समीर उग्रः ।

४१ द्रव्यमादौ येषां तानि द्रव्यादीनि द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपाणि समग्रवस्तुत्पत्तिस्थितिनाशहेतुभूतानि तेषां सामग्र्यं सामग्रीसमवायस्तस्य तथेति तादृशी अनन्यरूपा सा चासौ अनिवार्याऽप्रतिहता बलवती वा सा चासौ शक्तिश्च तत्रा भेदकभूतया तादृशान्यपि जडान्यजीवानि च कर्माणि द्रव्यादिसामग्र्यां सत्त्वां प्रकटीभूय स्वैषामात्मीयानां कारकं कर्तारं बलादेनमात्मानं दुःखद्वेषिणमपि दुःखयन्ति दुःखिनं कुर्वन्ति अत एव कर्त्रादिभेदकं विनैव द्रव्यक्षेत्रकालभावसामाग्र्या भेदकभूतया जडान्यपि कर्माणि कश्चित् कालमात्मनि स्थित्वापि ततः प्रकटीभूयान्मानं दुःखयन्ति मृगयन्ति वा न तु कर्त्रादिभेदकप्रेरितानि इति भावः ।

लब्ध्वा च कालं शरदाख्यमेष  
प्रायेण संशाम्यति पित्तभावात् ॥ १८ ॥

एवं हि वातादिकवस्तुनस्तू-  
त्यत्तिस्थितिर्प्रान्तदशात्रये ऽपि ।

आत्माश्रितस्यास्य न कश्चिदन्यो  
विनैव कालादिकमत्र हेतुः ॥ १९ ॥

कर्मग्रहः स्वेप्सितभुक्तिवत्स्यात्  
द्वयोस्तु शान्तिस्थितिकार्यनेर्हौ ।

समस्तदात्मार्जितकर्मणां हि  
भुक्तिश्च शान्तिः किल कालद्रव्यैः ॥ २० ॥

एवं तु कालो गौदितो ऽस्ति कर्मणो  
वातादिवस्तुत्रितयस्य चापि ।

परं यदा कश्चनशान्त्युपाय  
उग्रो भवेत्तर्ह्यपि याति चान्तरात् ॥ २१ ॥

किञ्चित्कदाचित्स्वदनं यदात्मनो  
वातादिकृत्तक्षणतो ऽपि जायते ।

कर्माणि कानीह तथात्मनो ऽस्यो-

४३ उत्पत्तेः । ४४ नाश । ४५ कर्मवातयोः । ४६ कालः ।

४७ अर्थात् प्रमाणभूततया । ४८ वातपित्तश्लेष्मरूपवस्तुत्रयस्य ।

ग्राणि क्षणात्तत्फलदान्यनीरकम् ॥ २२ ॥

यदा पुनः स्त्री पुरुषं भजन्ती

यदृच्छया स्वार्थपरा विनेरकम् ।

विपाककाले परिपूर्णतां गते

प्रसूयमाना सुखिताथ दुःखिता ॥ २३ ॥

एवं तु कर्माण्यपि दुष्टशिष्टा-

न्यनीरकाण्येव निजात्मगानि ।

स्वं कालमाप्य प्रकटीभवन्ति यद्

दुःखं सुखं वाभिनयन्ति देहिनम् ॥ २४ ॥

यद्वातुरः को ऽप्यर्गदान् किलाहरन्

जानाति नासावहितान् हितानथ ।

तदीयपाकस्य गते तु काले

सुखं तथा दुःखमैयं लभेत ॥ २५ ॥

कर्माण्यपीत्थं पुनरेष आत्मा

गृह्णन् न जानाति शुभाशुभानि ।

यदा तु तेषां परिपाककाल-

स्तदा सुखी दुःखयुतो ऽथवा स्वयम् ॥ २६ ॥

विषं तथा कृत्रिममिदृशं स्या-

४९ सुखदुःखादित्य । ५० नास्ति ईरकः मेरको यत्र फलादि-  
दानकर्माणि तदनीरकम् तत्क्रियाविशेषणमेतत् । ५१ आपयानि ।  
५२ जनः । ५३ आणवको जनः कथिन । ५४ परिकर्मितम् ।



तत्कालनाशाय तथैकमासात् ।

द्विमासषण्मासकवर्षकाल-

दिवर्षवर्षत्रयतो ऽपि नाशकृत् ॥ २७ ॥

इत्थं च कर्माण्यपि भूरिभेद-

भिन्नस्थितीनीह भवन्ति कर्त्तुः ।

निजे निजे काल उपागते तु

तादृक् फलं तानि वितन्वते स्वतः ॥ २८ ॥

सिद्धो रसो वैष भवेदसिद्धः

सर्वो गृहीतो ऽभ्यमितेन केनचित् ।

समागते तत्परिणामकाले

दुःखं सुखं वा भजते तदार्शकः ॥ २९ ॥

तथात्मगा दुःपिटिका च वालको

दुर्वातशीताङ्गकसन्निपाताः ।

स्वयं त्वमी कालबलं समेत्य

तदन्तमात्मानमतिर्व्यथन्ते ॥ ३० ॥

अमी तथैते ऋतवो ऽपि सर्वे

---

५५ कर्मणां कारकस्य । ५६ यादृशं कर्म स्याद्यदि शुभं कर्म  
तदा शुभं फलं यद्यशुभं कर्माशुभं फलं कुर्वन्तीति भावः । ५७  
पक्षः । ५८ पारदः । ५९ रोगितेन । ६० परिपाक । ६१ सिद्धस्या-  
सिद्धस्य वा पारदस्य भक्षकः । ६२ दुष्टा स्फोटिका दुःपिटिका  
निर्नामिकाथेत्यर्थः । ६३ पीडयन्ति ।

स्वं स्वं च कालं समवाप्य सद्यः ।

मनुष्यलोकाङ्गभृतो नयन्ति

सुखं तथा दुःखमिमान् स्वभावतः ॥ ३१ ॥

एवं हि कर्माणि निजात्मगानि

स्वकं स्वकं कालमवाप्य सत्वरम् ।

विना परप्रेरणमेतमात्मकं

नयन्ति दुःखं सुखमप्यथो स्वयम् ॥ ३२ ॥

तथा पुनः शीतलिकादिवाला-

मयोद्भवा तप्तिरधिश्रयेत्तनुम् ।

पण्मासमात्मानमिमं तथैव

श्रयन्ति कर्माणि समेत्य यत्स्वयम् ॥ ३३ ॥

र्यक्ष्माक्षिविन्दूदृतपक्षघाता

अर्धाङ्गशीताङ्गमुखार्मया ये ।

सहस्रघसैः परिपाकमेषां

वदन्ति वैद्या विदितागमा विदो ॥ ३४ ॥

इत्थं हि केपामिह कर्मणां परी-

पाकं स्वकालं समवाप्य यत्स्वयम् ।

विना परप्रेरणमत्र पण्डिताः

६४ मनुष्यलोकमध्यवर्तिनाणिनः प्रति । ६५ आदिगब्दात् बो-  
दरिकाऽञ्जलिपिकादयः । ६६ त्वरोग । ६७ रोगाः । ६८ ज्ञानेन ।

पठन्ति सैद्धान्तिकसिन्धुराये ॥ ३५ ॥

तापो यथा पित्तभवो दशाहं

सश्लेष्मिको द्वादशरात्रमात्रम् ।

संवातिकस्तिष्ठति सप्तरात्रं

त्रैदोषिकैः पञ्चदशाहमानम् ॥ ३६ ॥

एवं ज्वराणां परिपाककालः

स्वकः स्वकोऽयं पृथगेष उक्तः ।

यथा तैषां कृतकर्मणामपि

पृथक् स्वकीयः स्थितिकाल एष्यः ॥ ३७ ॥

यथा यथा वा चरितं पुरात्मना

फलं ग्रहाणामिह भुज्यते तथा ।

यावत्स्वसीमां सहजादशान्त-

र्दर्शादियुक्तं परिणोदकं विना ॥ ३८ ॥

कर्माणि कर्मान्तरितानि चैवं

यथात्मनानेन नतु क्रियन्ते ।

स्वकालमेषां परिपाकयुक्तं

भुङ्क्ते तथात्मा फलमीरकं विना ॥ ३९ ॥

कर्मेदमाहुः कतिधा बुधाः सुधा-

किरा गिरौ त्वं शृणु दक्षिण क्षणम् ।  
 भङ्गीचतुष्केन चतुर्विधं त-  
 त्त्रार्धमत्राचरितं त्विहोदयेत् ॥ ४० ॥  
 शस्तं तथाशस्तमहो यथा भुवि  
 सिद्धाय वा साधुजनाय भूभृते ।  
 श्रियैर्इह स्वल्पमपि प्रदत्तं  
 चौर्याद्यशस्तं पुनरत्र नाशकृत् ॥ ४१ ॥  
 भेदो द्वितीयोऽत्रैकृतं परत्र  
 कर्मोदयेदत्र यथा प्रशस्यमे ।  
 तपोव्रताद्याचरितं सुरत्वा-  
 दिदं तदन्यन्नरकादिदायि ॥ ४२ ॥  
 सत्या यथा सत्त्वमिहाश्रितं पुनः  
 शूरेण शौर्यं परजन्मभोगदम् ।  
 तृतीयभेदस्तु परत्र कर्म  
 निर्मातमत्रासुखसौख्यदायि ॥ ४३ ॥

७५ वाण्या । ७६ इदं कर्मसिद्धान्ते चतुर्थोक्तं । यथा इह लोए  
 कडा कम्मा इह लोए वेज्जन्ते, इह लोए कडा कम्मा परलोए वेज्ज-  
 न्ते, परलोए कडा कम्मा इह लोए वेज्जन्ते, परलोए कडा कम्मा  
 परलोए वेज्जन्ते इति चतुर्भङ्गा उक्ता सात्र यथा गन्धान्या । ७७ कर्म ।  
 ७८ कृतम् । ७९ अत्रोदयं यापान् । ८० सिद्धपुण्याय रमासि-  
 द्धादिमहाशुखाय । ८१ रात्रे । ८२ मत्स्यं । ८३-८४ कर्म ।

एकत्र पुत्रे तु तथा प्रसूते.

दारिद्र्यमात्रादिवियोगयोर्गः ।

अस्य ग्रहा अप्यथ जन्मकुण्डली—

मध्ये न शस्ताः कृतकर्मयोगात् ॥ ४४ ॥

अन्यत्र पुत्रे तु तथा प्रजाते

सम्पत्तिमात्रादिसुखं प्रभुत्वम् ।

अपि ग्रहा अस्य तु जन्मपत्रिका—

मध्ये विशिष्टाः पतिताः सुकर्मतः ॥ ४५ ॥

चतुर्थभेदस्तु परत्र कर्म

कृतं परत्रैव फलप्रदं भवेत् ।

यदत्र जन्मे विहितं तृतीय—

भवे विधत्ते फलमात्मगाशुभम् ॥ ४६ ॥

येनात्र जन्मे व्रतमुग्रमाश्रितं

प्रागेव तस्मात्प्रतिबद्धमायुः

नृदेवपश्वादिभवोत्थमल्पं

तदा ततोऽन्यत्र भवेद्भवेऽस्य तत् ॥ ४७ ॥

दीर्घायुषा भोज्यमहो महत्फलं

द्रव्यादिसामग्र्यतथोदयाच्च ।

यथात्र केनापि च वस्तु किञ्चि—

त्वातं प्रगेमे भवितेत्यत्रेत्य ॥ ४८ ॥

द्रव्यादिकालादितथाविधौजसा-

त्यर्थं तु तद्वस्तु न तेन तत्र ।

दिने प्रभुक्तं ततोऽन्यदा त-

द्भोक्तव्यमेतद्द्विगिदं तु कर्म ॥ ४९ ॥

एवं चतुर्भङ्गिकया स्वकर्म-

भोग्यं भवेदाप्तवन्नःप्रमाणात् ।

कर्मस्वरूपं प्रतिवेदितुं नो

क्षमं विना केवलिनो यथार्थम् ॥ ५० ॥

ईदृङ्ग्विधं कर्म कियद्विधं स्या-

त्त्रिधेति तत्किं शृणु भण्यमानम् ।

भुक्तं च भोग्यं परिभुज्यमानं

शुभाशुभं सर्वमिदं सहस्रम् ॥ ५१ ॥

किंवच्चथा वारिदविन्दुवृन्दं

वसुन्धरायां पतितं प्रशुष्कम्

तदभुक्तवत्तत्र च भोग्यवत्किं

यावत्पतिष्यत्परिशोष्यमस्ति ॥ ५२ ॥

८८ परत्र कृतं कर्म परत्र यद्वर्त्येन तत्सर्वमिदमुक्तम् । ८९ यत्त-

त्तुर्भङ्गया भोक्तव्यं कर्म नन्वतिप्रकारं स्यादित्याह । ९० सर्वं शुभं

पाशुभं वा कर्म प्रिया स्यात् भुक्तं भोग्यं भोज्यमानं चेति ।

निपत्यमानं परिशुष्यमाणं  
 यावद्यदेतत्परिभुज्यमानवत् ।  
 ग्राह्यो गृहीतः परिगृह्यमाणो  
 यथा गुँडो वा किल कर्म तद्वत् ॥ ५३ ॥  
 संसारिजीवा व्रतिनोऽव्रता वा  
 तेषां तु कर्मत्रयमेतदस्ति ।  
 वसुन्धराया घनबिन्दुवृन्दवत्  
 भुक्तं च भोग्यं परिभुज्यमानकम् ॥ ५४ ॥  
 कैवल्यभाजस्तु यके मँहान्त-  
 स्तेषां तु कर्माणि शिलाग्रवृष्टिवत् ।  
 अल्पस्थितीन्येव तथापि तँदृशा-  
 त्रयं तु तँत्रापि गवेषणीयम् ॥ ५५ ॥

९१ यथा मुखान्तर्गतः कवलः चर्वितः स भुक्तकर्मवत्, च-  
 र्च्यमाणकवलस्तु भुज्यमानकर्मवत्, यश्च चर्विष्यते कवलः स भोग्यकर्म-  
 वत्, इति कर्मणां कवलदृष्टान्तयोजनेति । ९२ योगिनः । ९३ सा च  
 भुक्तादिका या दशा अवस्था तदशा तस्यास्त्रयं तदशात्रयं भोग्यभुक्त-  
 भुज्यमानकर्मलक्षणत्रयं । ९४ केवलिसत्कर्मसत्तायां । तत्र केवली हि  
 केवलोत्पत्त्यनन्तरं स्वायुषोन्तसमयद्वयं यावत् प्रतिसमयं भुक्तभोग्यभु-  
 ज्यमानकर्मा भवति, आयुषोन्तसमयादनन्तरपूर्वसमये भुक्तभुज्य-  
 मानकर्मा स्यात्, अन्तसमये तु भुक्तकर्मा न भुज्यमानकर्मा सर्वकर्म-  
 णामन्तसमये क्षयकरणात् सिद्धत्वप्राप्तेश्चात् एवाग्रेऽनन्तरं वक्ष्यति  
 सिद्धात्मनामिति ।

सर्वत्र कर्त्रादिपरप्रणोदनां  
 विनैव द्रव्यादिचतुष्टयस्य ।  
 तादृक्स्वभावादिह कर्मणां त्रयी  
 भुक्तादिकासौ भविमुक्तजीवगा ॥ ५६ ॥  
 सिद्धात्मनां सिद्धतया दशात्रयी  
 न कर्मणां तत्कृतपूर्वनाशतः ।  
 भुक्ताप्यवस्था भवदेषु केवलि-  
 भवावसानं न तदत्र कापि सा ॥ ५७ ॥  
 मया विचारोऽयमवाचि कर्मणा-  
 मजानता लोकेऽङ्गैर्निदर्शनैः ।  
 सामान्यलोकप्रतिबोधनाय  
 ज्ञेयः प्रवीणैस्तु पुराणयुक्तिभिः ॥ ५८ ॥  
 इत्थं विना प्रेरकमत्र कर्मणां  
 भुक्ताविहोदाहरणान्यनेकशः ।  
 विचारितान्येव विचारचञ्चुरै-  
 स्तद्वाक्प्रमाणं किल पारमेश्वरी ॥ ५९ ॥  
 इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारि मृश्वन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 परमेष्ठणार्गहनकर्मभोगोक्तिर्लेशो  
 द्वादशोऽधिकारः ॥

५५ श्रव्यक्षेत्रज्ञानाधाररूपस्य । ५६ संसारित्ववन्निजीवसम्ब-  
 न्धिनी । ५७ लोकमसिद्धैः ।



## अथ त्रयोदशोऽधिकारः

मुनीश केचिद् भुवि नास्तिका ये  
न पुण्यपापे नरकं न मोक्षम् ।  
स्वर्गं न च प्रेत्यभवं वदन्ति  
को नाम तर्कः खलु तैः श्रितोऽस्ति ॥ १ ॥  
ते नास्तिका दृश्यपदार्थसक्ता  
नो इन्द्रियादेयविचारमुक्ताः ।  
प्रत्यक्षमेकं वृणते प्रमाणं  
पञ्चेन्द्रियाणां विषयोऽस्ति यत्र ॥ २ ॥  
पृच्छास्ति तैः सार्धमसौ मुनीनां  
चेन्नास्तिकैरिन्द्रियगोचरं श्रितः ।  
सद्वस्तु दृश्यं यदि तर्हि वस्तु किं  
यन्नेन्द्रियाणां विषयः समेषाम् ॥ ३ ॥  
रामादिके वस्तुनि सर्वश्रोतसां  
किं गोचरो नेति यदाह नास्तिकः ।

---

९८ प्रत्यक्षे । ९९ आस्तिकानाम् । ४०० विषयः । १ य-  
देव दृश्यं इन्द्रियग्रहणीयं तदेव सत् नास्तिकानां नान्यत् । तत्र पञ्चा-  
नामपीन्द्रियाणां कस्मिन् वस्तुनि नास्तिकानां विषयोऽस्ति तद्वस्तु ते  
चद्रुणन्तु तत्राहुर्नास्तिकाः रामादिके । २ इन्द्रियाणाम् ।

रात्रावतद्वस्तुनि शब्दरूप—

समेऽपि तद्वस्तुभ्रमो न किं स्यात् ॥ ४ ॥

सैत्यं हि रात्रौ सकलेन्द्रियाणि

प्रायेण मुह्यन्त्यवबोधहान्याः ।

तस्मादतद्वस्तुनि तद्वग्रहः स्यात् ।

तच्छ्रोत्रसां चित्र सदैव सत्या ॥ ५ ॥

पुनर्यथा पश्य जनेन नीरुजा

शङ्खः सितोऽस्तीति निरीक्ष्य गृह्यते ।

पुनश्च तेनैव रुज्ज्वादिनेन

स गृह्यते किं न बहुत्ववर्णः ॥ ६ ॥

यथा पुनः स्वस्थमनाः स्वबन्धून्

जानाति नैवं मधुमत्त एषः ।

३ न विद्यते तन् प्रागुक्तं यस्तु रामादिकं यत्र तद्वस्तुभ्रमः रामादिवस्तु-  
भ्रमः मोहः किं न स्यात् अपि नु म्यादेवान एव रात्र्यादौ कचित्काले पुरु-  
षेऽपि भूतरामादिषु रागाभ्रमो नास्मिकेन्द्रियाणां न भवति किन्तु भव-  
त्येव तदा पुरुषे क्षीनज्ञानान् अथवा न्यम्यां मियां खदृष्टिया भ्रमान्  
नास्मिकेन्द्रियज्ञानं कथं गणानं स्यादित्युक्तं । ४ नास्मिकः प्राह  
नन्यं इति । ५ ज्ञान । ६ पुरुषादिके । ७ रामाभ्रमः । ८ आस्मिकः  
प्राह । ९ प्राचक्षामर्थागपीदितेन ।

सन्त्येषु तान्येव किलेन्द्रियाणि  
 कथं विपर्यास इयानभिर्ष्यात् ॥ ७ ॥  
 पुरातनं ज्ञानमथेन्द्रियाणां  
 सत्यं तथा चाधुनिकं प्रमाणम् ।  
 नेदं वरं किन्तु पुरातनं सत्  
 तान्येव खानीह तु को विशषः ॥ ८ ॥  
 पूर्वं मनोऽभूदविकारि यस्मात्

१० एषु अस्त्रीस्त्रीदर्शक-काचकामलीरोगपीडित-मत्तेषु ता-  
 न्येव स्वकीयसम्बन्धान्येव तादृशाकाराण्येव स्वस्थानस्थान्येव सन्ति  
 तर्हि कथं भ्रमो भवति । नास्तिकस्य तु रात्रिरोगमत्ततादयो न  
 वाच्याः स्युः गृहीतैकप्रत्यक्षप्रमाणस्य नास्तिकस्य रात्र्यादीनां  
 पदार्थानामाकारवर्णगन्धरसस्पर्शादिशून्यानां करतलामलकवत् दर्श-  
 यितुमशक्यत्वात् । ततो नास्तिकस्य तेषामेवेन्द्रियाणामप्रमाणता  
 कथं स्यादित्येतदेवाह । ११ स्यात् । १२ नास्तिकः पृच्छयते हे ना-  
 स्तिक त्वं ब्रूहि पुरातनं प्राचीनं ज्ञानं यदिन्द्रियाणामभूत् स्त्रियां स्त्री-  
 ज्ञानं सितं ज्ञानं समीक्ष्य शङ्खग्रहणलक्षणं अमत्तस्य मात्रादिषु तज्ज्ञानं  
 इत्येतपुरातनं ज्ञानं सत्यं किंवाधुनिकं साम्प्रतिकं पुरुषे स्त्रीग्रहणं पीत-  
 त्वप्राप्तशङ्खशङ्खत्वेन ग्रहणं, मत्तस्य मात्रादिषु स्वैरिन्द्रियैरैव भार्यात्वे-  
 न ग्रहणमेवं स्वामिनि सेवकत्वेन ग्रहणमित्यादि मिथ्यारूपं तत्सत्यं  
 इति पृष्टे नास्तिकः ब्रूह नेदं वरं आधुनिकं ज्ञानं यदुक्तं तत्सत्यं  
 न । किन्तु पुरातनमेव तेषां तद्वस्तुनि तद्ग्रहणलक्षणं ज्ञानं तदेव सत्यं  
 अथैषां इन्द्रियाणां सत्यासत्यज्ञानाङ्गीकारः कथं क्रियते इति पृष्टो  
 नास्तिकः ब्रूह पूर्वमिति ।

तत्साम्प्रतं यद्विकृतं बभूव ।  
 अतो मिथो भेद इयान् स कस्य  
 भेदोऽस्त्ययं मानमिकस्तदत्र ॥ ९ ॥  
 दृश्यं मनो नास्ति न वर्णतो वा  
 कीदृग् निवेद्यं भवतीति भण्यताम् ।  
 न दृश्यते चेन्नहि वर्तते तत्  
 खान्येव तानीह कथं विकारः ॥ १० ॥  
 अयं विकारस्तु बभूव साक्षाद्  
 यं सर्व एते निगदन्ति तज्ज्ञाः ।  
 त्वं पश्य चेदृष्टपदार्थकेष्वपि  
 मोहो भवेदित्यमिहैव स्वानां ॥ ११ ॥  
 तर्हीन्द्रिज्ञानमिदं हि केन  
 सत्यं सता सर्वमितीव वाच्यम् ।  
 तदेव सत्यं यदिहोपकारिण  
 उपादिशन् दिव्यदृशो गतस्पृहाः ॥ १२ ॥  
 स्वस्थं मनस्त्वं बुध सन्निधाय  
 विचारमेतं कुरु तच्चदृष्ट्या ।  
 शब्दा इमे ज्ञानवतोपदिष्टा—

स्तेऽमी यथार्था भवतापि<sup>१४</sup> वाच्याः ॥ १३ ॥

आनन्दशोकव्यवहारविद्या

आज्ञाकलाज्ञानमनोविनोदाः ।

न्यायानयौ चौर्यकजारकर्मणी

वर्णाश्च चत्वार इमे तथाश्रमाः ॥ १४ ॥

आचारसत्कारसमीरसेवा

मैत्रीयशोभाग्यबलं महत्त्वम् ।

शब्दस्तथार्थोदयभङ्गभक्ति-

द्रोहाश्च मोहो मदशक्तिशिक्षाः ॥ १५ ॥

परोपकारो गुणखेलनाक्षमा

आलोचसङ्कोचविकोचलोचाः ।

रगो रतिर्दुःखसुखे विवेक-

ज्ञातिप्रियाः प्रेमदिशश्च देशाः ॥ १६ ॥

ग्रामः पुरं यौवनवार्धकास्था

नामानि सिद्ध्यास्तिकनास्तिकाश्च ।

१४ अपिः समुच्चयार्थस्तेन मया वाच्या एव पुनर्भवता त्वया-  
प्येते मद्वद्वाच्या इति । १५ अर्थोऽभिधेयः शब्दोऽयमयं चार्थ इति च  
क उच्यते किं शब्दार्थयोः कश्चिदाकारादिरस्ति । १६ अयं मे प्रियो-  
ऽयं चाप्रियश्चेति यदा दृश्यते तदा तद्वस्तु एव दृश्यते परं येन कृत्वा  
नियशब्दः प्रवर्तते सगुणस्तु दर्शयितुं न शक्य एवमन्यत्रापि ।

कषायमोषौ विषयाः पराङ्मुखा-  
 श्चातुर्यगाम्भीर्यविषादकैतवम् ॥ १७ ॥  
 चिन्ताकलङ्कश्रमगालिलज्जा-  
 सन्देहसंझामसमाधिबुद्धि ।  
 दीक्षापरीक्षादमसंयमाश्च  
 माहात्म्यमध्यात्मकुशीलशीलम् ॥ १८ ॥  
 क्षुधापिपासांघ्रिमुहूर्त्तपर्व-  
 सुकालदुःकालकरालकल्प्यम् ।  
 दारिद्र्यराज्यातिशयप्रतीति-  
 प्रस्तावहानिस्मृतिवृद्धिगृद्धि ॥ १९ ॥  
 प्रसाददैन्यव्यसनान्यसूया-  
 शोभाप्रभावप्रभुताभियोगाः ।  
 नियोगयोगाचरणाकुलानि  
 भावाभिधाप्रत्यययुक्तशब्दाः ॥ २० ॥

१७ अर्थः मूल्यम् । १८ आरोग्यम् । १९ भावः शब्दस्य प्रवृ-  
 त्तिनिमित्तं तस्याभिधाभिधानं कथनं वचनमिति यावत् तदर्थं ये प्र-  
 त्ययाः तत्त्वयणूइमनणादयस्तैर्युक्ता शब्दास्ते तथा यथा विष्णोर्भावः  
 विष्णुता विष्णुत्वं वैष्णवं दाढर्यम् द्रढिमा इत्यादिभावप्रत्ययान्तैः  
 सर्वैरपि लोकमध्यस्थशब्दै र्योऽर्थो भवति स नास्तिकेन न वाच्यः  
 स्यात् तरय पञ्चभिरिन्द्रैर्ग्रहीतुमशक्यत्वादिति यथासम्भवं वाच्यम्  
 यद्यपि चौर्यमाहात्म्यदारिद्र्यराज्यादिशब्दा अत्रैवान्तभूतास्तथाप्यती-  
 वप्रसिद्धत्वादिहोपात्ता इति न पौनरुक्त्यदोषः ।

इत्यादिशब्दा बहवो भवन्ति ये  
 जिह्वादिवत्तेन हि शब्दवन्तः ।  
 स्वर्णादिवन्नो इह रूपवन्तः  
 पुष्पादिवन्नोऽत्र च गन्धबन्धुराः ॥ २१ ॥  
 सितादिवन्नो रसवन्त एवं  
 न स्पर्शवन्तः पवनादिवच्च ।  
 किन्त्वेककर्णेन्द्रियरूपग्राह्या-  
 स्ताल्वोष्ठजिह्वादिपदे प्रवाच्याः ॥ २२ ॥  
 स्वस्वोत्थचेष्टादिविशेषगम्याः  
 स्वाभ्याससम्प्राप्तफलानुमेयाः ।  
 स्वनामयार्थार्थकथानिधायिनः  
 स्वीयप्रतिद्वन्द्वविनाशकारिणः ॥ २३ ॥  
 संघो विरोध्युत्थनिजाह्वयान्ताः

२० यथा नन्दनमानन्दः शोचनं शोक इत्यादिकथनधारिणः ।-२१  
 आनन्दप्रतिद्वन्द्वी अनानन्दः शोकादिः तेनानन्देनानानन्दस्य विनाशः  
 क्रियते एकस्य नाशेऽपरस्योपपत्तौ वस्तूनां भावाभावौ सिद्धौ एतौ तु  
 तदा स्यातां यदा किञ्चिद्वस्तु स्यात् तत्सद्भावस्तु न साक्षात् स्वर्णादि-  
 बद्ध्यते सर्वत्र चेष्टयैव एषां सत्ता उपदिश्यते एवं नव्समासादिमतामे-  
 पामभावरूपेण विनाशो लक्ष्यते । २२ सद्यः शीघ्रं आनन्दादीनां  
 विरोधिनः शोकादयः तेभ्यो निजाह्वयस्य  
 आनन्दादीनां स्वनाम्नः

इतीदृशाः सर्वजनप्रसिद्धाः ।

शब्दाः स्वकीयोत्थगुणप्रधाना

वाच्या नरैरास्तिकनास्तिकैश्च ॥ २४ ॥

चतुर्भिः कलापकम्

यदीदृशा अप्ययि सिद्धशब्दा

येषां न साक्षात्कृतिरिन्द्रियैः स्वैः ।

तत्पुण्यपापादिकवस्तूनीहा—

प्रत्यक्षके कैस्य च स्वस्य वृत्तिः ॥ २५ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मृश्चन्द्रमनःस्थिरीकारे

नास्तिकस्याप्यानन्दादिशब्दवत् पुण्यपापादिशब्दसत्ताक्तिलेशः

त्रयोदशोऽधिकारः



ने तथा अतएव यस्मिन् क्षणे यन्निमित्तानन्दोत्पत्तिर्नास्मिन् क्षणे तन्नि-  
मित्तमेव शोकाद्युत्पत्तेरभावात् शोकादीनामनुचार एवं सर्वशब्देष्वप्य-  
यमेव धर्मोऽवसेयः । २३ पुनः । २४ इन्द्रियम् ।



## अथ चतुर्दशोऽधिकारः

अतो य एतन्मनुते वदावदः  
 प्रत्यक्षमेकं हि मम प्रमाणम् ।  
 तच्चिन्त्यमानं न विवेकचक्षुषाम्  
 शक्तं भवेत्सर्वपदार्थसिद्ध्यै ॥ १ ॥  
 किं तर्हि सत्यं निजगाद नास्तिक-  
 स्तदुत्तरं यच्छतु शुद्धमास्तिकः ।  
 यदेकशब्देन निगद्यमानं  
 तत्सत्पदं प्राहुरिति प्रवीणाः ॥ २ ॥  
 तद्विद्यते यन्ननु सत्पदेन  
 वाच्यं भवेद्वस्तु तदत्र किं स्यात् ।  
 यच्छब्दजातं गदितं पुरैव  
 तथा पुनः किञ्चिदनूच्यतेऽत्र ॥ ३ ॥  
 कालः स्वभावो नियतिः पुराकृतं  
 तथोद्यमः प्राणमनोऽसुमन्तः ।  
 आकाशसंसारविचारधर्मा-  
 धर्माधिमोक्षा नरकोर्ध्वलौकौ ॥ ४ ॥  
 विधिर्निषेधः परमाणुपुद्गलः  
 कर्माणि सिद्धाः परमेश्वरस्तथा ।

इत्यादिशब्देषु न चेष्टयाऽपि  
 केचित्सुधीभिः प्रतिपादनीयाः ॥ ५ ॥  
 किन्त्वेकतः सत्पदतः प्ररूप्याः  
 तथैककर्णेन्द्रियग्राह्यवर्णाः ।  
 स्वस्वस्वभावोत्थिततत्तथाविध-  
 फलानुमेयाः किल केवलीक्ष्याः ॥ ६ ॥  
 ये सन्ति शब्दास्तु पदद्वयादिना  
 संयोगजास्ते भुवि सन्ति वा नो ।  
 यथा हि वन्ध्यास्ति सुतोऽपि चास्ति  
 वन्ध्यासुतश्चेति न युक्तशब्दः ॥ ७ ॥  
 एवं नभःपुष्पमरीचिकाम्भः-  
 खरीविपाणप्रमुखा अनेके ।  
 एतादृशा ये किल सन्ति शब्दाः  
 संयोगजास्ते किल नैव युक्ताः ॥ ८ ॥  
 कर्णेन्द्रियग्राह्यतयापि नैषा  
 सत्तास्ति तन्नेन्द्रियगोचरः सैन् ।  
 केचित्तु संयोगभवा हि शब्दाः  
 सन्त्येव ते तद्विरहो न प्रायः ॥ ९ ॥  
 यथाहि गोशृङ्गनरेन्द्रकञ्जा-

वनीरुहागोपतिभूधराद्याः ।

संयोगजाः सन्ति वियोगतश्च

शब्दा अनेके विबुधैर्विवेच्याः ॥ १० ॥

श्रोत्राक्षिमुख्येन्द्रियरूपग्राह्ये

परन्त्वर्तन्नामनि तस्य नाम्नि ।

अर्थे तथान्याश्रितरूपवेषके

ज्ञानं न नेत्रश्रवसोस्तदर्थकृत् ॥ ११ ॥

यथा सिताभ्रादिसुगन्धिवस्तुषु

श्रोत्राक्षिनासारसनासमुत्थं ।

ज्ञानं यदप्यस्ति तथापि केषुचि-

त्तेषु प्रमाणं रसनावबोधनम् ॥ १२ ॥

स्वर्णादिके वस्तुनि कर्णनेत्र-

ज्ञानं स्फुरत्येव तथापि तत्र ।

निघर्षणादिप्रभवो ऽवबोध-

स्तदर्थसत्याय न केवलाक्षम् ॥ १३ ॥

२६ वस्तुनि । २७ लवणादिखण्डे । २८ कर्पूरादेर्नामनि पदार्थे  
इत्यर्थः । २९ सत्स्वपीन्द्रियेषु इन्द्रियज्ञानात् निघर्षणच्छेदनतापताड-  
नोत्थपरीक्षाभवं यत् ज्ञानं तदेव स्वर्णादिसत्यतासम्पादकं स्यात् न । हे  
स्वर्णशब्दे श्रुते चक्षुर्भ्यां स्वर्णवर्णं च दृष्टे स्वर्णं सत्यमिति वक्तुं शक्यते  
किन्तु निघर्षणादिभवेन तच्चकषपट्टलोहाग्न्यादिहेतुजं तत्संयोगानन्तर-  
मेव तत्रेन्द्रियगोचरप्रवृत्तिर्न स्वतस्तत्प्रागेवेति विचार्यम् ।

माणिक्यमुख्येषु पदार्थराशिषु  
 समाक्षविद्रुत्तपरीक्षिकातः ।  
 तथापि तेषामधिको न वै क्रयो  
 निगद्यते रत्नपरीक्षकैः किम् ॥ १४ ॥  
 सर्वेषु सर्वाणि समानि खानि  
 तदा कथं भिन्नविभिन्नवक्रयः ।  
 परन्तु कश्चित्प्रतिभाविशेषो  
 येनोच्यते तद्गतमूल्यनिश्चयः ॥ १५ ॥  
 तथाहि फेनादिकजोठकेषु  
 प्रायो विमुह्यन्ति समेन्द्रियाणि ।  
 प्रमाणमेतेषु तदुत्थमत्तता  
 तेनेन्द्रियज्ञानमृतं न सर्वम् ॥ १६ ॥  
 तथौषधीमन्त्रगुडाविशेषै  
 लोकाञ्जनैर्गुप्ततनोर्नरस्य ।  
 मूर्तिस्तु नो दृक्पथमेति नृणां

३० माणिक्यमुख्येषु रत्नपरीक्षावेदिनां यद्यपि पञ्चेन्द्रियाणा-  
 मपि विषयो वर्तते तथापि रत्नपरीक्षकैः सर्वेन्द्रियाकारसाम्येऽपि  
 न्यूनमधिकं वा मूल्यं तत्र केनायं विशेषः क्रियते एतदेवाह । ३१ र-  
 त्नपरीक्षिका रत्नपरीक्षाशालां तस्याः सकाशात् । ३२ मूल्यं । ३३  
 माणिक्य । ३४ मूल्यं । ३५ शुद्धिका । ३६ अदर्शिकरणाञ्जनेन ।  
 ३७ शरीरं ।

वनीरुहागोपतिभूधराद्याः ।  
 संयोगजाः सन्ति वियोगतश्च  
 शब्दा अनेके विबुधैर्विवेच्याः ॥ १० ॥  
 श्रोत्राक्षिमुख्येन्द्रियरूपग्राह्ये  
 परन्त्वतन्नामानि तस्य नाम्नि ।  
 अर्थे तथान्याश्रितरूपवेषके  
 ज्ञानं न नेत्रश्रवसोस्तदर्थकृतं ॥ ११ ॥  
 यथा सिताभ्रादिसुगन्धिवस्तुषु  
 श्रोत्राक्षिनासारसनासमुत्थं ।  
 ज्ञानं यदप्यस्ति तथापि केषुचि-  
 त्तेषु प्रमाणं रसनावबोधनम् ॥ १२ ॥  
 स्वर्णादिके वस्तुनि कर्णनेत्र-  
 ज्ञानं स्फुरत्येव तथापि तत्र ।  
 निघर्षणादिप्रभवो ऽवबोध-  
 स्तदर्थसत्याय न केवलाक्षम् ॥ १३ ॥

२६ वस्तुनि । २७ लवणादिखण्डे । २८ कर्पूरादेर्नामानि पदार्थे  
 इत्यर्थः । २९ सत्स्वपीन्द्रियेषु इन्द्रियज्ञानात् निघर्षणच्छेदनतापताड-  
 नोत्थपरीक्षाभवं यत् ज्ञानं तदेव स्वर्णादिसत्यतासम्पादकं स्यात् न हि  
 स्वर्णशब्दे श्रुते चक्षुर्भ्यां स्वर्णवर्णे च दृष्टे स्वर्णं सत्यमिति वक्तुं शक्यते  
 किन्तु निघर्षणादिप्रभवेन तच्चकषपट्टलोहाग्न्यादिहेतुजं तत्संयोगानन्तर-  
 मेव तत्रेन्द्रियगोचरप्रवृत्तिर्न स्वतस्तत्प्रागेवेति विचार्यम् ।

माणिक्यमुख्येषु पदार्थराशिषु  
 समाक्षविद्रुत्न<sup>३३</sup>परीक्षिकातः ।  
 तथापि तेषामधिकोन<sup>३३</sup>वक्रयो  
 निगद्यते रत्नपरीक्षकैः किम् ॥ १४ ॥  
 सर्वेषु सर्वाणि समानि खानि  
 तदा कथं भिन्नविभिन्नवक्रयः ।  
 परन्तु कश्चित्प्रतिभाविशेषो  
 येनोच्यते तद्गतमूल्यनिश्चयः ॥ १५ ॥  
 तथाहि फेनादिकज्जोदकेषु  
 प्रायो विमुह्यन्ति समेन्द्रियाणि ।  
 प्रमाणमेतेषु तदुत्थमत्तता  
 तेनेन्द्रियज्ञानमृ<sup>३४</sup>तं न सर्वम् ॥ १६ ॥  
 तथौषधीमन्त्रगु<sup>३५</sup>डाविशेषै  
 लोकाञ्जनैर्गुप्ततनोर्नरस्य ।  
 मूर्तिस्तु नो दृक्पथमेति नृणां

३० माणिक्यमुख्येषु रत्नपरीक्षावेदिनां यद्यपि पञ्चेन्द्रियाणा-  
 मपि विषयो वर्तते तथापि रत्नपरीक्षकैः सर्वेन्द्रियाकारसाम्येऽपि  
 न्यूनमधिकं वा मूल्यं तत्र केनायं विशेषः क्रियते एतदेवाह । ३१ र-  
 त्नेपरीक्षिका रत्नपरीक्षाद्वारां तस्याः सकाशात् । ३२ मूल्यं । ३३  
 माणिक्य । ३४ सत्यं । ३५ गुटिका । ३६ अदर्शीकरणाञ्जनेन ।  
 ३७ शरीरं ।

तत्किं सँ नास्तीति न गृह्यते खैः ॥ १७ ॥

तदाश्रितार्थादिकृतेस्तु तस्य

सत्ता तथा शक्तिमहेश्वीरा ।

भूतं सती जाङ्गुलिका सपत्नी

सिद्धायिकादेरपि तद्वदेव ॥ १८ ॥

एतस्य सिद्धौ हि परोक्षसिद्धिः

तत्सेधनात् स्वर्गपरेतसिद्धिः ।

न दृश्यते यन्ननु चेष्टयापि

कथं हि तद्वस्तु सदिष्यते भोः ॥ १९ ॥

स्थाने परं सर्वमिदं हि केवली

ज्ञानेन जानाति यदेव वस्तु सत् ।

अतस्तदीयं वचनं प्रमाणं

यदुच्यते तेन परावबुध्यै ॥ २० ॥

त्वं पश्य लोकेऽपि जनैर्न चान्यै-

र्यज्ज्ञायते तत्किल दृश्यतेऽलम्

नैमित्तिकैरेव यथोपरिगो

ग्रहोदयो गर्भर्चनागमादि ॥ २१ ॥

३८ गुप्ततनुः । ३९ तस्याश्रितं यत्कार्यं आनयनमोचनादिकं  
तस्य करणात् । ४० नरक । ४१ नास्तिकः पुनः प्राह । ४२ ग्रहणं  
४३ मेघदृष्ट्यादि ।

तथा व्यतीतं सकलं ब्रवीति  
 पृष्टं तु चूडामणिशास्त्रवेदी ।  
 निदानवैद्यो ऽखिलरुग्निदानं  
 निवेदयत्याशु न चान्यलोकः ॥ २२ ॥  
 परीक्षको वेत्त्यथ नाणकस्य  
 यथा परीक्षां न परो मनुष्यः ।  
 पदं पदज्ञः शकुर्न च तज्ज्ञो  
 यथा विजानाति परो न तद्वत् ॥ २३ ॥  
 अतस्त्वेकं विद्धि जनो ऽखिलो ऽन्यः  
 सर्वेन्द्रियो ऽप्यत्र न वेत्ति तद्वत् ।  
 यथैव नैमित्तिकमुख्यलोक-  
 स्तदेक्षतः को ऽप्यपरो ऽस्ति बोधः ॥ २४ ॥  
 एवं परोक्षार्थमिमं समस्तं  
 ज्ञानी विजानाति न सर्वलोकः ।  
 प्रायस्त्विदं वेत्ति परोपदेशा-  
 ज्जनः स्वतो नेन्द्रियकेषु सत्सु ॥ २५ ॥  
 आचारशिक्षागमसार्धनानि  
 रसायनं व्याकरणादिविद्याः ।



चरित्रवृत्ती परदेशवार्त्ता  
 स्वादिन्द्रियादेति न किन्तु चान्यतः ॥ २६ ॥  
 हेतोस्तः सुष्टु विधाय चित्तं  
 विचारयेदं स्वविकल्पमुक्तः ।  
 ग्राह्यं यदेवास्ति नृणां निजैः स्वै-  
 स्तदेव गृह्णन्ति हि तानि खानि ॥ २७ ॥  
 ज्ञानं परोक्षं हि यदिन्द्रियाणां  
 तज्ज्ञायते मङ्क्षु परोपदेशात् ।  
 शस्तं तथाऽशस्तमिदं समस्तं  
 विस्तारसंक्षेपत ईक्ष्यते ऽन्यतः ॥ २८ ॥  
 यथान्त्रिशुक्रं कफपित्तवात-  
 नाडीभ्रमं गुल्मयकृन्मलाशयाः ।  
 गण्डोलतापाधिकतप्तिवालकाः  
 कपालरोगा गलरोगविद्रधी ॥ २९ ॥  
 इत्यादिकं यत्तनुमध्यवस्तु  
 सामान्यमर्त्यैर्निजकेन्द्रियैः स्वयम् ।  
 न ज्ञायते किन्तु परोक्षश्रुत्या  
 ज्ञेयं तदस्य प्रशमात्स्वसत्ता ॥ ३० ॥

४९ अन्त्राश्रितं हानिवृद्ध्यादिकं । वीर्याश्रितं हानिवृद्ध्यादिकं । ५०  
 अप्यन्त्रादित्रिद्रधिपर्यन्तरोगगणस्य औषधादिनोपशमात् शान्तितः  
 सत्ता रागोत्पत्तिज्ञानं भवेत् ।

इदं <sup>५१</sup> विदां सुन्दर स त्वमैदं—  
 पर्य्य विजानीहि मयोच्यमानम् ।  
 वस्त्वस्ति यत्प्राणैर्भृदङ्गभाग—  
 भूतं प्रदृश्यं न परन्त्वमूर्त्तम् ॥ ३१ ॥  
 अतः किलाकास्वतोऽङ्गिनोऽङ्गजं  
 तदङ्गभूतं च यदस्ति वस्तु ।  
 दृश्यं तदेवाथ न सन्त्यनाकृते—  
 जीवस्य येनाकृतयो गुणास्ते ॥ ३२ ॥  
 इतीयता सिद्धमिदं यदत्र खे—  
 ग्राह्यं तदेव प्रतिगृह्यते तैः ।  
 अन्यद्यदाप्तेरुदितं तदेव  
 सत्यं नृणां खानि तु सर्वदंशि नो ॥ ३३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मुरचन्द्रमनः स्थिरीकारे  
 नास्तिकस्य प्रत्यक्षप्रमाणान्नोऽन्द्रियावगमाधिक्योक्तिलेशः

चतुर्दशोधिकारः

## अथ पञ्चदशोऽधिकारः

पुनश्च यद्देहबहिःस्थवस्तु  
 दृश्यं तदेवाङ्गिभिरीक्ष्यते ऽक्षैः ।  
 ग्राह्यं तु यन्नास्ति न गृह्यते तत्  
 परोक्तिशक्त्या तदपीह मन्यते ॥ १ ॥  
 पुंसो यथा कस्यचिदस्ति कन्धरा  
 पृष्ठस्थितो वंशकमध्यगो वा ।  
 भृङ्गो ऽथवा लक्ष्म च कालिकादि  
 स्वयं न जानाति स तन्निजैः स्वैः ॥ २ ॥  
 यदा तु मात्रादिनिजाप्तवृद्धै-  
 स्तवात्र भृङ्गादि निगद्यतेऽदः ।  
 तदापि तेनाप्यनुमन्यते तत्  
 परन्तु स्वैः स्वैर्न कदाचिदीक्ष्यम् ॥ ३ ॥  
 विद्वन् यथास्येक्षकमानवास्ततो  
 ऽनेके परे सन्ति तथा स्वैरीक्षकाः ।  
 घना न तस्य त्वनिरीक्षकः स्वको  
 ऽङ्क्येवैककस्तेन समं न चोत्तरम् ॥ ४ ॥  
 युक्तं परं नास्तिकतो घना जनाः

सन्त्यास्तिका आप्तवचः प्रमाणकाः

तत्प्रेत्यँदर्शा निवसन्ति भूरिशो

लक्ष्मेक्षवन्नास्तिकवत्तु लक्ष्मवान् ॥ ५ ॥

सत्यं मुने तत्फलतो ऽपि पृष्ठं

लक्ष्मावसेयं हि भवेदवश्यम् ।

परन्तु न स्वर्गपरेतलोकौ

कयापि बोध्यो ननु चेष्टयापि ॥ ६ ॥

मैवं वदः कोविद शक्तिशम्भु-

गणेशवीरादिकदेवसंहतिः ।

शैवाङ्गिमान्याथ तुरुष्कपूज्याः

फिरस्तपेगम्बरपीरमुख्याः ॥ ७ ॥

तदीयसेवोत्थिततादृशेन

फलेन वेद्या न हि सन्ति ते किम् ।

सन्तीति चेत्ते त्रिदशा न मर्त्याः

प्रायो न दृश्याः कलिकालयोगतः ॥ ८ ॥

दूरस्थतद्योग्यनिवासभूमे-

रगम्यतत्क्षेत्रपथा मनुज्याः ।

५७ परभव । ५८ लक्ष्मेक्षा इव लक्ष्मेक्षवन् लक्ष्मदर्शका इव ।

यथा लक्ष्मवान् अङ्गी स्वाङ्गस्यमपि लक्ष्म न पश्यति तथा नास्तिको-  
ऽपि न्यर्गादि न पश्यति इति समानमुत्तरम् ।

परन्तु सिद्धास्तिर्वदमीय सत्ता  
 नो मादृशैरत्रगतैः प्रदर्श्या ॥ ९ ॥  
 त्वं चेतसि स्वे परिभावयैवं  
 लङ्कास्ति वा नो ननु वर्तते सा ।  
 त्वया मया सर्वजनैरपीय-  
 माकर्ण्यते केन न मन्यते सा ॥ १० ॥  
 एवं तदा चेत्त्वमिह स्थितः सन्  
 लङ्कां पुरीं तां मम दर्शयात्र ।  
 श्रुत्वेति सोऽभाषत नास्तिकाख्य  
 इहस्थितैः कैर्ननु दर्श्यते सा ॥ ११ ॥  
 त्वमित्थमेवात्मनि मानयात्र  
 स्थितैस्तु लङ्का न यथा निरीक्ष्यते ।  
 न स्वर्गमोक्षादिपदं तथैव  
 छद्मस्थपुम्भिः परिवीक्ष्यमर्त्रंगैः ॥ १२ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 नास्तिकस्य सकलप्रत्यक्षेऽपि कस्मिंश्चिद्वस्तुनि निजप्रत्यक्षता-  
 निराकरणोक्तिलेशः पञ्चदशोऽधिकारः ॥

---

५९. एषामियमिदमीया सा चासौ सत्ता च तथा देवसम्बन्धिनी  
 सत्ता एतत्सिद्धौ हि सिद्धा एतद्विपरीतपापहेतुप्राप्या नरकगतिसत्तेति  
 स्वयमृद्धा । ६० अत्रस्थितैः ।

## अथ षोडशोऽधिकारः

अथास्तिकं नास्तिक आह शस्तधी-  
 रस्त्वस्त्वदं स्वर्गपदादि निश्चितम् ।  
 परं किलैतस्य यदस्ति साधनं  
 तद् ब्रूहि मे साम्प्रतमादरेण ॥ १ ॥  
 अहो त्वया साधु वचः समीरितं  
 धर्मश्रुतौ ते यदभृदिदं मनः ।  
 ऐकाग्रचेतः शृणु तर्हि मद्बचो  
 यथा तवाप्यस्तु सुधीः सुधर्मे ॥ २ ॥  
 हिंसामृपादत्तग्रहोङ्गनागमाः  
 परिग्रहश्चेति समे समन्ततः ।  
 विवर्जनीया यदिमान् विवर्ज्य  
 सिद्धोऽभवच्छ्रीभगवान् प्रसिद्धः ॥ ३ ॥  
 ये सत्यशीलनमतोपकारिता-

६१ यथा स्यात्तथा । ६२ शोभना बुद्धिः । ६३ आदान ।  
 ६४ पुनस्तुं पश्य संनारे वसतां योगिनां ये सत्यशीलादयः लौकिक-  
 का गुणा अत्यगोऽल्पगोऽभ्यन्ते ते सर्वेऽपि गुणा बीजभूताः सन्तः  
 एषां योगिनां निदन्वेनावतीर्णानामनन्ताः निदापस्यत्वयोग्याः एते  
 भवन्तीति ननुतस्त्वत्र हेतुनाह ।

सन्तोषनिर्दूषणवीतरागताः ।  
 निःसङ्गता चाप्रतिबद्धचारिता-  
 सज्ज्ञानितानिर्विकृतिप्रसन्नताः ॥ ४ ॥

सद्गोष्ठितानिश्चलताप्रकाशिता-  
 अस्वामिसेवित्वमतीवसत्त्वताः ।  
 निर्भीकताल्पाशनताविशिष्टता-  
 संसारसम्बन्धजुगुप्सतादयः ॥ ५ ॥

अत्रेदृशा अल्पगुणा अभूवन्  
 सिद्धिश्रितां ते तु भवन्त्यनन्ताः ।  
 क्षेत्रस्वाभावादथ सिद्धभावा-  
 द्यद्वा शिवात्केवलिकाप्रमाणात् ॥ ६ ॥

विशेषकम् ॥

तत्सेवकेनापि तदीयशील-  
 विधायिना भाव्यमिति प्रतीतम् ।  
 तथा च सिद्धा यदमूर्तरूपा

६५ संसारसम्बन्धेनायं मम स्वामी अहं चास्य सेवी सेवकः  
 तर्हि मया किञ्चित्कर्मकरेण इव भाव्यमिति भावाभावः सम्बन्धमनुभ-  
 वत्येव । ६६ अर्थात् मुमुक्षुषु । ६७ सिद्धिं गतानां मुमुक्षूणां । ६८  
 लोके । ६९ मया सिद्धाः स्मर्त्तव्या यथाहमप्येतादृशो ऽपुनर्भावो भ-  
 वामीति विचिन्त्य सिद्धान्स्वामित्वेन सम्पाद्य स्वमात्मानं च तत्सेवक-  
 तया प्रकल्प्य यदि तत्सेवामाचरति तदेदृशेन तेन भाव्यमित्याह ।

गताशना नीरुषवीतरागाः ॥ ७ ॥

निरञ्जना निष्क्रियका गतस्पृहाः

अस्पर्धका वन्धनसन्धिवर्जिताः ।

सत्केवलज्ञाननिधानबन्धुरा

निरन्तरानन्दसुधारसाचिताः ॥ ८ ॥

अतस्तदुत्पन्नगुणानुगामिभि-

र्महानुभावैर्मुनिभिर्विधीयते ।

तेषां गुणानामनुष्ठानमात्मा-

नुरूपशक्त्या तद्वैवाप्तिकाङ्क्षया ॥ ९ ॥

यद्यप्यमीषां न गुणान्समस्तान्

पूर्णाणिमे सेवितुमत्र शक्ताः ।

तथाप्यमी साधव आत्मयोग्यं

श्रित्वा वलं सिद्धगुणान् श्रयन्ति ॥ १० ॥

तथाहि सिद्धाः परिभान्त्यमूर्त्ता

७० निराहाराः । ७१ गतद्वेषाः । ७२ गतारम्भाः । ७३ बन्धनं मानसं वाचिकं कायिकं च यथा इदं त्वारं करिष्ये इति प्रिकरणेनापि मुक्ताः सन्धानं सन्धिः अमाननशीलानां भवद्विरहं मान्यः इति सन्धिः संश्लेषः सोऽपि प्रिकरणाश्रितत्वेन मुक्ताः । ७४ पूर्णाः । ७५ साधुभिः । ७६ अनुसरण । ७७ सिद्धत्वं । ७८ किं किं विचिन्त्य सिद्धगुणाननुसरन्तीत्याह ।



अमी तथा देहममत्वमुक्ताः ।

अरूपिणस्ते तदिमे शरीर-

संस्कारसत्कारनिकारकाराः ॥ ११ ॥

मुक्ताशनास्ते ऽत इमे कंचित्कचि-

दाहारवर्जाः पुनरेव ते तु ।

विद्वेषमुक्ता इति सर्वसत्त्व-

मैत्रीवहा एत इतीव रुच्याः ॥ १२ ॥

ते वीतरागा इति बन्धुबन्ध-

व्युता इमे ते तु निरञ्जनाख्याः ।

इमे ततः प्रीतिविलेपनाद्यैः

शून्याश्च ते निष्क्रियकास्ततोऽमी ॥ १३ ॥

आरम्भसंरम्भविलम्भरिक्ता

गतस्पृहास्ते ऽत इमे निराशाः ।

अस्पर्धकास्ते तदमी परैस्तु

वादैर्विवादैरहितास्तथा च ॥ १४ ॥

निर्वन्धनास्ते ऽथ सदैवकृत्-

७९ अत्र प्रकरणे इदमदसूतच्छब्दैः साधव एव सर्वत्र ग्राह्या-  
स्तच्छब्देन तु प्रसिद्धास्ते सिद्धा एवादेयाः किं वारंवारं लिखनेन ।  
८० निषेधकर्तारः । ८१ पर्वणि । ८२ विशेषेण लब्धः प्राप्तिस्तया  
रिक्ताः शून्याः ।

स्वेच्छाविहारास्तदिमेऽथ तेऽपि ।  
 निःसन्धयो ऽमी तु परस्परोत्थ-  
 र्मस्याद्विरक्ता अथ केवलेक्षाः ॥ १५ ॥  
 ते सन्त्यमी सर्वजगत्स्वभावा-  
 नित्यत्वदर्शाः पुनरेव ते तु ।  
 आनन्दपूर्णास्तिदिमे सदान्तराः  
 सन्तोषपोषात्समभावभाविनः ॥ १६ ॥  
 इत्यादिका ये भगवद्गुणौघाः  
 शास्त्रेषु दृष्टा अथ तान्प्रकल्प्य ।  
 मुमुक्षवो ऽमी अपि शक्तियोग्य-  
 मादृत्य सिद्ध्यन्त्यपि ते क्रमेण ॥ १७ ॥  
 ये ऽन्ये गृहस्थाः खलु ते स्वकीय-  
 शक्त्या तथा देशत एतैकान् गुणान् ।  
 दुष्कर्मशान्त्यर्थमनुश्रयन्तः  
 क्रमेण चैतेऽपि सुखीभवन्ति ॥ १८ ॥  
 एवं तु ये के ऽपि जैनाः स्वशार्मिने  
 मत्तां श्रिताः श्रीपद्मेश्वरस्य ।

८३ धैर्यान् । ८४ अनगाराः ८५ यथा सिद्धोपेक्षया साधुपु-  
 देशतो गुणाः साध्वपेक्षया गृहस्थेषु देशतो गुणाः तत्र एतान् तपः-  
 प्रभुनितान् गुणान् । ८६ शास्त्रार्थमायिर्कर्मण्यपि कृत्याः । ८७ मने ।  
 ८८ परमेश्वरस्यैव नान्येवनात् मृत्तिरिति ये परमेश्वरस्य सद्भावं

तैत्तरीतये ते ऽपि गुणानिमान-  
 नुयान्ति विज्ञाः परब्रह्मलिप्सवः ॥ १९ ॥  
 साधो गृहस्था अपि देशतो ऽमी  
 श्रयन्त्वमूनेव गुणांश्चिराय ।  
 परन्तु यत्कर्मणि जीवहिंसा  
 श्रयन्ति चेत्तन्नवरं तदेषाम् ॥ २० ॥  
 सत्यं गृहस्थाः खलु ते भवन्ति  
 प्रायो हि ते स्थूलधियोऽतिचिन्ताः ।  
 आरम्भवन्तश्च परिग्रहादराः  
 सूक्ष्मेक्षिकालोकनकुण्ठबुद्ध्यः ॥ २१ ॥  
 एते विनालम्बनमत्र तैत्त्व-  
 त्रये विमुह्यन्ति ततः शुभार्थम् ।  
 साकारपूजां धृतसाधुवेष-  
 सेवां च दानादि सृजन्तु नित्यम् ॥ २२ ॥  
 उच्चैः कुलाचारयशोऽर्जनार्थं  
 श्रितो गृहस्थैः सैकलो ऽपि धर्मः ।  
 तद् द्रव्यतो भावत आत्मसम्पदे

भजन्ते तेऽपि । ८९ परमेश्वरप्रीतये । ९० अधिकचिन्ताः । ११  
 दृष्टि । १२ वठर । १३ आलम्बनमाश्रय आधारो वेत्याद्येकार्थाः ।  
 १४ ससाकारजिनप्रतिमायां साधुवेषे प्रतिद्वेषनाप्रमार्जनादानादि-  
 कर्त्तव्यैः च द्रव्यधर्मत्रये । १५ रक्षणाय । १६ द्रव्यभावभिन्नः ।

द्विधापि धर्मे गृहिणः श्रयन्त्वमी ॥ २३ ॥

प्रायेण सावद्वरता गृहस्थाः

सदैहिकार्थाधिकृतौ प्रसक्ताः ।

कुटुम्बपोषादृतभूरिसङ्ख्यो-

चनीचर्वार्ताः परितन्त्राखिन्नाः ॥ २४ ॥

तेऽमी स्वचेतःप्रतिभौतपुण्य-

कार्योद्यता आत्मरुचिप्रवृत्ताः ।

यदेव ते स्वीयमनोऽभितुष्ट्यै

कुर्वन्ति पुण्यं किल कुर्वतां तत् ॥ २५ ॥

एते गृहस्था हृदये विदधु-

रितीव मङ्गल्य च द्रव्यधर्मम् ।

द्रव्येण कर्माणि ममाचरस्य

यथा मनस्तुष्टिमिदं निश्चते ॥ २६ ॥

तथैव धर्माण्यपि कानिचिन्नेदु

द्रव्येण कृत्वा स्वमनः प्रसन्नम् ।

कुर्मोऽत्र येनैव गृहस्थसत्को

व्यापार एष द्रविणेन निव्येत् ॥ २७ ॥

एषां यनो द्रव्यवतां स्वधर्म

२७ धर्माधिकारः । २८ पारमार्थ्येन गृहवन्तः । २९ मानिन

२० पुण्यादि

१४

द्रव्येण साच्छुं भवतीह चेतः ।

युक्तं ह्यदो यस्य बलं यदीयं  
बलेन तेनैव मतं निजं क्रियात् ॥ २८ ॥

तद्द्रव्यधर्मं गृहिणां प्रकुर्वतां  
संसारकार्यान्मनसोऽस्तु संवृतिः  
यथा तथैते दधतां मनः स्वकं  
सालम्बने पुण्यविधावपेक्षणम् ॥ २९ ॥

तद्यावतामी निजकेन्द्रियाणि  
संवृत्य संसारभवक्रियातः ।  
तदेव पूजादिकमाश्रयन्तां  
मनः स्थिरं येन मनागपि स्यात् ॥ ३० ॥

यावत्त्वनाकारपदार्थचिन्ता-  
कृतौ मनो न क्षममस्ति तद्वैत् ।  
सुसाध्वसाधुप्रतिपत्तियोग्यौ  
ज्ञानोदयो यावदहो भवेन्नो ॥ ३१ ॥

तावत्स्वकीयव्यवहाररक्षा  
कार्या कुलीनेन सनिश्चयेन ।  
सनिश्चयः सव्यवहार एव

१ सम्बन्धि २ सिद्धे ध्यानं अहमित्याद्यक्षरं वा ३ तथा ४  
कथम्भूतो गृहस्थः सनिश्चयः निश्चयनयध्यायी पुनः कीदृग् सव्यव्य-  
हारः व्यवहारनयकर्त्ताऽज्ञायंभावः गृहस्ते ५ कुर्वतापि एवं

निन्द्यो गृहस्थो न परैर्यतो भवेत् ॥ ३२ ॥

स्थिरं यदा चित्तमनाकृतावपि

तदा तु सिद्धस्मरणं विवेक्यम् ।

तत्सेधने साधुगृहस्थमुच्ये—

रात्मावबोधे परित्यक्त एष्यः ॥ ३३ ॥

पौर्वो विधिर्योऽखिलद्रव्यभाव—

भिन्नः स हि धौरधरोपलब्धये ।

निर्वाणधाम्नो वरयानवत्स्या—

त्तस्य प्रवेशेऽयमिहात्मबोधः ॥ ३४ ॥

तदङ्गने पादविहारवद्यः

शिवालयावस्थितिकृन्महात्मनां ।

तेनात्मबोधः परमोऽस्ति धर्मो

यत्सेधनान्निर्वृतिरेव निश्चिता ॥ ३५ ॥

निधयवता स्थेयं मया नयं सत्त्वं व्यवहारः साध्यते परं यदा भाव-  
धर्म उदयं समेप्यति ध्रुवं मोक्षो भावी नान्यथा इति निधयपरेण  
भाव्यं तेन व्यवहारावगमं व्यवहारं कृत्वा निधयान्मकेऽवतरं च  
निधयं कृत्वा कुटीनो गृहस्थः न निन्द्यो भवेत् अत्रायं भावः उपमेन  
कुटीनगृहस्थेन येन पुण्यकर्मणा पुण्यवज्जनेनैव पूर्वजैः यमोऽर्जितं  
तद्विपरीतिं धर्मं कृत्वाऽप्यतो नार्जनीयमिति व्यवहारगता व्यवहारिणा  
कार्या गृहस्थेन सत्ता मूर्तिधर्म सर्वोन्मुखं कर्त्तव्यः यदापि न निन्द्यो  
भवेदिति सत्कर्मणे पूर्वजादधिकारभूतेति न परं विचार्यम् । ५. ५ ।

सन्त्यत्र यद्वबोधनदर्शनाख्य-  
 चारित्रमुख्याः सकला गुणौघाः ।  
 स आत्मबोधो जयति प्रकृष्टं  
 ज्ञानादिशुद्धं यदिहास्त्यनन्तम् ॥ ३६ ॥  
 तच्छोधनेऽनन्तचतुष्टयाभि-  
 र्यदीयपारप्रतिपत्तिकार्ये ।  
 ज्ञानं न कस्यापि सदा प्रभु स्या-  
 त्सर्वात्मनाकांशदृशीव शाश्वतम् ॥ ३७ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे नास्तिकस्य  
 द्रव्यभावभेदद्विविधधर्मदर्शनपूर्वकं द्रव्यधर्मादपि परम्परया  
 भावधर्मलाभोक्तिलेशः षोडशोऽधिकारः ।

---

६ आत्मावबोधे ७ ज्ञान ८ आत्मावबोधस्य सम्यग् निर्म-  
 लतायां ९ आकाशदर्शने इव ।

## ॥ अथ सप्तदशोऽधिकारः ॥

अथेत्यमौ नास्तिक आख्यदास्तिकं  
 यदुच्यते भोः प्रतिमार्चनाद्वेत् ।  
 पुण्यं न तत्सम्भवतीपदार्या  
 अजीवतः का फलसिद्धिरस्ति ॥ १ ॥  
 नैवं स्वचित्ते परिचिन्तनीय-  
 मजीवमेवाकरणाद्वेत्किम् ।  
 यद्यादृशाकारनिरीक्षणं स्या-  
 त्प्रायो मनस्तद्वतधर्माचिन्ति ॥ २ ॥  
 यथा हि सम्पूर्णशुभाङ्गपुत्रिका  
 दृष्टा सती तादृशमोहहेतुः ।  
 कामासनस्थापनतश्च काम-  
 केलीविकारान्कलयन्ति कामिनः ॥ ३ ॥  
 योगासनालोकनतो हि योगिनां  
 योगासनाभ्यासमनिः परिष्यात् ।  
 भूगोलतस्तद्गगनवस्तुबुद्धिः  
 स्याद्भोकनालेखि लोकसंस्थितिः ॥ ४ ॥



कूर्माहिकालानलकोटचक्रै-

स्तदाश्रितज्ञप्तिरिह स्थितानाम् ।

शास्त्रीयवर्णन्यसनात्समग्र-

शास्त्रावबोधस्तद्वैभीक्ष्णकानाम् ॥ ५ ॥

नन्दीश्वरद्वीपपुटात्तथा च

लङ्कापुटात्तद्गतवस्तुचिन्ता ।

एवं निजेशप्रतिमापि दृष्टा

तत्तद्गुणानां स्मृतिकारणं स्यात् ॥ ६ ॥

यदा तु साक्षान्न हि वस्तु दृश्यं

तत्स्थापना सम्प्रति लोकसिद्धा ।

तथा च पत्यौ परदेशसंस्थे

काचित्सती पश्यति यत्तद्वर्चाम् ॥ ७ ॥

यदन्यशास्त्रेऽपि निशम्यतेऽदः

श्रीरामचन्द्रे परदेशसंस्थे ।

तत्पादुकां सोऽपि च रामवत्तदा-

भ्यपूजयत्श्रीभरतो नरेश्वरः ॥ ८ ॥

सीतापि रामाङ्गुलिमुद्रिकां ता-

मालिङ्ग्य रामाप्तिसुखं न्यमंस्त ।

११ कूर्मचक्रं अहिचक्रं अहिवलयारुख्यं वा चक्रं सूर्यकालान-  
लचक्रं चन्द्रकालानलचक्रं कोटचक्रं वेति वाच्यम् । १२ तदभिदर्श-  
कानाम् । १३ तस्य पत्युः अर्चा प्रतिमाम् । १४ रामायणादावपि ।

रामोऽपि सीताश्रितमौलिस्तन-  
 मासाद्य सीताभिरिति व्यजानात् ॥ ९ ॥  
 नात्रास्ति कश्चित्तु तयोः शरीरा-  
 कारस्तथापीह तयोस्तथाविवम् ।  
 सुखं समायाद्यदजीवतोऽपि  
 तर्हीश्वरार्चापि सुखाय किं न ॥ १० ॥  
 इत्थं चरित्रेऽस्ति च पाण्डवानां  
 यद्द्रोणसूत्रिप्रतिमापुरस्तात् ।  
 भिल्लकलव्यस्य 'किरीटिवद्धनु-  
 र्विद्या सुमिच्छेति जगत्प्रतीतम् ॥ ११ ॥  
 तथा च चञ्चादिकवस्त्वजीवं  
 क्षेत्रादिरक्षाकरणे समर्थम् ।  
 छायाप्यशोकस्य च शोकहर्त्रा  
 कलेस्तु मौं स्यात्कल्लहाय नृणाम् ॥ १२ ॥  
 अजारजोमुग्यमथाप्यजीवं  
 पुण्यादिद्वान्यै भवतीति लोकः ।  
 अस्पृश्यकल्लायमजीवमेवं  
 यत्तद्धमानस्य निवृत्तिं पुण्यम् ॥ १३ ॥  
 गुर्वीवधृच्छायसर्षह योगिनः

१५. मर्मापमृगिर्नरि । १६. नास्तः । १७. उरुत्त । १८. छाया ।

१९. सपत्न्यादिमन्त्रा राजा ।

प्रोलङ्घमानस्य निहन्ति पौरुषम् ।

महेश्वरच्छायमथापि तस्य

रुषे व्यतिक्राम्यत एव पुम्सः ॥ १४ ॥

एवं पदार्था बहवोऽप्यजीवाः

सुखस्य दुःखस्य च हेतवः स्युः ।

देवाधिदेवप्रतिमाप्यजीवा

सती न किं सा सुखहेतुस्तत्र ॥ १५ ॥

वरं निजेशप्रतिमापि तर्हि

दृष्टा सती भक्ततमांसि हन्तु ।

परन्तु याऽस्याः क्रियते सपर्या

साऽजीवतः कस्य च किंफला स्यात् ॥ १६ ॥

नैवं त्वजीवापि सती श्वरार्चा

समर्चिता पुण्यफलाय नूनम् ।

त्वं विद्धि चित्ते प्रतिमा यदीया

या या सका स्वोत्थगुणप्रदा स्यात् ॥ १७ ॥

यथा ग्रहाणां प्रतिमा अजीवाः

२० महेश्वरो महानायकः सार्वभौमादिस्तस्य छाया तत्तथा विभाषा सेनामुराछायाशालानिगानामिति क्लीवता एवमग्रेपि वाच्यम् ।

२१ महेश्वरस्य । २२ उल्लङ्घमानस्य । २३ स्वर्णरूप्यरत्नवस्त्रकम्बलसिद्धान्नपानौष्यादिपदार्था अनेके सन्ति । २४ अजीवत्वहेतोः ।

२५ देवप्रतिमा ।

सत्योऽपि तत्पूजनतस्तदीयम् ।  
 गुणं ददत्येव तथा सतीनां  
 क्षेत्राधिपानामथ पूर्वजानाम् ॥ १८ ॥  
 विधेर्मुखरेश्व शिवस्य शक्ते-  
 र्याः स्थापनास्ता अहिता हिता वा ।  
 अमानिताश्चाप्यभिमानिताः स्युः  
 स्तूपं तथा वा फलवन्न किं स्यात् ॥ १९ ॥  
 रेवन्तनागाधिपपश्चिमेश-  
 श्रीशीतलादिप्रतिमा अजीवाः ।  
 संपूजितास्तद्गतकार्यसिद्धिं  
 कुर्वन्ति यैश्च तथाऽधिर्पौर्चा ॥ २० ॥  
 ये कर्मणाकर्षणवेदिनस्तथा  
 नाम्नेव येषां मदनादिपुत्रके ।  
 निर्जीवके तं विधिमाचरन्त्यहो  
 यस्मात्सर्जीवानपि मृच्छयन्ति तान् ॥ २१ ॥  
 एवं निजेशप्रतिमामजीवां  
 तन्नामग्राहं स्तवनां विधाय ।  
 समर्चयद्भिः कुशलेः सपर्या  
 सम्प्रापितो ज्ञानमयः प्रभुः स्यात् ॥ २२ ॥  
 तथा नियोज्यान्पि कांश्चिदात्मनो

मूर्त्तिं प्रभुर्मानयतोऽवसाय ।

तुष्यत्यसौ तेषु तथैवमीशो

ऽर्चितो भवेत्तत्प्रतिमार्चनात्स्यात् ॥ २३ ॥

सत्यं बुधैतत्परमत्र यस्मा-

द्विशेष एषो ऽभिनिरीक्ष्यते महान् ।

देवा यदेते किल सन्ति रागिणः

पूजार्थिनो नो भगवान्स ईदृशः ॥ २४ ॥

तदात्वतीवास्तु वरं यतः स्या-

दनीहसेवा परमार्थसिद्धये ।

यथाहि सिद्धस्य च कस्यचिद्वा

स्पृहावतः सेवनमिष्टलब्धये ॥ २५ ॥

सिद्धस्तु साधो वरिवर्त्ति साक्षा-

दैशी त्वजीवा प्रतिमा प्रतिष्ठिता ।

नायं विचारः परिपूजनीये

द्रव्ये यतः पूज्यत एव पूज्यः ॥ २६ ॥

यद्दक्षिणावर्तककामकुम्भ-

चिन्तामणिचित्रकवल्लिमुख्याः ।

कानीन्द्रियाणीह वहन्ति यत्ते

ऽर्चिताः प्रकुर्वन्ति मतं जनानाम् ॥ २७ ॥

वस्तुस्वभावाद्यदमी अजीवाः

स्वतोऽस्पृहावन्त इहाङ्गिकामान् ।

यच्छन्ति यद्वत् खलु पारमेशी  
 पुण्यस्य सिद्धये प्रतिमार्चिता तथा ॥ २८ ॥  
 मत्तं मुने ऽदोऽस्ति परं य एते  
 स्युर्दक्षिणावर्तमुखाः पदार्थाः ।  
 अजीववन्तोऽपि विशिष्टजाति-  
 भेदात्तथादुर्लभवस्तुभावात् ॥ २९ ॥  
 आराधिता अङ्गिमन्तं दिशन्ति  
 नैतादृगर्चा किल पारमेश्वरी ।  
 अहो यदेषा सुलभोपलादिम-  
 मयी तदा किं सदृशी त्वंऽमीभिः ॥ ३० ॥  
 अहो विचारिन्निविचारितं मा  
 वदस्त्वमेवं जगतीह पश्य ।  
 यन्मूलतो वस्तु गुणि प्रतीतं  
 ततोऽपि यत्पञ्चकृतं गुणादयम् ॥ ३१ ॥  
 यथाहि कश्चित्किल राजपुत्रः  
 प्रायेण वीर्यादिगुणास्पदं स्यात्  
 तं प्रोज्झ्य चेद्दुर्बलवंशसम्भवं  
 पुण्यान्न राज्यं विनिवेशयन्ति ॥ ३२ ॥  
 प्रामाणिकाः पञ्च यदा तदा त्वयं

३० यथा । ३१ पञ्चोक्तम् इदं पारमेशी । ३२ प्रामाणिनाः ।

३३ दक्षिणावर्ताभिः ।

राजन्यकं मौलमपि प्रशास्ति ।

यदा तदुक्तं न करोति कश्चि—

त्स शास्यते नन्दवदेव तेन ॥ ३३ ॥

विचार्यते चेन्मनसा मनुष्यै—

मौलो गुणी राजसुतः स योग्यः ।

परन्तु यः क्षुद्रकुलोऽपि राजा

स एव सेव्यः खलु पञ्चपूजितः ॥ ३४ ॥

एवं हि चिन्तामणिमुख्यमेतद्

वस्तु प्रधानं निजकस्वभावात् ।

ततोऽपि मान्यं भुवि पारमेश्वरं

विम्बं यतः पञ्चभिस्त्र पूजितम् ॥ ३५ ॥

लोके यदेवाहतमस्ति पञ्चभिः

तदेव मान्यं क्षितिपैरपि ध्रुवम् ।

यथा विवाहार्थनृपा महाजना

न्यायौऽङ्घ्रिपुत्रावपरेऽपि चेत्थम् ॥ ३६ ॥

ये पञ्चभिस्तत्कृतभाग्यनोदा—

त्संस्थापिताः सन्ति त एव मान्याः ।

तथा स्वपूजाह्वयकर्मवीर्या—

त्कृतास्ति यैशी प्रतिमा सर्काऽर्च्या ॥ ३७ ॥

प्राज्ञा य एते गदिताः पदार्था-  
स्ते सर्व आकारयुता भवन्ति ।

अतस्तदीयाकृतिमन्तरात्मनः

कृतार्चयन्तेऽत्र तदीयविम्बम् ॥ ३८ ॥

आकारमुक्तो भगवान्प्रसिद्ध-

स्ततस्तदीयं प्रतिविम्बमेतत् ।

कृत्वा कथं पूज्यत एवमत्र

दोषस्त्वं<sup>३७</sup>तद्वस्तुनि तद्ग्रहो यः ॥ ३८ ॥

साधूच्यतेऽदस्त्वयका विचारिणा

ऽनाकारिणस्त्वाकृतिरेव नेष्टा ।

इदं तु यद्भागवतं हि विम्बं

तच्चावताराकृतिक्लृप्तरूपम् ॥ ४० ॥

याद्वक्तु संसारकृतावतारो

ऽभून्यासि तादृग्भगवान्महद्भिः ।

या या ह्यवस्था रुचिता च येभ्यः

साऽहो तदर्थैः परिपूज्यते तैः ॥ ४१ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

नास्तिकस्याजीवरूपस्थापनासेवाफलप्रतिपादनोक्तिलेशो

सप्तदशोऽधिकारः ।



राजन्यकं मौलमपि प्रशास्ति ।  
 यदा तदुक्तं न करोति कश्चि-  
 त्स शास्यते नैन्दवदेव तेन ॥ ३३ ॥  
 विचार्यते चेन्मनसा मनुष्यै-  
 मौलो गुणी राजसुतः स योग्यः ।  
 परन्तु यः क्षुद्रकुलोऽपि राजा  
 स एव सेव्यः खलु पञ्चपूजितः ॥ ३४ ॥  
 एवं हि चिन्तामणिमुख्यमेतद्  
 वस्तु प्रधानं निजकस्वभावात् ।  
 ततोऽपि मान्यं भुवि पारमेश्वरं  
 बिम्बं यतः पञ्चभिस्त्र पूजितम् ॥ ३५ ॥  
 लोके यदेवादृतमस्ति पञ्चभिः  
 तदेव मान्यं क्षितिपैरपि ध्रुवम् ।  
 यथा विवाहार्थनृपा महाजना  
 न्यायौऽङ्घ्रिपुत्रावपरेऽपि चेत्थम् ॥ ३६ ॥  
 ये पञ्चभिस्तत्कृतभाग्यनोदा-  
 त्संस्थापिताः सन्ति त एव मान्याः ।  
 तथा स्वपूजाह्वयकर्मवीर्या-  
 त्कृतास्ति यैशी प्रतिमा सर्कौऽर्च्या ॥ ३७ ॥

तां लङ्घते यः स तदा न साधु-  
नोलङ्घते सैष जनेषु साधुः ।

आम्नायशास्त्रेषु मरुद्वयोः स्यात्  
तथाऽऽकृतिर्मण्डलतो विलेख्या ॥ ४ ॥

स्वरोदयस्याथ विचारशास्त्रे  
तत्त्वानि पञ्चापि च साकृतीनि ।

अनाकृतं वस्त्विति साकृतं यथा  
स्यादित्यमाकार इहाप्यनाकृतेः ॥ ५ ॥

पुनर्बुधेक्षस्व यतीह सन्ति  
लोकेषु लोकाः किल लब्धवर्णाः ।

सर्वैश्चतैराकृतिवर्जिता अपि  
वर्णाः प्रकृताः स्वकनामसाकृताः ॥ ६ ॥

४५ आज्ञां । ४६ भव्य । ४७ आगमशास्त्रे मन्त्रशास्त्रे । ४  
मरुद्वायुः द्यौश्च नभः मरुच्च द्यौश्च मरुदद्यावौ तयोर्मरुद्वयोः वायुनभसो  
४९ मण्डलकारणहेतुनाकृतिर्विलेख्या यथा मरुत्मण्डलं चाकाशमण्ड-  
चेति उक्त्वा तदाकाशे लिख्यते । ५० पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशलक्षणानि  
५१ आकृतिराकृतमाकारः भावे क्तः अनाकृतमनाकारं । ५३ सिद्धस्य  
५४ रचिताः । ५५ स्वकं यन्नाम तेनैव साकृताः साकारा ये ते स्व-  
कनामसाकाराः आकारादयो वर्णाः यथायमाकारः अयं ककारः अ-  
हकारः इति स्वस्वनामग्राहं वर्णाः साकाराः कल्पिताः स्वचित्तकल्प-  
नया स्थापिता इति ।

## ॥ अथ अष्टादशोऽधिकारः ॥

यद्वा त्वनाकारवतोपि बिम्बं  
 सिद्धस्य शुद्धं भगवत्सुनाम्नः ।  
 तत्तत्स्वचित्ताशयचिन्तिताशां  
 साक्षादिवेदं वितरत्वशङ्कम् ॥ १ ॥  
 यत्स्थापना सा स्वकचित्तकल्पा  
 संतोऽसतो वास्त्वह वस्तुनः सा ।  
 सर्वापि यादृग्निजभावसेविता  
 तादृक्फलं यच्छति नात्र संशयः ॥ २ ॥  
 लोकेऽप्यनाकारमयस्य वस्तुनः  
 आकारभावः परिदृश्यते यथा ।  
 आज्ञास्त्यसौ भगवतीति वाचं—  
 वाचं तु लेखीक्रियते मनुष्यैः ॥ ३ ॥

३८ भगवान् इति शोभनं नाम यस्य सिद्धस्य स तथा तस्य  
 यो हि सिद्धो भगवान् इत्युच्यते । ३९ सिद्धवत् । ४० विद्यमानस्य  
 अविद्यमानस्य वा । ४१ आज्ञा स्वयं साक्षादाकाररहिता परं तस्या  
 अपि रेखारूप आकारः कल्प्यते या चाज्ञा सापि अमूर्त्तस्य भगव-  
 दादेः स्वामिनः प्रतापस्य सम्बन्धिनी तेन पूर्वं भगवदादिप्रतापोऽमूर्त्तः  
 अमूर्त्तस्याप्यस्यामूर्त्ता आज्ञा अस्या अपि अमूर्त्ताया रेखारूप आकार  
 सद्भिः कल्पितः इत्यर्थः । ४२ स्वामिसम्बन्धिनी । ४३ उक्तोक्ता ।  
 ४४ रेखा ।

तां लङ्घते यः स तदा न साधु-  
नोलङ्घते सैष जनेषु साधुः ।

आम्नायशास्त्रेषु मरुद्भवोः स्यात्  
तथाऽऽकृतिर्मण्डलतो विलेख्या ॥ ४ ॥

स्वरोदयस्याथ विचारशास्त्रे  
तत्त्वानि पञ्चापि च साकृतीनि ।

अनाकृतं वस्त्विति साकृतं यथा  
स्यादित्यमाकार इहाप्यनाकृतेः ॥ ५ ॥

पुनर्बुधेक्षस्व यतीह सन्ति  
लोकेषु लोकाः किल लब्धवर्णाः ।

सर्वैश्चतैराकृतिवर्जिता अपि  
वर्णाः प्रकृष्टाः स्वकनामसाकृताः ॥ ६ ॥

४५ आज्ञां । ४६ भय । ४७ आगमशास्त्रे मन्त्रशास्त्रे । ४८  
मरुद्वायुः द्यौश्च नभः मरुच्च द्यौश्च मरुद्वायौ तयोर्मरुद्भवोः वायुनभसोः ।  
४९ मण्डलकारणहेतुनाकृतिर्विलेख्या यथा मरुत्मण्डलं चाकाशमण्डलं  
चेति उक्त्वा तदाकाशे लिख्यते । ५० पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशलक्षणानि ।  
५१ आकृतिराकृतमाकारः भावे क्तः अनाकृतमनाकारं । ५२ सिद्धस्य ।  
५४ रचिताः । ५५ स्वकं यन्नाम तेनैव साकृताः साकारा ये ते स्व-  
कनामसाकाराः आकारादयो वर्णाः यथायमाकारः अयं ककारः अयं  
हकारः इति स्वम्बनामग्राहं वर्णाः साकाराः कल्पिताः स्वचित्कल्प-  
नया रथापिता इति ।

<sup>५६</sup>यथाकृतिः स्यान्नियताक्षराणां  
 तदा समेषां सदृशाकृतिः स्यात् ।  
<sup>५७</sup>सा नास्त्यतो भिन्नकभिन्निकैव  
 वर्णाकृतिः कापि न तत्र तुल्या ॥ ७ ॥  
 यावन्ति राष्ट्राणि च सन्ति विश्वे  
 वर्णाकृतिस्तेष्वपरापरैव ।  
 तद्व्यक्तिकाले तु समोपदेशः  
 तैः कार्यमप्यत्र विधीयते समम् ॥ ८ ॥  
 पुनश्च पश्य त्वमिमाः समा लिपी-  
 मिथ्या विधातुं न हि कोऽपि शक्तः  
 या येषु सिद्धाः किल तैश्चताभि-  
 नैरैलिपिभिः प्रविधीयते फलम् ॥ ९ ॥  
 लिप्यो विभिन्ना इह यद्यपीमा  
 व्यक्तिः समैवास्ति तु पाठकाले ।  
 नृणां तथा कार्यकृतिः समस्ता  
 ताभिः समाना भवतीत्यवेहि ॥ १० ॥

५६ ननु एते वर्णाः महद्भिः स्थापिताः इति कथं प्रतिज्ञायते,  
 उच्यते, यद्येषां वर्णानां नियता गाथ्यती एवाकृतिः स्यात्तदा समेषां  
 लोकानां ककारादीनां अक्षराणां सदृशी एवाकृतिः स्यात् । ५७ सा तु  
 सर्वेषां समाकृतिर्न दृश्यते सर्वैरपि स्वमनोभिमनपृथक्पृथगेव लिख्यते  
 अतो हेतोरेव भिन्नभिन्नाकृतिः सर्वेषामपि लिपिकर्मकारिजनानामिति ।

घनं किमाकारविवर्जिताना-

मिहाक्षराणामियमाकृतिः कृता ।

अस्या अपि स्थापनमन्यदन्यत्

कृतं बुधैः स्वस्वसुगुप्तवेदने ॥ ११ ॥

पुनश्चरागा अपि शाब्दरूप्या-

दाकारमुक्ताश्च तथापि तद्बुधैः ।

ते रागमालाह्वयपुस्तकेषु

न्यस्ताः किलाकारभृतः समस्ताः ॥ १२ ॥

एवं त्वनाकारवतोऽप्यधीशितु-

राकार एष प्रविकल्प्य सद्भिः ।

यं यं वशं साधु समिष्य पूज्यते

सर्वोप्ययं तेषु फलत्यवश्यम् ॥ १३ ॥

यद्वाहि पूजा परमेश्वरेऽत्रा-

लिप्तेऽथ निन्दा न लगेत्समापि ।

ते यादृशे तत्र कृते तु तादृशे

अभ्येत आत्मानमिमं स्वकीयम् ॥ १४ ॥

कुड्ये यथा वज्रमये नरेण

क्षिप्ता मणिर्वा दृपदप्यथा परा ।

ते द्वे अपि क्षेपकमभ्युपेते

न जातु यातस्तर्मतीत्य कुत्रचित् ॥ १५ ॥

कश्चिद्रवेः संमुखमात्मना रजो  
 ऽथवा सिर्ताभ्रं क्षिपति क्षमास्थः ।  
 तत्सर्वमस्यैव समेति संमुखं  
 न याति सूर्यं च तथोच्चखं प्रति ॥ १६ ॥  
 यद्वा पुनः कश्चन सार्वभौमं  
 संस्तौति तस्यैव फलाय सँ स्यात् ।  
 निन्देदथेशं यदि कश्चिदङ्गी  
 स्यात्सैव दुःखी जनतासमक्षम् ॥ १७ ॥  
 स्तुतेऽधिकं स्यान्नहि सार्वभौमे  
 विनिन्दितेऽस्मिस्तु न किञ्चिदूनम् ।  
 नैवं प्रभौ पूजननिन्दनाभ्या-  
 माधिक्यहानी स्त इमे तु कर्तुः ॥ १८ ॥  
 यद्वा पुनः कश्चिदपथ्यपथ्या-  
 हारीह दुःखं च सुखं च भुङ्क्ते ।  
 न स्तस्तु ते आहतवस्तुनो यद्  
 एवं च सिद्धार्चनमात्मगामि ॥ १९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्षविचारे नूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 नास्तिकस्यानाकारस्यापि भगवतः स्थापनोक्तिलेशो  
 ऽष्टादशोऽधिकारः ॥

## ॥ अथ एकोनविंशोऽधिकारः ॥

साधो वरं प्रोक्तमिदं परं यथा  
 चिन्तामणिमुख्यमिहार्चकानाम् ।  
 सद्यः फलत्येव तथात्र पार-  
 मेशी फलेन्नो प्रतिमार्चिताऽसौ ॥ १ ॥  
 सत्यं त्वदुक्तं परमत्र साधो  
 संस्थाप्य चेतः स्थिरमित्यवेहि ।  
 यद्वस्तुनो योऽस्ति फलस्य काल-  
 स्तत्रैव तद्वस्तु फलत्यशङ्कम् ॥ २ ॥  
 यथाहि गर्भो नवभिस्तु मासैः  
 पूर्णैर्लभेत् सूतिमिहैव नार्वाक् ।  
 तथा पुनः काश्चन मन्त्रविद्याः  
 लक्ष्णेण कोट्याथ फलन्ति जापैः ॥ ३ ॥  
 वनस्पतिर्वा समये स्वकीये  
 सर्वः फलत्येष न चात्मशैऋयात् ।  
 सेवापि राजत्रिदशेश्वरादि-  
 सम्वन्धिनी वा फलतीह काले ॥ ४ ॥  
 संसाध्यमानोऽत्र रसोऽपि काले



सिद्धः फलायास्ति न साध्यमानः ।  
 तथान्यदेशव्यवहारकर्म  
 तत्कालपूर्त्तौ फलति प्रकामम् ॥ ५ ॥  
 तथैव पूजादिकमन्त्रपुण्यं  
 काले स्व एवास्ति भवान्तराख्ये ।  
 फलप्रदायीति ततो न दक्षै-  
 रौत्सुक्यमेष्यं फलदे पदार्थे ॥ ६ ॥  
 पुनर्बुधाऽवस्य हृदि स्वकीये  
 पूर्वे प्रणीता य इमे पदार्थाः ।  
 ते चैहिका ऐहिकदायिनस्तत्  
 फलन्त्यथात्रैव यतोऽग्रतो न ॥ ७ ॥  
 मनुष्यसम्बन्धिभवस्य तुच्छ-  
 कालीनभावादिति तुच्छमेभ्यः ।  
 प्राप्यं फलं तेन मनुष्यजन्म-  
 न्यैवात्र नैर्भ्योऽस्ति फलं परत्र ॥ ८ ॥  
 इदं सुहृत् पुण्यभवं फलं तु  
 महत्ततः स्याद्बहुकालभुक्त्यै ।

६४ पुनरास्तिकः ग्राह । ६५ जानीहि । ६६ दक्षिणावर्तकादिभ्यः  
 परत्र फलं न स्यात् अननुगामित्वात्, चर्मचक्षुर्दृश्यमानपदार्थास्तु जीवा-  
 नामसहगामिनो भवन्ति, परमेश्वरपूजादिसमुत्थं पुण्यफलं अदृष्टत्वात्  
 अदृष्टजीवेन सहगामि भवतीति तच्चम् । ६७ परलोके ।

प्रभूतकालस्तु विना भवान्तरं  
 देवादिसम्बन्धि न वर्तते यतः ॥ ९ ॥  
 तत्पुण्यलभ्यं फलमेतदस्ति  
 प्रायोऽन्यजन्मान्तरर्यातजन्तोः ।  
 यद्यत्र जन्मन्युपयाति पुण्य-  
 फलं तदा मद्भक्षुविनाशमेव ॥ १० ॥  
 यतो मनुष्यायुरतीव तुच्छं  
 मानुष्यकं देहमिदं शैरारु ।  
 तद्भुज्यमानं मरणान्तरागमात्  
 सन्नुद्यतीदं पृथुपुण्यजं फलम् ॥ ११ ॥  
 सुखान्तरां दुःखमवो महीयो-  
 दुःखाय यत्स्यादतिभीतिदा मृतिः ।  
 सा पुण्यजेऽस्मिन्सति नैव युक्ता  
 तदन्यजन्मे फलमेतदेति भोः ॥ १२ ॥  
 अनेकधोत्पन्नमनेकशो यथो-  
 पभुज्यमानं बहुकालमात्रम् ।  
 न क्षीयते पुण्यफलं तदेतत्  
 प्रायोऽन्यजन्मन्युदयं समेति ॥ १३ ॥

तथा च किञ्चिदुदुग्रपुण्यं  
 साक्षादिहैवार्पयति फलानि ।  
 यथाहि दिव्ये परिशुद्ध्यति क्षणाद्  
 यः कश्चिदत्रास्ति जनेषु सूर्नुती ॥ १४ ॥  
 शुद्धाय सिद्धाय च साधवे तथा—  
 ऽपि प्रदत्तं सकलार्थसिद्ध्यै ।  
 स्यादैहिकामुष्मिकसर्वसौख्य—  
 निबन्धनं बन्धनहृद्भवस्य ॥ १५ ॥  
 जनेऽपि कस्मैचिदनुत्तराय  
 क्षत्रादये स्तोकमपि प्रदत्तम् ।  
 वारे क्वचित्केनचिदेकवेलं  
 तस्येष्टसिद्ध्यै भवतीह नूनम् ॥ १६ ॥  
 यावत्स्वयं जीवति तावदस्य  
 स राजपुत्रः सकलार्थकारी ।  
 घनं हि किं दुष्टविपक्षजाता—  
 न्मृत्यन्तकष्टादपि पौत्यशङ्कम् ॥ १७ ॥  
 एवं हि कुत्रावसरे किलैक—  
 वारं महत्पुण्यमुपार्जितं यैः ।

७५ अत्युग्र । ७६ सत्यवादी । ७७ अल्पम् । ७८ अयं राज-  
 पुत्रादेर्दाता कश्चिद्वैद्यादिः । ७९ रक्षति । ८० मस्नावादेनं राजपुत्रा-  
 दये दातारं प्रति राजपुत्रादिः ।

तेषां तदत्रापि परत्र लोके  
 सत्सौख्यसन्तानविधानहेतुः ॥ १८ ॥  
 पुनस्त्वतीवोग्रतमं यदत्र  
 पुण्यं च पापं समुपार्जि पुंसा ।  
 अनेकपुंसामपि भुक्तये त-  
 च्छीलेरिव स्त्रैणयुजश्च चोरवत् ॥ १९ ॥  
 यथैककः कश्चन राजसेवां  
 कृत्वा सुखी स्यात्परिवारयुक्तः ।  
 एकस्तथा कोऽपि नृपापराधी  
 निहन्यतेऽसौ सपरिच्छदोऽपि ॥ २० ॥  
 यद्येवमर्चादिकपुण्यमेतत्  
 सर्वैर्मात्मना स्वार्थकरं निरुक्तम् ।  
 तदैतदेवादियतां जनौघः  
 किं नामजापे विहिता प्रवृत्तिः ॥ २१ ॥  
 साधूच्यते साधुजन त्वयेदं  
 परं विवेकोऽत्र कृतो महद्भिः ।  
 इमे गृहस्थाः खलु ये समर्था-  
 स्ते द्रव्यभावाऽर्चनार्काधिकारिणः ॥ २२ ॥

८१ शालिभद्रस्येव स्त्रीसमूहयुक्तस्य भुक्तये पुण्यफलमभूत् च  
 पुनः चोरस्येव स्त्रीसमूहादियुक्तस्य पापफलं भुक्तये स्यात्तथेति । ८२  
 पूजादि । ८३ सर्वमकारेण । ८४ पूजनक ।

ये योगिनो द्रव्यपस्त्रिहेण  
 विना विभान्तीह भवे महान्तः ।  
 तेषां त्वधीशस्मृतिरेव युक्ता  
 तैरैव तत्स्वार्थकृतिः समस्ता ॥ २३ ॥  
 यथा विषं<sup>८८</sup> गारुडहंसजाङ्गुली-  
 मन्त्रस्य जापाच्छ्रवणाच्च देहिनाम् ।  
 मूर्छावतां तत्त्वमजानतामपि  
 विनश्यतीत्यं भगवत्स्मृतेरधम् ॥ २४ ॥  
 तैर्याऽस्थिभक्षीति हुमायपक्षी

८५ भगवत् । ८६ अधीशस्मृत्या । ८७ तेषां योगिनां स्वार्थ-  
 सिद्धिः सर्वापि भवेत् । ८८ ननु योगिनः सम्यग्भगवत्स्वरूपं यथा-  
 स्थितं न विदन्ति भगवानपि निःस्पृहो नीरागश्च ततः केवलं भगव-  
 त्स्मृत्या एव योगिनां किं सिध्येदित्याह यथा विषमिति । ननु भगवद्-  
 ध्यायका योगिनस्तु यदि भगवत्स्वरूपं न जानन्ति परं भगवांस्तु  
 जानाति अयं ध्याता मां ध्यायति एवं गारुडिको गारुडादिमन्त्रान्वे-  
 त्ति परं विषार्तो यद्यपि गारुडादिमन्त्रस्वरूपं न जानाति तथाप्यस्य  
 गारुडिकप्रयुक्तगारुडादिमन्त्रप्रयोगाद्विपनाश एवं योगिनोऽपि  
 सम्यग्भगवज्ज्ञानाभावेऽपि भगवन्नामाक्षरप्रभावात् दुष्कर्मक्षये पापं  
 नश्यतीति एवमेकपक्षभूतेऽपि ज्ञानेऽभीष्टसिद्धिः । ८९ आस्तामेक-  
 पक्षजमपि ज्ञानमुभयपक्षविकलेऽपि ज्ञाने संयोगमात्रादपीष्टसि-  
 द्ध्यर्थं हुमायपक्षिणो यस्य गिरसि छाया निपतति स पातसादिर्भ-  
 वति तत्र हुमायोऽपि न वेत्ति यदस्य शीर्षेऽहं छायां करोमि यस्य  
 शीर्षे छाया भवेत्तस्योऽपि न वेत्ति मम शीर्षं हुमायः छायां करोत्येवं

प्रसिद्धिमान्संततजीवरक्षी ।

उड्डीयमानस्य यदस्य छाया

यन्मुर्द्धगा सोऽत्र भवेन्नरेन्द्रः ॥ २५ ॥

नायं खगो वेत्ति यदस्य शीर्षे

छायां करोमीति तथेतरोऽपि ।

जानाति नैवं मम मस्तकेऽसौ

छायां करोतीति मूतं द्वयोर्न ॥ २६ ॥

तथापि तच्छायमहात्मतोदया-

दधीशतोदेति दरिद्रतापहा ।

अजानतोरप्यथ सिद्धिरेवं

कथं स्मृतेर्याति न पापमीशितुः ॥ २७ ॥

अस्मिन्गते सर्वत आत्मशुद्धिः

सत्यामर्मुर्ष्यां परमात्मबोधः ।

जातेऽत्रै नो कश्चन कर्मबन्धः

कर्मप्रणाशे किल मोक्षलक्ष्मीः ॥ २८ ॥

द्वयोराप्यज्ञानेऽपि अन्यस्य नरेन्द्रत्वं सिध्यत्येवं सेवकोऽपि सम्यग्-  
भगवत्स्वरूपं न जानाति भगवानपि नीरागत्वात्सेवकस्याभीष्टकृतौ  
नोद्यच्छत तथापि सेवकस्य स्वामिस्मरणदर्शनादिसंयोगमहात्म्या-  
देवाभीष्टसिद्धिः स्यादिति काव्यत्रयेणाह तथास्थिमक्षीत्यादि ।  
९० ज्ञानं । ९१ पापे । ९२ आत्मशुद्धौ । ९३ परमात्मबोधे ।

अस्या हि सत्यां स्थितिरक्षया स्याद्

अनन्तविज्ञानमनन्तदृष्टिः ।

एकस्वभावत्वमनन्तवीर्यं

जागर्ति सज्ज्योतिरनन्तसौख्यम् ॥ २९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे सूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे

नास्तिकस्य द्रव्यभावधर्मफलसम्प्रापणोक्तिलेश

एकोनविंशोऽधिकारः ।



## ॥ अथ विंशोऽधिकारः ॥

हे स्वामिनो यूयमिति प्रवक्तु  
 यदात्मबोधान्न विनास्ति मुक्तिः ।  
 तर्हीतरेऽन्यान्कथमाहुरस्या  
 हेतूस्तदुक्तिर्न समा तथाहि ॥ १ ॥  
 ये वैष्णवाः केचन विष्णुवादिनो  
 विष्णोः सकाशान्निगदन्ति मुक्तिम् ।  
 ये ब्रह्मनिष्ठाः किल ब्रह्मणस्तां  
 शैवाः शिवाच्छक्तिकृतां तु शाक्ताः ॥ २ ॥  
 तेषां न चात्मावगमो निदानं  
 मुक्तेस्तथा नास्त्यथ “निर्णयोऽयम् ।  
 यदात्मबोधाज्जनितैव मुक्ति-  
 स्ततः किमेवं क्रियते विनिश्चयः ॥ ३ ॥

९५ वैष्णवादयः । ९६ विष्णुप्रमुखान् हेतून् । ९७ तस्मात्कारणादियं भवतां उक्तिरन्यैर्न समा वाऽन्येषां मुक्तिर्न भवद्भिः समा ९८ ननु यदि वैष्णवादीनां विष्णुमुख्येभ्यो मुक्तिस्तर्हि अयं यो निश्चयो भवद्भिः प्रोच्यते स निश्चयो न ऐकान्तिकः कोऽयं निर्णयः यद्यस्मात् आत्मबोधादेव मुक्तिर्जायते अयं निश्चयो न युक्तो मुक्तेर्वहु हेतुप्राप्यन्वात् तत्तस्मात्कारणात् एवं पूर्वोक्तो यो विनिश्चयः किमिति कथं क्रियते इति पृच्छन्तमाह सत्यं यदेतत् ।



सत्यं यदेते किल लोकरूढि-  
 रूढास्तु विष्णवादिकभिन्नवीक्षिणः ।  
 परन्तु तत्त्वार्थत एष आत्मै-  
 वार्थोऽभिवाच्यो ननु विष्णुमुख्यैः ॥ ४ ॥  
 कथं हि वेवेष्ट्यथ विष्णुरात्मा  
 व्याप्तेरथ ब्रह्म तथैष आत्मा ।  
 शिवोऽपि चात्मा शिवहेतुतः स्या-  
 च्छक्तिस्तथात्मश्रितवीर्यमेतत् ॥ ५ ॥  
 इत्थं हि सर्वैरपि विष्णुमुख्यैः  
 शब्दैरसावात्मक एव बोध्यः ।  
 ततस्त्वतो मुक्तिरियं न कस्मात्  
 प्राप्येति तत्त्वं हृदि तैरपीक्ष्यम् ॥ ६ ॥  
 चेन्नेति विष्णुप्रमुखेभ्य एभ्यो  
 मुक्तिस्तदा वैष्णवमुख्यलोकाः ।  
 सन्तो गृहस्था इह विष्णुमुख्यान्

९९ परमार्थतः । ६०० केवलज्ञानजातलोकालोकस्वरूपो ज्ञा-  
 नात्मना व्यापकत्वेन विष्णुः । परब्रह्मसञ्ज्ञनिजशुद्धात्मभावनात्म-  
 कत्वेन ब्रह्मा । शिवं निर्वाणं प्राप्तं येनेति शिवः कर्ममुक्तः सिद्धत्वा-  
 वस्थामधिष्ठितः, यदुच्यते योगवासिष्ठादां, “जीवः शिवः शिवो जीवो,  
 नान्तरं शिवजीवयोः । कर्मबद्धो भवेज्जीवः, कर्ममुक्तः सदा शिवः”  
 इति यद्वा अत्रत्यभावापेक्षया शिवमस्यास्तीति शिवः शिवसत्तावान्  
 इत्यर्थः । ? विचारणीयम् ।

एवार्चयन्तः परितो जपन्तु ॥ ७ ॥

परं तपः संयमयुक्तता क्षमा

निःसंगता रागरुषापनोदौ ।

पञ्चेन्द्रियाणां विषयाद्विरागो

ध्यानात्मबोधादि विधीयते कथं ॥ ८ ॥

एषैव सेवा ननु विष्णुब्रह्मा-

दीनां तदेयं कुत आश्रितास्ति ।

भोस्तेभ्य एवेति तदा न तेषां

वागस्ति हस्तोऽपि यतो ऽन्यबोधैः ॥ ९ ॥

तद्ध्यायियोगिभ्य इयं प्रवृत्ति-

स्तत्तैः कुतोऽसौ निर्गदोपलब्धा ।

अध्यात्मयोगादिति चेत्तदानीं

तस्य प्रणेताऽभवदत्र को भोः ॥ १० ॥

निरञ्जनैर्निष्क्रियकैर्न चायं

वक्तुं हि योग्यः खलु विष्णुमुख्यैः ।

सो ऽध्यात्मयोगः कुतराविरासीत्

चेदादियोगिभ्य इति प्रवादः ॥ ११ ॥

तैरप्यसावात्मभवावबोधा-

दध्यात्मयोगो ऽवगतो न चान्यतः ।

अनिन्द्रियान्निष्क्रियकान्निरञ्जना-  
नित्यैकरूपान्न तु विष्णुमुख्यात् ॥ १२ ॥

स्वादात्मनो योऽवगमो बभूव  
भावात्समाख्याद्वतरागरोषात् ।  
अपूर्वलाभान्निखिलार्थदृष्टे-  
रध्यात्मयोगः स्वत एव सिद्धः ॥ १३ ॥

एवं हि यश्चात्मभवात्मबोध-  
स्तस्मान्नृणां जायत एव मुक्तिः ।  
अस्या न हेतुस्त्वपरोऽस्ति विष्णु-  
मुख्यस्तदात्माऽवगमस्पृह्यया ॥ १४ ॥

ये तु स्वभावान्निगदन्ति मुक्तिं  
तत्राप्यसावेव निवेदितोऽर्थः ।  
स्वस्यात्मनो भाव इहाप्तिरुक्ता  
तदात्मलाभान्ननु सिद्धिलक्ष्मीः ॥ १५ ॥

एवं समस्तैरपि मुक्तिमिच्छुभि-  
र्मुक्तिः समेष्या नियतात्मबोधात् ।

४ समभावात् । ५ अप्राप्ततादृग्लाभात् । ६ सकलद्रव्यदर्शनात् ।  
७ मुक्तेः । ८ ज्ञान । ९ भू प्राप्तावित्यस्य भावः प्राप्तिरित्यर्थः स्वस्या-  
त्मनो भावः प्राप्तिः याथातथ्येनात्मनोऽवबोधेनात्मलाभ इत्यर्थः ।

अस्या निमित्तं नहि किञ्चिदस्मा-  
 दन्यन्यगादि प्रगुणैर्यदुच्यते ॥ १६ ॥  
 यावत्कषायान्विषयान्निषेवते  
 संसार एवैष निर्गन्ध आत्मा ।  
 एतद्विमुक्तोऽजनि यावदात्मा-  
 वबोधयुग्मोक्ष इतीहितोऽयम् ॥ १७ ॥  
 ज्ञानं तथा दर्शनकं चरित्-  
 मात्मैष वाच्यो न हि किञ्चिदस्मात् ।  
 भिन्नं यदेतन्मय एव देह-  
 मेष श्रितस्तिष्ठति कर्मनिष्ठः ॥ १८ ॥  
 आत्मानमात्मैष यदाऽभिवेत्ति  
 मोहक्षयादात्मनि चात्मशक्त्या ।  
 तदेव तस्योदितमात्मविद्धि-  
 ज्ञानं च दृष्टिश्चरणं तथाक्षैः ॥ १९ ॥  
 आत्मावबोधेन निवार्यमात्मा-  
 ज्ञानोद्भवं दुःखमनन्तकालिकम् ।  
 अनेककष्टाचरणैरपीदं  
 विनात्मबोधादनिवार्यमस्ति यत् ॥ २० ॥

१० मुक्तेः । ११ वक्तव्यः । १२ कर्म ( कषायविषय ? ) । १३  
 प्रात्मा । १४ युक्तः । १५ स्वज्ञानबलेन । १६ आत्मनः । १७ द-  
 र्शनं । १८ अर्हद्भिः परममन्ययवद्वचोविशिष्टैः ।

चिद्रूप आत्मायमधिष्ठितस्तनुं  
 कर्माऽनुभावादसकौ शरीरी ।  
 ध्यानाभिनिर्दग्धसमस्तकर्मा  
 स्याच्छुद्ध आत्मा तु तदा निरञ्जनः ॥ २१ ॥  
 ईतीयता सिद्धमिदं विदन्तो  
 यदात्मबोधान्न परोऽस्ति सिद्धये ।  
 हेतुस्ततोऽत्रैव यतध्वमध्वनि  
 येनात्मनः स्थानमहो महोदये ॥ २२ ॥  
 मुनीश साधूदित एष मुक्ते-  
 मार्गो जिनेन्द्रागमयुक्तिसिद्धः ।  
 उत्सर्गनोत्सर्गहठाभिमुक्तः  
 श्रेयैः श्रिये केवलराजयोगात् ॥ २३ ॥  
 परं हि यः सर्वमेतानुयायी  
 मार्गोऽस्ति मुक्तेर्द्रुतमार्तमदृष्ट्यै ।  
 अध्यात्मविद्याधिगमैकहेतुः  
 स मे निवेद्यः सरलः श्रमं विना ॥ २४ ॥  
 अहो त्वदीया खलु सूक्ष्मदृष्टि-

१९ प्रभावात् । २० प्रवन्धेन । २१ भो जानन्तः भो पण्डिता  
 इत्यर्थः । २२ मोक्षे । २३ उत्सर्गापेक्षादलक्षणैकान्तकर्तव्यतारूपदृष्ट  
 रहितः स्याद्वादाधिष्ठित इत्यर्थः । २४ मोक्ष । २५ दर्शन । २६  
 ज्ञानाय ।

र्यन्मद्भक्षु मुक्त्यर्थमयं विचारः ।

चित्ते समुत्पन्न इयानिदानीं

मन्ये तदा तेऽत्र मनोऽस्ति मुक्त्यै ॥ २५ ॥

आकर्णय त्वं मयका निगद्य-

मानं मुनेर्मुक्तिपथं समर्थम् ।

सिद्धान्तवेदान्तरहस्यभूतं

गुरूपदेशादधिगम्य किञ्चित् ॥ २६ ॥

मुक्तिं समिच्छुर्मनुजः पुरस्तात्

करोतु चित्ते स विचारमेतत् ।

आत्माह्वयं योगिभिरेष शुद्धो

बुद्धश्च मुक्तश्च निरञ्जनश्च ॥ २७ ॥

इत्युच्यते तर्हि तु केन बद्धो

मुक्तस्त्वयं बद्धयत एष कस्मात् ।

ज्ञातं भ्रमेणेति यमूचुराद्याः

कर्मेति "मोहेति भ्रमेत्यविद्या ॥ २८ ॥

कर्त्तेति मायेति गुणेति दैवं

२७ ज्ञात्वा । २८ मोहेत्यादाविति नैव विभक्त्यर्थस्योक्त-  
त्यान्न विभक्तिर्यथा "श्रीरामेति जनार्दनेति जगतां नार्थानि नाराय-  
णेत्यानन्देति दयावरोति कमलाकान्तेति कृष्णेति वा । श्रीमन्नाममहामृ-  
ताधिपलहरीकलोलमग्नं मुहुर्मुहान्तं गलदश्रुनेत्रमवशं मां नाथ नित्यं  
कुरु ? " इति श्रीभगवतः कवेरुक्तिः पद्यावल्यां तथात्रापि ।

मिथ्येति चाज्ञानमितीतिशब्दैः ।

सद्योगिनोऽभून्निगदन्ति तज्ज्ञा

भ्रमं ह्यनेनैव निबद्ध आत्मा ॥ २९ ॥

॥ विशेषकम् ॥

भ्रमोऽत्र मिथ्यानिजकल्पनोत्थितो

२९ शब्दान् । ३० भ्रमोत्रेति मिथ्या असत्या या निजकल्पना स्वमानसिकविकारस्तत उत्थित उत्पन्नो य एवंविधो यो भ्रमो मिथ्या-ज्ञानमनात्मीयवस्तुन्यात्मीयवस्त्ववगमः स्त्रीपुत्रमित्रमातापितृद्रव्यशरीरादिसहवर्त्तित्वस्तुपु अननुगामित्वेनास्वीयत्वान्ममेदमिति मिथ्याज्ञानं भ्रमः तेन संसारे शरीरे च मनोरमवस्तुपु रक्तमनोनिवर्त्तनं संसारे शरीरे च वर्त्तमाने दुर्वस्तुनि दुष्टमनोनिवृत्तिरिति वीतरागत्वेन रक्तद्विष्टमनस्त्वनापादनं सम्यग्ज्ञानं तद्विपरीतं ज्ञानं मिथ्याज्ञानं स एव भ्रमः अतस्मिंस्तद्गृहो भ्रमः यथा शुकग्रहणार्थं वृक्षोपरि चक्रं स्थापयन्ति तच्चक्रकर्णिकायां च कारवेष्टकं स्थापयन्ति तत्र च ममेदं भक्ष्यमिति मिथ्याज्ञानेन भ्रमेण शुक आगत्य तिष्ठति तस्य स्थानतस्तच्चक्रं स्वयमेव च भ्रमति तद्भ्रमणात्तत्रस्थः शुकः केनाप्यगृहीतोऽपि भ्रमान्मन्यते यदहं केनापि गृहीतो वा पाशे निपातितः ततश्चक्रेण सह स्वयमपि भ्राम्यन्तच्चक्रं स्वेष्टमिवागृह्य स्वमवद्धमपिवद्धं मन्यमानः चूचूत्कारान् करोति तद्वेलायामशङ्कितो यदि उड्डीय याति तदा मुक्तः स्यात् अन्यथा भ्रमेणावद्धोपि तद्ग्राहकेण गृहीत्वा बध्यते इत्येवं नलिनीशुको यथा भ्रमेणैवं बध्यते पुनर्मर्कटकोऽप्यात्मानं भ्रमेणैव बन्धयति । यथा मर्कटग्राहकाः चणकभृतपात्रं स्थापयन्ति तत्राहारार्थं मर्कटो करं धित्वा चणकमुष्टिं वद्ध्वा तादृशमेवकरं कर्षति तदा तु समुष्टिः करो न निर्गच्छति तदाऽयं जानाति अहमन्तरा केनचिद् वद्धः तदाऽवद्धोपि स्ववद्ध-

येनैव बद्धो नलिनीशुको यथा ।

बद्धः पुनर्मर्कटकोऽपि तद्वत्

तथैष आत्मा भ्रमतो निबद्धः ॥ ३० ॥

भ्रमे तु मुक्ते मनसः सकाशा-

दात्मैष मुक्तो भवतीति सिद्धम् ।

अस्मिंस्तु मुक्ते हि भवेदभेद-

स्तदात्मनः श्रीपरमात्मनश्च ॥ ३१ ॥

यदानयोर्वीक्षत एकभावं

मिति मन्यमानः चीर्चात्कारान्कुर्वन् तद्वन्धकेन स बध्यते यदि तदा  
स्ववद्धां मुष्टिं छोटयित्वा याति तदाऽबद्धो भवति परमयमपि स्वकीय-  
मिथ्याभ्रमात् स्वं बन्धयति । एवमयमात्मापि अस्वीये वस्तुनि ममे-  
दमिति स्वबुद्धिं कुर्वाणः कर्मभिर्वध्यते यदा तु शरीरादिके वस्तुनि  
अनात्मीयतामाचरति अरक्तोऽद्विष्टश्च तिष्ठति तदा संसारस्थोऽपि मुक्तो  
भवति यदा त्वयमात्मा मुक्तस्तदान्तरात्मनः पारमात्म्यं प्रादुःष्यात्  
यत उच्यते । बहिरात्मान्तरात्मापरात्माभेदादात्मा त्रिविधः तत्र यावता  
हेयोपादेयविचारवैकल्यात् केवलेन्द्रियविषयासक्तो भवेत्तदा बहिरात्मा  
हेयोपादेयज्ञानवान् विषयमुखपराङ्मुखो भवान्तर्वर्तिवस्तुरक्तद्विष्टमनो-  
निवृत्तिमान् विरक्तोऽन्तरात्मा अयमेव यदा सिद्धकेवलमज्ञानस्तदाप-  
रास्मैत्युच्यते तदात्मपरमात्मनोर्न भेदवान् भवति यदा तु योगी आत्मा-  
नमात्मनात्मनि परमात्मभूतं पश्यति तदा योगी आत्मज्ञानी उच्यते  
स हि केवलज्ञानीति पर्यायान्तरं लभते ततश्चायं कर्ममुक्तः क्रियामुक्तः  
भ्रान्तिमुक्तश्च स्यात् इति योगिसमाचारः । अथ काव्यद्वयेनोक्ताभे-  
दावस्थां द्रष्टव्यं यदा त्वयमित्यादि ।



योगी तदात्मावगमी निगद्यते ।  
 स केवलज्ञानमयो मुनीश्वरः  
 कर्मक्रियाभ्रान्तिविमुक्त उक्तः ॥ ३२ ॥  
 यदा त्वयं मुक्त इति प्रसिद्ध-  
 स्तदाहि सर्वत्र ममत्वमुक्तः ।  
 घनं हि किं सैष मनःशरीर-  
 सुखासुखज्ञानविमर्शशून्यः ॥ ३३ ॥  
 न पुण्यपापे भवतोऽस्य मुक्तितो  
 मम क्रियेयं मम चैष कालः ।  
 सँझी ममोऽयं सुकृतं ममेद-  
 मित्याद्यभिद्वान्मनसो विनिर्जयात् ॥ ३४ ॥  
 स तावतेहास्ति शरीरधारी  
 सूक्ष्मक्रियातोऽपि न निष्क्रियो यत् ।  
 यावद्यदा सूक्ष्मक्रियापि नष्टा  
 मुक्तस्तदा सिद्ध्यति सिद्धताप्तेः<sup>३३</sup> ॥ ३५ ॥  
 विद्वन् विमर्शः क्रियतामयं क्रिया-  
 वन्तोऽथवा निष्क्रियकाश्च सिद्धाः  
 चेन्निष्क्रिया ज्ञानजदर्शनोत्थ-  
 क्रियाऽक्रियेष्वेष्टुं कथं न सिध्येत् ॥ ३६ ॥  
 सत्यं मुने ज्ञानजदर्शनोद्भवा

सैषा क्रिया सिद्धिगतेषु नास्ति ।

कथं यतः सैषु यदा तु लोके

कैवल्यलब्धिः समभूतदानीम् ॥ ३७ ॥

क्रिये इमे द्वे युगपत्समास्तां

ये ज्ञेयदृश्ये इह ते अभूतां ।

ततो नृजातौ किल सत्क्रियत्व-

मभूत्तु सिद्धौ खलु निष्क्रियत्वम् ॥ ३८ ॥

एवं तु निष्क्रियता प्रसिद्धा

सिद्धेषु सिद्धास्त्यवधारणेन ।

सर्वस्य चैतस्य मनोनिरोधो

हेतुस्ततोऽत्रैव समध्वमध्वनि ॥ ३९ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूरचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
आस्तिकनास्तिकानां द्वेषामपि परम्परया मनोनिर्विषयतापादनेन  
च मुक्तिप्रापणकारणोक्तिलेशो विंशोऽधिकारः ॥

३५ केवलज्ञान । ३६ पुनरत्र नोदको नोदयन्नाह, पूज्याः सिद्धा अपि  
सक्रिया भवन्ति, कथं, यत उच्यते, सिद्धा जानन्ति पश्यन्ति च तर्हि  
ज्ञानक्रियां च दर्शनक्रियां च कुर्वन्तीति ज्ञानदर्शनक्रियायाः सद्भावात्  
कथं निष्क्रियत्वमिति निष्क्रियाः सिद्धा इति न घटते । नैवं यदैवात्र  
मनुष्यभवे सिद्धस्य केवलज्ञानमभूत्तदेव यज्ज्ञातव्यं यच्च द्रष्टव्यमासीत्-  
दैवाभूत् सिद्धत्वावस्थायां नवं किमपि न जानाति न पश्यति सर्वा-  
तीतानागतवर्तमानभावानां केवललाभसमये एव ज्ञानादर्शनाच्चेति  
सर्वं सम्यक्तया ध्येयम् ।

## ॥ अथ एकविंशोऽधिकारः ॥

अमुं विचारं मुनयः पुरातना  
 ग्रन्थेषु जग्रन्थुरतीव विस्तृतम् ।  
 परं न तत्र द्रुतमल्पमेधसा—  
 \*भैदंयुगीनानां मतिः प्रसारिणी ॥ १ ॥  
 मया परप्रेरणपाख्यया—  
 दजानतापीति विधृत्य धृष्टताम् ।  
 प्रश्ना व्यतायन्त कियन्त एते  
 परेण पृष्टाः पठितोत्तरोत्तराः ॥ २ ॥  
 शैवेन केनापि च जीवकर्मणी  
 आश्रित्य पृच्छाः प्रसभादिमाः कृताः ।  
 माभूज्जिनाधीशमतावहेले—  
 त्यवेत्य मङ्क्षूत्तरितं मयैवम् ॥ ३ ॥  
 यथा यथा तेन ह्रदुत्थतर्क—  
 माश्रित्य पृच्छाः सहसाऽक्रियन्त ।  
 तथा तदुक्तं पुरतो निधाय  
 मया व्यतार्युत्तरमार्हतेन ॥ ४ ॥  
 मया त्विदं केवललौकिकोक्ति—  
 प्रसिद्धमाधीयत पृष्टशासनम् ।

पुराणशास्त्राहितबुद्ध्यस्तु  
 पुरातनीं युक्तिमिहाद्रियन्ताम् ॥ ५ ॥  
 परं विचारेऽत्र न गोचरो मे  
 प्रायेण मुह्यन्ति मनीषिणोऽपि ।  
 अमुं विना केवलिनं न वक्तुं  
 व्यक्तोपि शक्तः सकलश्रुतेश्च ॥ ६ ॥  
 अतस्तु वैयात्यमिदं मदीय-  
 मुदीक्ष्य दक्षैर्न हसो विधेयः ।  
 बालोऽपि पृष्ठो निगदेत्प्रमाणं  
 वार्धैर्भुजाभ्यां स्वधिया न किं वा ॥ ७ ॥  
 यद्वेदमेवात्मधियां समस्तु  
 शास्त्रं यतः शासनमस्त्यथास्मात् ।  
 यदुक्तिप्रत्युक्तिनिर्युक्तियुक्तं  
 तद्वाभियुक्ताः प्रणयन्ति शास्त्रम् ॥ ८ ॥  
 यद्वास्ति पूर्वेष्वखिलोपि वर्णा-  
 नुयोग एतन्न्यगदन्विदांवराः ।  
 इयं तदा वर्णपरम्परापि  
 तत्रास्ति तच्छास्त्रमिदं भवत्यपि ॥ ९ ॥  
 आनन्दनायास्तिकनास्तिकानां  
 ममोद्यमोऽयं मफलोऽस्तु सर्वः ।

आद्येषु चास्तिक्यगुणप्रसारणा-  
दन्त्येषु नास्तिक्यगुणापसारणात् ॥ १० ॥

चिरं विचारं परिचिन्वताऽमु  
यन्न्यूनमन्यूनमवादि वादतः ।  
कदाग्रहाद्वा भ्रमसम्भ्रमाभ्यां  
तन्मे मूर्षा दुष्कृतमस्तु वैस्तुतः ॥ ११ ॥

मया जिनाधीशवचस्सु तन्वता  
श्रद्धानमेवं य उपार्जि सज्जनाः ।  
धर्मस्तदेतेन निरस्तकर्मा  
निर्मातशर्माऽस्तु जनः समस्तः ॥ १२ ॥

वरतरखरतरगणधरयुगवर-  
जिनराजसूरिसाम्राज्ये ।  
तत्पट्टाचार्यश्रीजिन-  
सागरसूरिषु महत्सु ॥ १३ ॥  
अमरसरसि वरनगरे  
श्रीशीतलनाथलब्धसान्निध्यात् ।  
ग्रन्थोऽग्रन्थि समर्थः  
सुविदेज्यं सूरचन्द्रेण ॥ १४ ॥ युग्मम् ॥

श्रीमत्स्वरतरवरगण—

सुरगिरिसुरशाखिसन्निभः समभूत् ।

जिनभद्रसूरिराजो

ऽसमः प्रकाण्डोऽभवत्तत्र ॥ १५ ॥

श्रीमेरुसुन्दरगुरुः

पाठकमुख्यस्ततो बभूवाथ ।

तत्र म<sup>३</sup>हीयःशाखा—

प्रायः श्रीक्षान्तिमन्दिरकः ॥ १६ ॥

तार्किकऋषभा अभवन्

हर्षप्रियपाठकाः <sup>४</sup>प्रतिलताभाः ।

तस्यां समभूवन्निह

सुरभिततरुमञ्जरीतुल्याः ॥ १७ ॥

चारित्र्योदयवाचक—

नामानस्तेष्वभुः फलसमानाः ।

श्रीवीरकलशसगुरुवो

गीतार्थाः परमसंविदाः ॥ १८ ॥

तेभ्यो वयं भवामो

बीजाभास्तत्र सूरचन्द्रोऽहं ।

गणिपद्मवल्लभपटु—

द्वितीयीको गुरुभ्राता ॥ १९ ॥

अस्मत्तु हीरसार—

प्रमुखा अङ्कुरकर्णयः सन्ति ।

तेऽपि फलन्तु फलौघैः

सुशिष्य-रूपैः प्रमापटुभिः ॥ २० ॥

तेनामुको वाचकसूरचन्द्र—

नाम्ना रसज्ञाफलमित्यभिच्छता ।

ग्रन्थो ऽभितोऽग्रन्थि मया स्वकीया—

न्यदीयचेतः स्थिरतोषसम्पदे ॥ २१ ॥

एवं यथाशेमुपि जैनतत्त्व—

सारो मयाऽस्मारि मनःप्रसत्तै ।

उत्सूत्रमासूत्रितमत्र किञ्चिद्

यत्तद्विशोध्यं सुविशुद्धधीभिः ॥ २२ ॥

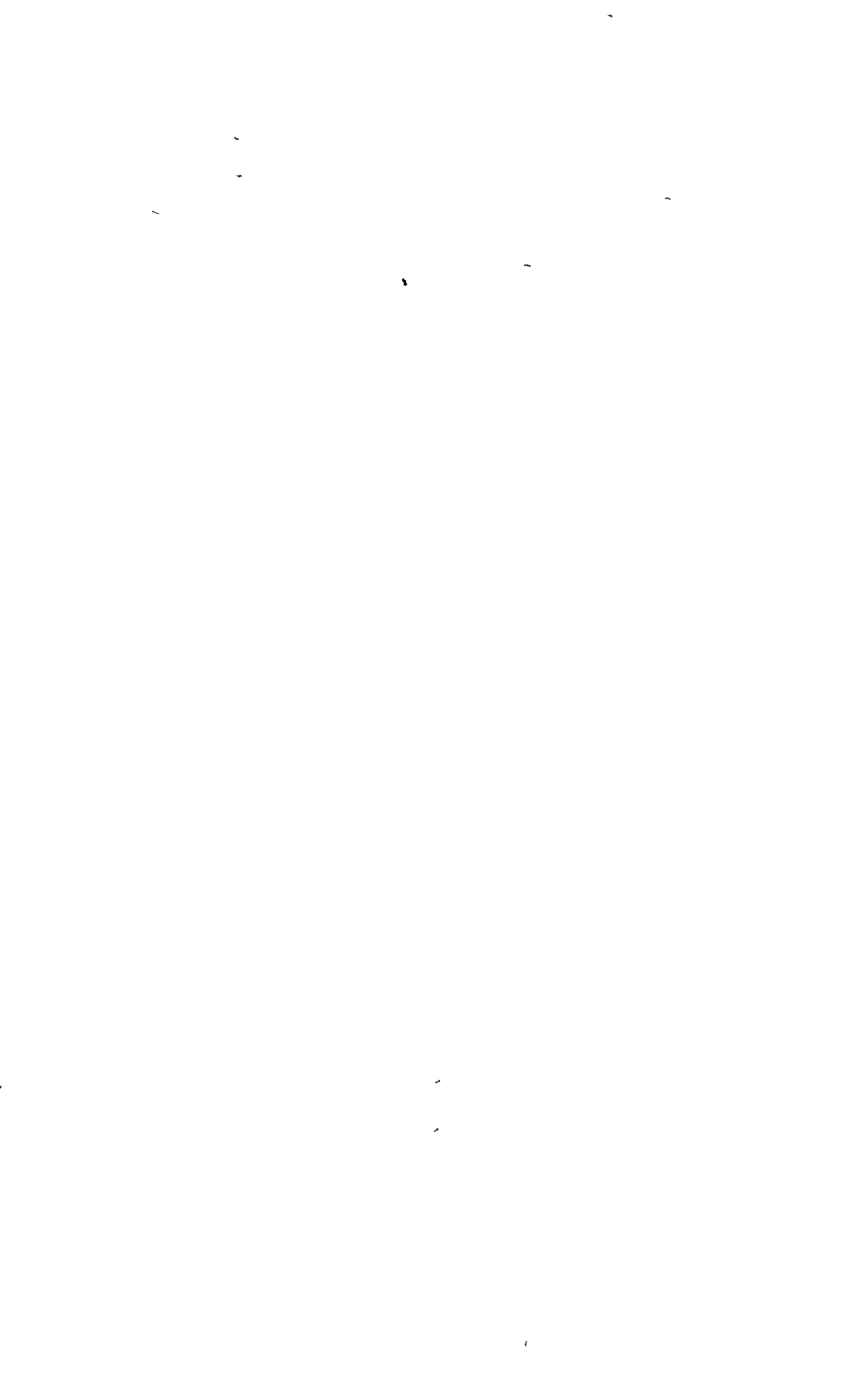
वर्षे नन्दतुरङ्गचन्दिरकलामानेऽश्वयुक्पूर्णिमा  
 जे<sup>१०</sup> योगे विजयेऽहमेतममलं पूर्णं व्यधामादरात्  
 ग्रन्थं वाचकमूरचन्द्रविवुधः प्रज्ञोत्तरालङ्कृतं  
 साहाय्याद्वरपद्मवल्लभगणेरर्हत्प्रसादश्रियै ॥ २३ ॥

इति जैनतत्त्वसारे जीवकर्मविचारे मूर्चचन्द्रमनःस्थिरीकारे  
 ग्रन्थग्रन्थनोत्पन्नपुण्यजनतासमर्पणस्वीयगच्छगच्छनायक-  
 सम्प्रदायगुरुनामस्वकीयगुरुभ्रात्रादिनामकीर्त्तनोक्तिलेश  
 एकविंशोऽधिकारः सम्पूर्णः ।

॥ तत्सम्पूर्णे च परिपूर्णेऽयं जैनतत्त्वसारो ग्रन्थः ॥

४६ (१६७९) । ४७ बुधे । ४८ पदकदेशे पदसमुदायोपचारात्  
 इति सरइति मूरनाडी-मूर्धनाडीत्यर्थः चन्द्रइति चन्द्रनाडीत्यर्थः मनइति  
 गुपुम्णानाडीमूचनं यदन्तर्गतं मनः स्थिरीस्यात् । तथा च दृष्टप्रदीपिका ।  
 मान्ते मध्यसञ्चारे मनःस्थिर्यं प्रजायते इति । ततो मनःस्थिरीकार इति  
 गुपुम्णोन्यते । आत्मा नाडीनां स्थिरीकारो यस्मिन्नित्येकस्थिरीकार-  
 शब्दालापायथेष्टार्थमाप्तिः पक्षे ग्रन्थकर्त्तृनाममूचनमिति ध्येयम् ॥





# शुद्धिपत्रक.

( मूलानु. )

| पृष्ठ. | लिटि. | अशुद्ध.     | शुद्ध.        |
|--------|-------|-------------|---------------|
| १      | ११    | निर्दोषम्   | निर्दोष       |
| १      | २२    | लाभासया     | लाभतया        |
| २      | ११    | वर्गणा      | वर्गणा        |
| ३      | १५    | च्छद्धानीव  | छद्धानीव      |
| ३      | २१    | स्वयमद्य    | स्वयसूत्रम् । |
| ४      | १३    | सगुणत्व     | सगुणत्वं      |
| ४      | १५    | कर्तृत्व    | कर्तृत्वं     |
| ५      | २१    | पारमार्थ्या | पारमार्थ्या   |
| ५      | २३    | प्रेम्य     | प्रेम्य       |
| ६      | ११    | तादृशा      | तादृशी        |
| ६      | ११    | बुद्धि      | बुद्धि        |
| ६      | २३    | दुख         | दुःख          |
| ७      | ७     | ऋषि         | ऋषि           |
| ७      | १३    | श्रुत       | भूत           |
| ७      | १८    | कृत्यक      | कृत्यक        |
| ७      | २२    | पारवशात्    | पारवश्यात्    |
| ११     | ५     | दायति       | दायतिः        |
| १२     | ११    | पश्यतोऽत्र  | पश्यतात्र     |
| १३     | ११    | समाधीध      | समाधीध        |
| १३     | १२    | कथं         | कथं           |
| १४     | २२    | महो         | मन्त्रो       |



|    |    |               |               |
|----|----|---------------|---------------|
| ३४ | २० | सृष्टि        | सृष्टि        |
| ३५ | १४ | द्वयमी        | चदमी          |
| ३६ | २१ | परब्रह्मनामनि | परब्रह्मनामनः |
| ३७ | १४ | तस्य          | तस्तस्य       |
| ३७ | २१ | वितारितः      | निवारितः      |
| ३९ | १८ | स्थिरेक       | स्थिरैक       |
| ३९ | १८ | त्यनेक        | त्येक         |
| ३९ | २१ | तदा           | स्तदा         |
| ३९ | २२ | दर्श          | दर्श          |
| ४२ | ११ | रूपा          | रूपा          |
| ४२ | १९ | यदी           | यदि           |
| ४३ | ३  | यो            | दो            |
| ४३ | ८  | सागसा-        | सागस-         |
| ४४ | २१ | पृष्ठ         | पृष्ठ         |
| ४६ | २० | त्वदुक्त      | त्वदुक्तः     |
| ४८ | १४ | यथैवं         | यथैव          |
| ५० | ६  | यन्मु         | यन्मु         |
| ५० | १७ | सिद्धा        | सिद्धा        |
| ५१ | १३ | णीयते         | लीयते         |
| ५७ | २० | उत्पन्ना      | उत्पन्ना      |
| ६२ | ४  | सुर           | सुर           |
| ६४ | ८  | षण्ड          | खण्ड          |
| ६५ | २१ | ऽ             | ज्मु          |
| ६९ | ९  | करम्प         | करम्प         |
| ६९ | १३ | समीर          | स समीर        |

|    |    |              |                            |
|----|----|--------------|----------------------------|
| १५ | ७  | तं तं श्रवसी | तं <sup>७६</sup> तं श्रवसी |
| १५ | १५ | कालैश्व      | कालैश्व                    |
| १६ | ७  | न ते तेन     | नसा ते न                   |
| १६ | ९  | त्ययमेव      | त्ययमेव                    |
| १८ | ७  | न रूप        | नरूप                       |
| १९ | ६  | सुष्ठुदुष्ठु | सुष्ठुदुष्ठु               |
| २१ | ४  | प्रयोक्त     | प्रयोक्                    |
| २१ | १० | त्मनो        | त्मानो                     |
| २२ | १२ | तेष          | तेषु                       |
| २३ | २० | पृष्ठे       | पृष्ठे                     |
| २४ | १२ | मुत्पन       | मुत्पन                     |
| २५ | ६  | पस्त्रि      | परिप                       |
| २५ | १६ | न तु         | नतु                        |
| २५ | २० | भावाना       | भावना                      |
| २६ | १३ | ऽपेती        | ऽपैती                      |
| २६ | १८ | सन्त         | सन्तं                      |
| २७ | १  | च            | न                          |
| २७ | १४ | सुर          | भूर                        |
| २७ | १९ | दृप्त्यां    | दृत्त्याः                  |
| २८ | १८ | मागि         | मगि                        |
| ३१ | ५  | संसार        | संसार                      |
| ३२ | ६  | गुणो न       | गुणेन                      |
| ३२ | १४ | मिर्यति      | मिर्यति                    |
| ३२ | २२ | याथाथ्यं     | याथाथ्यं                   |
| ३३ | ७  | य नि         | यनि                        |

|    |    |               |                |
|----|----|---------------|----------------|
| ३४ | २० | सृष्टि        | सृष्टि         |
| ३५ | १४ | दद्यमी        | चदमी           |
| ३६ | २१ | परब्रह्मनामनि | परब्रह्मनाम्नः |
| ३७ | १४ | तस्य          | तस्तस्य        |
| ३७ | २१ | वितारितः      | निवारितः       |
| ३९ | १८ | स्थिरेक       | स्थिरैक        |
| ३९ | १८ | त्यनेक        | त्येक          |
| ३९ | २१ | तदा           | स्तदा          |
| ३९ | २२ | दर्श          | दर्श           |
| ४२ | ११ | रूपा          | रूपा           |
| ४२ | १९ | यदी           | यदि            |
| ४३ | ३  | यो            | दो             |
| ४३ | ८  | सागसा-        | सागस-          |
| ४४ | २१ | पृष्ठ         | पृष्ठ          |
| ४६ | २० | त्वदुक्त      | त्वदुक्तः      |
| ४८ | १४ | यथैवं         | यथैव           |
| ५० | ६  | यन्मु         | यन्मु          |
| ५० | १७ | सिद्धा        | सिद्धा         |
| ५१ | १३ | णीयते         | लीयते          |
| ५७ | २० | उत्पन्ना      | उत्पन्ना       |
| ६२ | ४  | सुर           | सुर            |
| ६४ | ८  | षण्ड          | खण्ड           |
| ६५ | २१ | ऽ             | ऽस्तु          |
| ६९ | ९  | करम्य         | करम्भ          |
| ६९ | १२ | समीर          | स समीर         |

|     |    |                   |                  |
|-----|----|-------------------|------------------|
| ७३  | १२ | दृढत              | दृढत             |
| ७४  | १  | सिन्धुराये        | सिन्धुरा ये      |
| ७४  | ९  | एष्यः             | ईष्यः            |
| ७४  | १५ | ननु               | ननु              |
| ७६  | ११ | तृतीय             | तृतीय            |
| ७७  | १  | त्रेत्य           | वेत्य            |
| ७७  | ४  | ततो               | हि ततो           |
| ७७  | २१ | भोज्य             | भुज्य            |
| ७९  | १७ | मूख               | सूरच             |
| ७९  | २२ | सिद्धैः           | सिद्धैः          |
| ८०  | ८  | नो इ              | नोइ              |
| ८६  | २  | त्तेन             | त्ते न           |
| ८६  | ८  | पदे प्र           | पदप्र            |
| ८९  | १५ | नैषा              | नैषां            |
| ९०  | १५ | स्तदर्थ           | स्तदर्थ          |
| ९४  | ३  | गुण्ड             | गुण्ड            |
| ९४  | १७ | परोक्ष            | परोक्ति          |
| ९५  | ८  | येना              | येऽना            |
| ९५  | १३ | सुरचन्द्रमनः स्थि | सुरचन्द्रमनःस्थि |
| ९६  | १७ | स्वको             | सको              |
| ९७  | ७  | बोधो              | बोधौ             |
| ९८  | १  | य स               | यसै              |
| १०० | ५  | ताः               | ता               |
| १०० | १० | रवा               | स्व              |
| १०१ | २० | सरण               | सरणं             |

|     |    |             |              |
|-----|----|-------------|--------------|
| १०३ | ११ | सिद्ध       | सिध्य        |
| १०४ | १  | न-          | ननु-         |
| १०४ | २  | नुया        | या           |
| १०४ | ६  | चेत्तन्नवरं | चेत्तन्न वरं |
| १०४ | ११ | तत्त्वं     | तत्त्व       |
| १०६ | ७  | सालम्बने    | सालम्बने     |
| १०७ | ७  | धार         | द्वार        |
| ११४ | ११ | स्पृहा      | ऽस्पृहा      |
| ११४ | १७ | मणि         | मणी          |
| ११८ | ३  | त्वना       | स्त्वना      |
| ११९ | १  | ता          | तां          |
| ११९ | ३  | मरु         | मरुद्        |
| ११९ | १७ | काशे        | कारो         |
| १२० | ७  | देशः        | देश-         |
| १२० | ८  | तैः         | स्तैः        |
| १२० | २१ | मत          | मततया        |
| १२१ | १८ | था परा      | धापरा        |
| १२३ | ४  | मणि         | मणी          |
| १२४ | ४  | मन्त्र      | मन्          |
| १२६ | १  | च           | च यद्        |
| १२९ | ३  | यन्मु       | यन्मू        |
| १२९ | १७ | राप्य       | रप्य         |
| १२९ | १९ | महा         | माहा         |
| १३० | १  | अस्या       | अस्यां       |
| १३१ | १२ | नधा         | नदा          |



|     |    |            |             |
|-----|----|------------|-------------|
| १३१ | १७ | पांशु      | पाशु        |
| १३२ | १७ | जात        | ज्ञात       |
| १३३ | १६ | कुतरावि    | कुत आवि     |
| १३७ | ९  | मुनेर्मु   | मुने मु     |
| १३७ | ९  | मेत्त      | मेवम्       |
| १३८ | १३ | स्त्व      | स्त्वा      |
| १३८ | १९ | भ्राम्यन्त | भ्राम्यंस्त |
| १३८ | २४ | मेवकरं     | मेव करं     |
| १४२ | २० | पृष्ठ      | पृष्ठ       |
| १४३ | ९  | पृष्ठो     | पृष्ठो      |
| १४३ | ११ | वात्म      | वाल्प       |
| १४४ | ३  | ऽमु        | ऽमुं        |
| १४५ | १५ | सगु        | सुगु        |



# જૈનતત્ત્વસાર.

( અનુવાદ. )

## પહેલો અધિકાર.

સિદ્ધાંત જેનો સંયુદ્ધ ( દોપરહિત ) છે અને જ્ઞાનાદિ અતિશયો વહે જે દીપ્ત છે એવા સત્ય પરમેશ્વર શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને પ્રણિપાત કરીને સ્વ-( આત્મ ) જ્ઞાનાર્થે કિંચિત્ વિચાર દર્શાવું.

આત્મા કેવો છે ?

આત્મા નિત્ય, વિશુ, ચેતનાવાન અને અરૂપી છે. નિત્ય, દ્રવ્ય તરીકે છે; પણ પર્યાયની અપેક્ષા, દેવ મનુષ્ય નારક અથવા નિર્યંચ ગતિમાં પરિણામ ( અવસ્થા ) વટલાયા કરેછે માટે, અનિત્ય પણ છે. વિશુ એટલે વ્યાપક અથવા સર્વત્ર વ્યાપવાની સત્તા સહિત છે પણ સામાન્યતઃ સ્વશરીરમાં જ વ્યાપી રહેછે. ચેતના એટલે સામાન્ય વિશેષ ઉપયોગ, તે આવરણો-( ગુણને આચ્છાદન કરનારાં કર્મો ) ના ક્ષયાદિના પ્રમાણમાં હોયછે. અરૂપી એટલે રૂપ અથવા આકાર-આકૃતિ કે મૂર્તિ રહિત છે.

કર્મો કેવાં છે ?

કર્મો જડ, રૂપી અને પુદ્ગલ છે. જડ એટલે ચેતના રહિત છે. રૂપી એટલે રૂપ સહિત છે પણ અતિગૃહ્યતાને તીથે તે ચર્મચક્રુથી જોઈ નકાનાં નથી. પુદ્ગલ એટલે પુરણ ( પુનઃવસાના અથવા મગવ-વાના ) અને ગલ્લન ( ત્વરી જરાના ) સ્વભાવવાળાં છે.

?

જીવો અનંત છે. તેમના વે ભેદ છે. કર્મો રહિત તે સિદ્ધ અને કર્મો સહિત તે સંસારી. સંસારી જીવોની ભિન્ન ભિન્ન જાતિયો અને \*યોનિયો છે. xજે જીવો પૃથ્વી, પાણી ( અપ્ ), અગ્નિ ( તેજસ્ ), વાયુ અને વનસ્પતિ રૂપી કાયા-(શરીર)માં વર્તેછે, તે માત્ર સ્પર્શન ઇન્દ્રિયનો વિષય ગ્રહી શકેછે તેથી તે એકેન્દ્રિય જાતિના છે. કૃમિ આદિને સ્પર્શનની સાથે રસન ઇન્દ્રિય ( જિહ્વા ) પણ હોયછે તેથી તે દ્વીન્દ્રિય જાતિના છે. જેમને ઉપલી વેની સાથે ત્રીજી ગ્રાણ ઇન્દ્રિય ( નાક ) હોયછે તે કીડી પ્રમુખ ત્રીન્દ્રિય જાતિમાં છે. ચોથી દર્શન ઇન્દ્રિય ( આંખ ) જેમને વધારેમાં હોયછે તે ભ્રમરાદિ ચતુરિન્દ્રિય છે. જેમને પાંચમી શ્રવણ ઇન્દ્રિય ( કાન ) સહિત ઉપલી ચાર ઇન્દ્રિયો હોયછે તે દેવ, મનુષ્ય, નારક અને પશુ પક્ષી મત્સ્ય સર્પ નકુલ વગેરે તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જાતિના છે.

વનસ્પતિ રૂપે વર્તતા જીવોમાં વે પ્રકાર છે. ફલ, છાલ, ફાટ, મૂલ, પત્ર અને વીજ રૂપી જે વનસ્પતિના એક એક શરીરમાં એક જીવ હોયછે તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે. જેમનાં શિર, સાંધા અને ગાંઠો ગુપ્ત હોયછે અથવા જેમના સરસા ભાગ થઈ શકેછે અથવા જે તંતુ રહિત હોયછે અથવા જે છેદાયા છતાં ઊગેછે એવી, કાંદા, અંકુરા, આદુ, હલ્દર, ગાજરાં, ગઢો, કુમારપાટુંં ઇત્યાદિ જે વનસ્પતિની એક એક કાયા-( શરીર )માં અનંત જીવો હોયછે તે

---

\*જે જીવોનાં ઉત્પત્તિસ્થાન ઉત્પત્તિસમયે સમાન સ્પર્શ, રસ, ગંધ ને વર્ણવાળાં હોય તેમની એક જાતિની યોનિ કહેલી છે અને એ રીતે સર્વ જીવોની મઠી ચોરાશી લક્ષ જીવયોનિ કહેવાય છે.-જૈનમત.

x પૃથ્વી (મૃત્તિકા) વગેરેમાં ચૈતન્ય હોવાનું વિજ્ઞાન-(science) ની શોધોથી સિદ્ધ થયું છે.

અનંતકાય અથવા સાધારણ વનસ્પતિ છે. એમને નિગોદ એવી પણ સંજ્ઞા છે.

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને નિગોદ(સાધારણ વનસ્પતિકાય) એ દરેકના સૂક્ષ્મ અને વાદર (સ્થૂલ) એવા બે ભેદ છે. તેમાં જે સૂક્ષ્મ છે તે સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપી રહેલા છે પણ ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતા નથી. વાદર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાયના અસંખ્ય શરીરોનું અને વાદર નિગોદના અનંત શરીરોનું ભેદનું પિંડજ ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાય છે. પણ પ્રત્યેક વનસ્પતિના એક, બે આદિ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત શરીરોનું પિંડ નજરે પડી શકે છે. કેવલજ્ઞાની સર્વ જીવોને જોઈ શકે છે.

જીવો કરતાં કર્મો અનંત ગુણાં છે. તે સર્વ લોકાકાશમાં વ્યાપીને રહેલાં છે. વધારે શું ? જીવના એક એક પ્રદેશમાં શુભાશુભ કર્મની અનંતી વર્ગનાઓ ( સમૂહો ) રહેલી છે, જે સર્વજ્ઞથી જોઈ શકાય છે.

જેમ खाणમાં રત્ન સુર્વણ ઇત્યાદિ મૃત્તિકાથી વ્યાપ્ત ( આच्छાદિત ) હોય છે તેમ સંસારી જીવો સર્વ લોકાકાશમાં નિરંતર રહેલા કર્મોથી આવૃત્ત ( આच्छાદિત ) હોય છે.

ભિન્ન જાતિ—( સ્વભાવ અથવા સત્તા ) વાલાં કર્મોનો અને આત્માનો યોગ કેવી રીતે થયો ?

\* જેવી રીતે खाणમાં પથ્થર—(મૃત્તિકા ?) નો અને તેમાં રહેલા સોનાનો તથા અરણિના લાકડાનો અને તેમાં રહેલા અગ્નિનો યોગ

\* નિરંજન, નિરાકાર, નિર્ગુણ અને નિષ્ક્રિય જગદ્ગત્તા કર્તા પરમેશ્વરમાં સગુણાન્વ અંતર્ભૂત છે એટલેકે કર્તાનો અને તેના સત્તાદિ ગુણોનો સંબંધ અનાદિનિરૂ છે. —કર્તૃવાદી.

અનાદિ સંસિદ્ધ છે, દુષ્કનો અને તેમાં રહેલા ઘોનો યોગ સમકાલે ( એકીચરિતે ) થયેલો હોયછે, સૂર્યકાન્ત મણિનો અને તેમાં રહેલા અગ્નિનો તથા ચન્દ્રકાન્ત મણિનો અને તેમાં રહેલા અમૃતનો યોગ સાથે ઉત્પન્ન થયેલો હોયછે, તેવીજ રીતે કર્મોનો અને આત્માનો યોગ કેવલજ્ઞાનીઓએ અનાદિ સંસિદ્ધ કહ્યોછે.

\*જેમ તથામકારની સામગ્રીના યોગે સોનું પથ્થર—( મૃત્તિકા ? ) માંથી જૂદું પડી શકેછે તેમ આત્મા પણ કર્મોની સાથે તેનો અનાદિ સંબંધ છતાં કર્મોથી ભિન્ન ( મુક્ત ) થઈ શકેછે.

\* જેમ પહેલું સોનું અને પછી પથ્થર અથવા પહેલો પથ્થર અને પછી સોનું ઇત્યાદિ પ્રકારનો ભેદ કદી કદી શકાતો નથી તેમ જીવ પહેલો અને પછી કર્મ અથવા પહેલાં કર્મ અને પછી જીવ એવો ભેદ ઘટી શકતો નથી. વચ્ચેનો સમસમયે-જ-થયેલો અનાદિ સંસિદ્ધ સંબંધ છે,—પર્યાયકાર,

## વીજો અધિકાર.

જીવ અને કર્મ અનાદિ છે. જીવ અને કર્મનો સંયોગ અનાદિસિદ્ધ છે. જીવ કેટલાંક જુનાં કર્મોને સ્વપાત્રે છે અને યથાયોગ પ્રાપ્ત થયેલાં અથવા જેવાં પ્રાપ્ત થયાં તેવાં પુરઃસ્થિત શુભાશુભ નવાં કર્મોને ગ્રહણ કરે છે.

કર્મો જડ છે તેથી તે પોતાની મઝે આશ્રય લેવાને સમર્થ નથી. આત્મા બુદ્ધ ( ચેતનાયુક્ત ) છે તેથી તે મુશ્કેલીને ઇચ્છતો શુભ કર્મોને જાણતા છતાં ગ્રહણ કરે પણ દુઃખનો દેવી છતાં અશુભ કર્મોને જાણતા છતાં પોતાની મેઝે જ કેમ ગ્રહણ કરે ? કયો વિદ્વાન્ સ્વતન્ત્ર છતાં અશુભ વસ્તુને જાણીને લે. ?

( જે કાલે જે થવાનું હોય તે ) કાલ, ( જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો ) સ્વભાવ, નિયતિ ( ભવિત્વ્યતા અથવા જે ભાવિભાવ હોય તે અવશ્ય થાય છે ), પૂર્વકૃત ( જીવે પૂર્વે કરેલાં કર્મ ) અને પુરુષકાર ( જીવનો ઉદય ) એ મુશ્કેલીદુઃખના પાંચ હેતુ- ( પંચ સમ-વાય ) ની પ્રેરણાથી જીવ જાણતા છતાં જેમ શુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે-છે તેમ અશુભ કર્મોને પણ ગ્રહણ કરે છે. દાખલા તરીકે, કોઈ ધનવાન સ્વતન્ત્ર અને મોદકાદિ સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ તથા સ્વચ્છને જાણતા છતાં ભાવિભાવથી પ્રેરાઈને સ્વચ્છ રાખે છે. કોઈ મુસાફર ઇષ્ટ સ્થાનકે જવાનો વીજા માર્ગ નહિ હોય તો ત્યાં જલદી પહોંચવાની ઇચ્છાથી શુભાશુભ સ્થાનકોનું ઝઘંચન કરે છે. ચોર, પરણીયામી, વ્યાપારી, મનધારી અને વ્રાહ્મણો તેવા પ્રકારના ભાવિભાવને લીધે જાણતા છતાં શુભાશુભ કૃત્યો કરે છે. મિથુન, વંદીજન ( માટચારણ ) અને ક્ષાપિ ( નચ્ચજાની ચોગી ) મિહાને મિનમ્મ ( પૃથાદિ સ્નેહથી

યુક્ત ) અથવા રૂક્ષ ( લુચ્વી ) જાણીને જેવી મઠ્ઠી તેવી ચાવે છે. યુદ્ધમાં ગયેલો શૂરો ઘેરાઈ જતાં શત્રુને અને અશત્રુને જાણતા છતાં હળે છે. રોગી, નિજ રોગની શાન્તિને ઇચ્છતા છતાં અને અપથ્યથી ભવિષ્યમાં પોતાને યનાહં કષ્ટ પોતે જાણતા છતાં રોગથી પરવશ થઈને ( કંટાળીને ), અપથ્યનું સેવન કરે છે. તેવીજ રીતે જીવ પણ જાણતા છતાં શુભાશુભ કર્મોને અવશ્ય ગ્રહણ કરે છે.

જીવનો જ્ઞાન વિના પણ કર્મો ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છે. દાસલા તરીકે, લોહચુંબક સંયોજકોથી નજીકમાં મુકાયેલા સાર અથવા અસાર લોહને વચમાં કંઈ વ્યવધાન ( આંતરો ) ન હોયતો ગ્રહણ કરે છે. તેવીજ રીતે જીવ પણ કાઝાદિથી પ્રેરાઈને સમીપમાં રહેલાં શુભાશુભ કર્મોને વગર વિચારે ( અજાણપણે ) ગ્રહણ કરે છે.



## ત્રીજો અધિકાર.



જીવ પોતે અરૂપી છતાં તે ઇન્દ્રિયો અને હસ્તાદિની મદદ વિના કર્મોને શેનાવડે ગ્રહણ કરેછે ? કોઈને કંઈ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી હોય-છે ત્યારે તે પ્રથમ તે વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરીને પછીથી હસ્તાદિવડે તેને લેછે. આત્મા પોતે તેવો નથી તેમ છતાં તે કર્મોને ગ્રહણ કરેછે એ કથન કેમ થયે ?

\* આત્મા પોતાની શક્તિથી અને સ્વભાવાદિથી ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના પણ ભવિષ્યત્ કાલમાં ભોગવવા યોગ્ય કર્મોને ગ્રહણ કરેછે. જુઓ. x ઔષધીથી સિદ્ધ કરેલા પારાની ગુટિકા હસ્તેન્દ્રિયાદિ રહિત છતાં દુધ વિગેરેનું પાન કરાવેછે, સીસાને તથા પાણીને શોષી લેછે, શબ્દવેધ કરવાનું વલ આપેછે તથા શુક્રની વૃદ્ધિ કરેછે. જો પારો ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો રહિત છતાં આટલું કરી શકે તો આત્મા જેની શક્તિ અચિન્ત્ય છે તે શું શું ન કરે ? વનસ્પતિયો પણ હસ્તાદિ વિના આદારનું ગ્રહણ કરેછે, નાલિયેર પ્રમુખના મૂળમાં પાણી સિંચવાથી તેના ફળમાં તે પાણી પહોંચ્યાનું પ્રત્યક્ષતઃ દેખાયછે. એટલું જ નહિ પણ પ્રાયઃ સર્વ વસ્તુ પોતાની મેલે પાણીનું ગ્રહણ કરીને આર્દ્ર થાયછે. જો

\* જગત્કર્તા ઈશ્વર નિર્ગિન્દ્રિય નિરાકાર છતાં પોતાની અનંત-શક્તિથી ભક્તોને જુલેછે, જપાદિ માંખેલેછે, પૂજાદિનો સ્વીકાર કરેછે. અને હસ્ત વિના પાપનું દરણ કરી ઉદ્ધાર કરેછે.—કર્તૃવાદી.

x અનિશ્ચય મૃંગારવાલી મીના અવલોકનથી પારો કુવામાંથી ઉછાલો મારી ડૂંચો આવેછે.—લોકોક્તિ.



એમ કહવામાં આવે કે એતો પાણીની શક્તિ છે જે વીજી વસ્તુઓમાં  
 ભેદન કરીને દાખલ થાય છે, તો તેમાં વ્યભિચાર ( વાધ ) આવે-  
 છે. મુદ્રશિલા ( મગરિયો પાપાણ ) અને કોરડુ કળ ( ગાંગડુ દાણા )  
 કદી પણ પાણીથી ભેદાતા નથી. એતો જેને જે વસ્તુ ગ્રહણ કરવા  
 યોગ્ય હોય તે તે જ વસ્તુને ગ્રહણ કરે. લોહચુમ્બકનો સ્વભાવ છે  
 કે તે લોહ સિવાયની ધાતુઓને પડી મૂકીને લોહનું જ ગ્રહણ કરે.  
 તેવીજ રીતે જીવ પણ જેવું જેવું અવિષ્યત્ કાલમાં વનવાનું હોય તેવી  
 પ્રેરણાને વશ થઈને કર્મપુદ્ગલનું ગ્રહણ કરે છે. જેમ કોઈ સૂતેલો  
 માણસ જે વચ્ચે સ્વપ્ન જોઈને મનથીજ અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ  
 કરે છે તે વચ્ચે તેની પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો ( સ્પર્શનાદિ ) અને પાંચ  
 કર્મેન્દ્રિયો ( કરપાદાદિ ) એમનું વલ્લ પ્રવર્તનું નથી, તેમ આત્મા પણ  
 ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના કર્મોનું ગ્રહણ કરે છે. શું ત્યારે એ સ્વપ્ન-  
 ભ્રમ છે ? ના, એવું માનવાનું નથી. કેમકે સ્વપ્નનું પણ વચ્ચે વહુ  
 મોટું ફલ હોય છે. સ્વપ્ન જોનારને જેમ સ્વપ્ન સ્મરે છે તેમ જીવને  
 કર્મગ્રહણ કર્યાનું સ્મરતું નથી એમ પણ કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ  
 કે જેમ જોયેલું સ્વપ્ન પ્રાયઃ યાદ આવતું નથી તેમ ગ્રહણ કરેલું કર્મ  
 પણ પ્રાયઃ યાદ આવતું નથી; પણ જેમ કોઈને જેવું સ્વપ્ન જોયું હોય  
 તેવું જ સાંભરે છે તેમ કરેલાં કર્મ પણ કોઈને જ્ઞાનવિશેષથી સાંભરે-  
 છે. જેમ કોઈ ઉત્તમ પુરુષને સ્વપ્ન યથાર્થ ફલ આપે છે તેમ કર્મ  
 પણ જીવને સફળ થાય છે. જેમ કોઈને સ્વપ્ન વ્યર્થ ( નિષ્ફલ )  
 થાય છે તેમ કેવલજ્ઞાનેને કર્મ પણ તત્ક્ષણ નાશ પામવાથી ફલ-  
 રહિત થાય છે.

હવે ઉત્પત્તિકાળથી માંડીને અવસાન ( અંત ) સુધી આત્મા શું  
 શું કરે છે તે પણ સ્વસ્થ ચિત્તે અધ્યન્તરમાં વિચારી જુવો. ગર્ભની  
 અંદર શુક્ર અને રજ મધ્યે રહી યથોચિત આહાર કરી ઇન્દ્રિય વલ્લ

વિના પોતાની મેલે ઉતાવળે સર્વ પ્રકારે સર્વ ધાતુઓને નિપજાવે છે. ગર્ભથી વહાર નિકળ્યા ( જન્મ લીધા ) પછી પળ જેવો મળ્યો તેવો આહાર શરીરની અંદર ગ્રહણ કરીને તેના વિપાકથી થતા પરિણામ-વડે પોતાની મેલે ધાત્વાદિના સંપાદન પૂર્વક પુષ્ટિ કરે છે. તેમજ રોમમાર્ગે આહાર લેઈ સ્વલને પડ્યો મૂકી રસોનો આશ્રય લે છે અને તેના મળનો વારંવાર વળથી ત્યાગ કરે છે. સત્વ રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોને ધારણ કરતો સદ્જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કામ, હિતાહિત આચારવિચાર, વિદ્યા, રોગ તેમજ સમાધિને ધારણ કરે છે. એ રીતે આત્મા શરીરની અંદર શી રીતે ક્રિયા કરે છે ? શું દેહની અંદર તેને હસ્તાદિ તથા ઇન્દ્રિયાદિ હોય છે કે જેવડે આહારાદિ પ્રાપ્ત કરી તથાપ્રકારનું પૃથક્કરણ કરે છે અને મુદત પૂરી થયે જેમ ઘરનો સ્વામી ! જાય છે તેમ નીકળી જાય છે ? જ્યારે એવો પુદ્ગલથી ભિન્ન અમૂર્ત આત્મા શરીરની અંદર સ્થિતિ કરીને અને શરીરમાં વ્યાપીને ક્રિયાઓ કરે છે અને સૂક્ષ્મ તેમજ સ્થૂળ રૂપી દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે તે સૂક્ષ્મતમ કર્મોને કેમ ગ્રહણ ન કરે ?\* વળી આ જીવ રૂપ તથા હસ્તાદિ રહિત છતાં આત્મા રૂપી શરીરને આહારપાનાદિક ઇન્દ્રિયોના વિપયોમાં તથા શુભાશુભ આરંભવાજાં કામોમાં કેવી રીતે પ્રવર્તીવે છે તેનો પણ વિચાર કરો. જો જીવના ઉદ્દમ વિના ઇન્દ્રિયો અને હસ્તપ્રમુખ અંગોથીજ સર્વ ક્રિયાઓ થતી હોય તો જીવરહિત મડદાં કરેન્દ્રિયાદિથી ક્રિયાઓ કેમ કરતાં નથી ? આથી સિદ્ધ થાય છે કે શુભાશુભ કર્મ આત્માજ કરે છે, એકજાં અંગો કરતાં નથી. ત્યારે અરૂપી આત્મા સૂક્ષ્મ એવા રૂપી કર્મોને કેમ ગ્રહણ ન કરે ? જેવી રીતે ધ્યાની પુરુષ વાયગત

---

\* જીવ તૈજસ કાર્મણ શરીરવડે આ વધું કરે છે.—જૈન સિદ્ધાન્ત.

ઇન્દ્રિયોની મદદ વિના ઇચ્છિત કાર્યો કરેછે—જિહ્વાની મદદ વિના જાપ જપેછે, કર્ણની મદદ વિના સાંભળેછે અને જલ પુષ્પ ફલ તથા દીપ એ દ્રવ્યો વિના સદ્ભાવ પૂજાને સફળ કરેછે તેવી રીતે આ જીવ પણ ઇન્દ્રિયો તથા હસ્તાદિ વિના એ કાલસ્વભાવાદિ પંચ સમવાયથી પ્રેરાઈને કર્મોને ગ્રહણ કરેછે.\*

જો જીવના એક એક પ્રદેશમાં અનંત કર્મો લાગેલાં છે તો તે પિણ્ડીભૂત થઈને દૃષ્ટિથી દેખાતાં કેમ નથી ?

સૂક્ષ્મતમ કર્મો આપણા જેવા ચર્મચક્ષુવાળાથી જોઈ શકાતાં નથી પણ જ્ઞાનીઓ માત્ર પોતાની દિવ્ય જ્ઞાનદૃષ્ટિના ઉદયથી તેમને જોઈ શકેછે. આના ઉપર દૃષ્ટાંત સાંભળો. જેમ કોઈ પાત્ર અથવા વસ્ત્રાદિમાં લાગેલાં સુગંધી અથવા દુર્ગંધી વસ્તુની ગંધનાં પુદ્ગલો ના-કથી જાણી શકાયછે પણ પિણ્ડીભૂત થયા છતાં નયનાદિથી દેખી શકાતાં નથી તેમ જીવને લાગેલાં કર્મ પણ આપણાથી દેખાતાં નથી. માત્ર કેવલજ્ઞાની સ્વજ્ઞાનના પ્રભાવે તેમને જોઈ જાણી શકેછે. જેમ સિદ્ધ કરેલા પારાણ પાન કરેલું સુવર્ણાદિ દૃષ્ટિથી દેખાતું નથી પણ જ્યારે કોઈ સિદ્ધ યોગી પુરુષ તેને પારામાંથી વહાર કાઢેછે ત્યારે તેની સત્તા ( અસ્તિત્વ ) નિશ્ચિત થાયછે તેમ જીવને લાગેલાં કર્મોને પણ માત્ર જ્ઞાની જોઈ જાણી શકેછે, વીજો કોઈ નહિ.

---

\* બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરનારને ઇન્દ્રિયાદિની મદદ વિના બ્રહ્મત્વની પ્રાપ્તિ થાયછે.—બ્રહ્મવાદી.

## ચોથો અધિકાર.

જીવ અમૂર્ત અને કર્મો મૂર્ત છે. એ વેનો સંયોગ ન્યાયથી કેવી રીતે ઘટે ? મિત્ર વસ્તુઓ આધારાધેય ભાવને કેવી રીતે ધારણ કરે ?

\* જીવની શક્તિ અને કર્મના સ્વભાવને લીધે એમનો સંયોગ ઘટી શકે છે. ગુણનો આશ્રય દ્રવ્ય છે અને સંસારી જીવ-દ્રવ્યનો ગુણ કર્મ છે એટલે ગુણ ( કર્મ ) ગુણિ-(જીવ )નો આશ્રય લે એ ન્યાય છે. અમૂર્ત આકાશને વિચક્ષણો મૂર્ત તથા અમૂર્ત, ગુરુ તથા લઘુ, સર્વ પદાર્થોનો અવિનાશી મહાન આધાર માને છે. વિચાર કરો કે આ અરૂપી આત્મા રૂપી દ્રવ્યોને નિરંતર કેવી રીતે ધારણ કરે છે ? મિ-ધ્યાત્વદૃષ્ટિ, ભ્રમ, કર્મમત્સર, કષાય, કામ, કલા, ગુણ, ક્રિયા અને વિષયો એમાંનું શું શું શરીરમાં રહેલો આત્મા ધારણ નથી કરતો ? જો એમ કહેવામાં આવે કે એ ગુણો તો શરીરાશ્રિ છે તો વિચારવાનું કે શરીર જીવરહિત થાય છે ત્યારે તે દેશ્વાતા કેમ નથી ? અર્થાત્ તે ગુણો શરીર આશ્રિ નથી પણ જીવ આશ્રિ છે. વધારે દૂર જા માટે ? આ દૃશ્યમાન શરીરને અદૃશ્ય આત્મા કેવી રીતે ધારણ કરી રહ્યો છે એનો જ વિચાર કરો એટલે અરૂપી આત્મા અને રૂપી કર્મો એમનો સંગમ કૌતક ઉત્પન્ન નહિ કરે. જેમ કર્પૂર, હિંગ વગેરે સારી નરતી વસ્તુની ગંધ સ્થિતિ પ્રમાણે આકાશને આશ્રિ રહે છે તેમ કર્મો જીવને આશ્રિ રહે છે. ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ દાખલાઓથી નિશ્ચિત થાય છે કે કર્મો આ-ત્માનો આશ્રય લે છે, જે ભવી ( સંસારી ) કહેવાય છે. એ રીતે આ-ત્માનો અને કર્મનો આશ્રયાશ્રેય ભાવ પણ સિદ્ધ થયો.

---

\* કલ્પાન્ત કાળે સર્વ વિશ્વ નિરાકાર ઈશ્વરમાં લીન થશે ત્યારે ભૂતગણ અને ગુણોની સ્થિતિ પણ તેમાં થશે, -કર્તૃવાદી,

## પાંચમો અધિકાર.

પરમેષ્ઠિ સંજ્ઞાવાળા સિદ્ધાત્મા અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત સુખ અને અનંત વીર્યથી દીપ્ત છે. તે સિદ્ધ જીવો કર્મોને કેમ ગ્રહણ કરતા નથી ? જો એમને સુખ છે તો શુભ કર્મોનું ગ્રહણ કરતાં કોણ નિષેધે છે ?

સિદ્ધાત્માને કર્મગ્રહણનો અયોગ છે. કારણ કે કર્મોનું ગ્રહણ સૂક્ષ્મ તૈજસ્ય કાર્મણ શરીરવડે થાય છે, જેનો સિદ્ધાત્માને અભાવ છે. સિદ્ધાત્માને જ્યોતિષ્, ચિદ્ અને આનંદના ભર-( સમૂહ ) થી સદા તૃપ્તિ હોય છે. સુખદુઃખની પ્રાપ્તિના કારણભૂત કાલસ્વભાવાદિ પ્રયોજકોનો સિદ્ધાત્માને અભાવ છે. સિદ્ધાત્મા નિરંતર નિષ્ક્રિય છે. અથવા, સિદ્ધાત્માનું સુખ વેદનીય કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થયેલું અનંત છે અને કર્મો સાન્ત છે તેથી પણ-અર્થાત્ અતુલ્ય માનને લીધે કર્મો સિદ્ધના સુખના હેતુ થઈ શકે નહિ. તાત્પર્યકે, સિદ્ધાત્મા કર્મોનું ગ્રહણ કરતા નથી. જેમ લોકમાં શ્રુધા અને તૃપાથી મુક્ત મુત્પ્રાપ્ત જીવને તૃપ્તિની કાલમર્યાદા હોતી નથી, જિતેન્દ્રિય તૃપ્ત યોગીને કંઈ પણ ગ્રહણ કરવાની વાંછા હોતી નથી અથવા જેમ પૂર્ણ પાત્રમાં કંઈ પણ માતું નથી તેમ સદા ચિદાનંદામૃતથી પરિપૂર્ણ સિદ્ધાત્મા કિંચિત્ કર્મગ્રહણ કરતા નથી. જેમ મનુષ્યને અદ્ભુત નૃત્યદર્શનથી સુખ થાય છે તેમ સિદ્ધોને વિશ્વના વર્તાવરૂપ નાટકના પ્રેક્ષણથી નિત્ય સુખ વર્તે છે.

સિદ્ધોને કર્મેન્દ્રિય, જ્ઞાનેન્દ્રિય કે શરીર કંઈ નથી તો તેઓ અનંત સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ?

લોકમાં કોઈ જ્વરાદિથી પીડિત હોય તે કદાચિત્ ડંઘતો હોય ત્યારે તેનાં સગાંવહાલાં તે સુખમાં છે, જગાડશો નહિ, એ પ્રકારે વોલેછે. નિદ્રાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ કે કરપાદાદિની ક્રિયા કંઈ દેખાતું નથી તોપણ સૂતેલા માણસને સુખ હોવાનું કહેવામાં આવે- છે તેમ જાગ્રત્ ( જ્ઞાનાદિ ઉપયોગવાળા ) સિદ્ધોમાં સદા સુખ હોય- છે. અથવા, જે યોગી આત્મજ્ઞાનામૃતનું પાન કરતો પોતાને મુખી માનેછે તેવા કોઈ સંતુષ્ટિથી પુષ્ટ અને જિતેન્દ્રિય મુનિને વીજો માણસ પૂછે કે, ‘ આપને કેમ છે ? ’ ત્યારે તે ‘ મુખી ’ એવો જવાબ આપેછે. તે ક્ષણે તેને કોઈ ઉત્તમ વસ્તુનો સ્પર્શ, ભોજનનો યોગ, ગંધગ્રહ, દર્શન કે શ્રવણ તેમજ પાણિપાદાદિની ક્રિયા કંઈ હોતું નથી તોપણ તે સંતોષી મહાત્મા ‘ હું મુખી છું ’ એમ વારંવાર કહેછે. તેનું જ્ઞાનમુખ તેજ જાણેછે. જ્ઞાનહીન તેનું કથન કરવાને સમર્થ નથી. એજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને ક્રિયાઓ વિના અનંત સુખ છે. તેમના સુખભરને તેઓજ જાણેછે. જ્ઞાની તે કહેવાને સમર્થ નથી કેમકે તે નિરુપમ છે.



## છટ્ટો અધિકાર.

જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છે તે મૂલના સ્વભાવને છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

જીવનો અને કર્મનો જો કે મૂલનો ( અનાદિ ) સંવંધ છે તોપણ તથાપ્રકારની સામગ્રી મળવાથી કર્મ ગ્રહણ કરવાનું છોડીને જીવ શિવ પામી સિદ્ધ થાયછે. આ સંવંધમાં દૃષ્ટાંતો સાંભળો. પારાનો મૂલ સ્વભાવ ચંચલ અને અગ્નિમાં અસ્થિર રહેવાનો ( ઊડી જવાનો ) છે પણ તથાપ્રકારની ભાવના દેવાથી પારો વહ્નિમાં સ્થિર રહેછે. અગ્નિમાં દાહકતાનો મૂલ સ્વભાવ છે પણ તથાપ્રકારના પ્રયોગથી—મંત્રયોગ અથવા ઔષધીવડે વાંધવાથી અગ્નિમાં \*પ્રવેશ કરનારને અગ્નિદહન કરતો નથી, અગ્નિનું ભક્ષણ કરનાર +ચક્રોરપક્ષીને અગ્નિ પોતાનો સ્વભાવ વદલી જવાથી દહન કરતો નથી તેમજ અશ્વક, સુવર્ણ, રત્નકમ્બલ અને સિદ્ધ પારાને અગ્નિ દહન કરતો નથી. એવે વચ્ચે અગ્નિમાંની મૂલની દાહકતા ક્યાં જાયછે ? લોહચુમ્બક પાપાણમાં લોહ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ છે પણ જ્યારે અગ્નિથી તે મૃત ( ભસ્મીભૂત ) થાયછે અથવા તેના દર્પ- ( પ્રભાવ ) ને હરણ કરનારી વીજી ઔષધીથી તેને સંયુક્ત કરવામાં આવેછે ત્યારે તેનો લોહ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ નષ્ટ થાયછે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં કર્મયોગ જતો રહેછે. ધાન્ય પ્રમુખનું વીજ જ્યાંસુધી તેના મૂલ સ્વભાવમાં વિકાર થયો હોતો નથી ત્યાંસુધી ધાન્યાંકુરની ઉત્પત્તિ કરેછે પણ જ્યારે તે વીજ વળી જાયછે ત્યારે અંકુરોત્પત્તિ

\*સન્તપુરુષોને અને સતીઓને અગ્નિ દહન કરતો નથી.—લોકોક્તિ.

+ ચક્રોરપક્ષી ચન્દ્રજ્યોત્સ્નાનું પાન કરેછે.—વિદ્વસાલભક્ષિકા,

યતી નથી. તેવીજ રીતે સિદ્ધ જીવોમાં કર્મવીજ વઢી જવાથી નવીન કર્મવંધ થતો નથી. વાયુનો સહજ સ્વભાવ ચંચલ વર્તેછે પણ જ્યારે પવનને પશ્ચાલમાં નિરુદ્ધ કરવામાં આવેછે ત્યારે તે ચલ સ્વભાવ કેવી રીતે જતો રહેછે ? તેજ રીતે સિદ્ધાત્માને વિષે કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જતો રહેછે. આ અને એવાં વીજાં દૃષ્ટાંતોમાં જેમ મૂલનો સ્વભાવ વદલાઈ જાયછે તેમ જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ પણ સિદ્ધત્વ પામતાં જતો રહે તેમાં શું વિચિત્ર છે ? x




---

x શુકાદિ મુનિયો આદ્યાર, મય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર મૂલની સંજ્ઞાઓનો ન્યાગ કરીને પરબ્રહ્મરૂપ સિદ્ધ થયા છે-શૈવમત.



## છોડો અધિકાર.

જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ છે તે મૂલના સ્વભાવને છોડીને સિદ્ધ કેવી રીતે થાય ?

જીવનો અને કર્મનો જો કે મૂળનો ( અનાદિ ) સંબંધ છે તોપણ તથાપ્રકારની સામગ્રી મળવાથી કર્મ ગ્રહણ કરવાનું છોડીને જીવ શિવ પામી સિદ્ધ થાયછે. આ સંબંધમાં દૃઢાંતો સાંભળો. પારાનો મૂલ સ્વભાવ ચંચલ અને અગ્નિમાં અસ્થિર રહેવાનો ( ઊઠી જવાનો ) છે પણ તથાપ્રકારની ભાવના દેવાથી પારો વહ્નિમાં સ્થિર રહેછે. અગ્નિમાં દાહકતાનો મૂલ સ્વભાવ છે પણ તથાપ્રકારના પ્રયોગથી—મંત્રયોગ અથવા ઔષધીવડે વાંધવાથી અગ્નિમાં \*પ્રવેશ કરનારને અગ્નિદહન કરતો નથી, અગ્નિનું ભક્ષણ કરનાર +ચકોરપક્ષીને અગ્નિ પોતાનો સ્વભાવ વદલી જવાથી દહન કરતો નથી તેમજ અન્નક, સુવર્ણ, રત્નકમ્બલ અને સિદ્ધ પારાને અગ્નિ દહન કરતો નથી. એવે વચ્ચે અગ્નિમાંની મૂળની દાહકતા ક્યાં જાયછે ? લોહચુમ્બક પાષાણમાં લોહ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ છે પણ જ્યારે અગ્નિથી તે મૃત ( ભસ્મીભૂત ) થાયછે અથવા તેના દર્પ- ( પ્રભાવ ) ને હરણ કરનારી વીજી ઔષધીથી તેને સંયુક્ત કરવામાં આવેછે ત્યારે તેનો લોહ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ નષ્ટ થાયછે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધોમાં કર્મયોગ જતો રહેછે. ધાન્ય પ્રમુખનું વીજ જ્યાંમુઘી તેના મૂલ સ્વભાવમાં વિકાર થયો હતો નથી ત્યાંમુઘી ધાન્યાંકુરની ઉત્પત્તિ કરેછે પણ જ્યારે તે વીજ વળી જાયછે ત્યારે અંકુરોત્પત્તિ

\*સન્તપુરુષોને અને સતીઓને અગ્નિ દહન કરતો નથી.—લોકોક્તિ.

+ ચકોરપક્ષી ચન્દ્રજ્યોત્સ્નાનું પાન કરેછે.—વિદ્યાશાલમંજિકા,

થતી નથી. તેવીજ રીતે સિદ્ધ જીવોમાં કર્મવીજ વળી જવાથી નવીન કર્મવંધ થતો નથી. વાયુનો સહજ સ્વભાવ ચંચલ વર્તેછે પણ જ્યારે પવનને પર્વાલમાં નિરુદ્ધ કરવામાં આવેછે ત્યારે તે ચલ સ્વભાવ કેવી રીતે જતો રહેછે ? તેજ રીતે સિદ્ધાત્માને વિષે કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સ્વભાવ જતો રહેછે. આ અને એવાં વીજાં દૃષ્ટાંતોમાં જેમ મૂળનો સ્વભાવ વદલાઈ જાયછે તેમ જીવનો કર્મ ગ્રહણ કરવાનો સહજ સ્વભાવ પણ સિદ્ધત્વ પામતાં જતો રહે તેમાં શું વિચિત્ર છે ? x

---

x શુકાદિ મુનિયો આદ્યાર, ભય, મૈયુન અને પરિગ્રહ એવાં મૂળની સંજ્ઞાઓનો ન્યાય કરીને પરબ્રહ્મરૂપ સિદ્ધ થયા છે—તૈવમત

## સાતમો અધિકાર.

મુક્તિમાર્ગ ( કઠ્ઠશના નાઠ્ઠાની પેટે ? ) સદાકાઠ વહેતો રહેશે અને સંસાર પળ ધવ્યશૂન્ય થશે નહિ-આ વાક્ય પરસ્પર વિરુદ્ધ વચનવિલાસને લીધે સંગતિયુક્ત લાગતું નથી તેનું કેમ ?

ધગવાનું ં ં વચન અસત્ય નથી પળ અલ્પ વુદ્ધિવાઠા ઝીવોના ચિત્તમાં તે વેસે નહિ ં સ્વાધાવિક છે. ં ંપર ંક લૌકિક દૃષ્ટાન્ત છે, ઝે સાંધઠતાંઝ શ્રોતાઝનોનું મન સ્થિર થાય તેમઠે. નદીઓના હ્રદમાંથી નદીઝવાહ નીકઠીને સદાકાઠ સમુદ્રધળી વહે-છે તોપળ હ્રદો ઁાલી થતાં નથી, નદીઝવાહ વંધ થતો નથી અને સમુદ્ર કદી પૂર્ણ થતો નથી. તેવીઝ રીતે સંસારમાંથી નીકઠીને ધવ્ય ઝીવો મુક્તિમાં ઝાયછે તોપળ સંસાર ઁાલી થતો નથી, ધવ્યઝીવો ઁૂદ્ધતા નથી અને મુક્તિ ધરાતી નથી. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ઠાન્તિકનું સામ્ય સમ્યક્ પ્રકારે અવલોકન કરનારની અર્દ્ધવચનમાંઝ પ્રતીતિ થશે, અન્યત્ર નહિ. વીઝું પળ ંક લાશુ પડતું દૃષ્ટાન્ત પ્રમાળના ઝાળકારોં સાંધઠવા યોગ્ય છે. કોઁ વુદ્ધિશાઠી ઝન્મથી માંડીને મરળ પર્યન્ત ત્રળ લોકનાં સર્વ શાઁતોનું, હિંદુઓનાં છ દર્શન અને યવનશાઁતોનું, આત્મ શક્તિથી પઠન કરતો અસંઁય આશુપ્ય નિર્વહન કરે તોપળ તેના અશ્રાન્ત પાઠથી તેનું હૃદય કદી શાઁત્રાઁશરોથી પૂર્ણ થાય નહિ શાઁત્રાઁશરો ઁૂદ્ધે નહિ અને શાઁત્રો ઁાલી થાય નહિ. તેવીઝ રીતે સંસારમાંથી ઝમે નેટલા ધવ્યો મુક્તિમાં ઝાય તોપળ મુક્તિ પૂરાય નહિ, ધવ્યો ઁૂદ્ધે નહિ અને સંસાર ઁાલી થાય નહિ. અર્થાત્. મુક્તિમાર્ગ અન્તરાય વિના વહેતો રહેશે. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ઠાન્તિકની ધાવના વિઝ્ઝોં સ્વચિત્તમાં ચિન્તવી લેવી અને ંત્રાં અનેક દૃષ્ટાન્તો યોઝવાં.

## આઠમો અધિકાર.

પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પરોપકારપરાયણ, વીતરાગ, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી આત્મોપ પર-  
બ્રહ્મનું નિવેદન આ પ્રમાણે કર્યું છે. પરબ્રહ્મ નિર્વિકાર, નિષ્ક્રિય,  
નિર્માય, નિર્મોહ, નિર્મલ્સર, નિરહંકાર, નિઃસ્પૃહ, નિરપેક્ષ, નિર્ગુણ,  
નિરંજન, અક્ષર, અનાદ્ય, અનંતક, અપ્રમેય, અપ્રતિક્રિય, અપુર્ણભવ,  
મહોદય, જ્યોતિર્મય. ચિન્મય, આનંદમય, પરમેષ્ઠિ, વિશુ, શાશ્વત  
સ્થિતિયુક્ત, રોધવિરોધરહિત, પ્રભાસહિત, જગત્ જેનું નિસેવન કરે છે  
અને જેના ધ્યાનના પ્રભાવથી ભક્તોની નિવૃત્તિ થાય છે એવા ઈશ્વરરૂપ છે.

શું પરબ્રહ્મ સૃષ્ટિનું કારણ છે અને યુગાન્તે પરબ્રહ્મમાંજ જગત્  
લીન થાય છે ?

પરબ્રહ્મને સૃષ્ટિ રચવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી તેમ તેમાટે તેને  
કોઈ ઋષેરનાર પણ નથી. જો પરબ્રહ્મે સૃષ્ટિ રચી હોય તો તે આવી  
કેમ રચે ? આ જગત્ જન્મ, મરણ, વ્યાધિ, કષાય, યુગાર, કામ  
અને દુર્ગતિની ભીતિથી વ્યાકુલ છે. પરસ્પર દ્રોહ અને વિપક્ષથી  
લલિત છે. વાદ, હાથી, સાપ અને વીંછીથી વ્યાપ્ત છે. પારથી, માઝી  
અને શ્વાદક્રીથી સંચિત છે. ચોરી અને જારાદિ વિકારોથી પીડિત  
છે. કસ્તુરી, ચામર, દાંત અને ચામડા માટે ઠરિણો, માયો, હાથી  
અને ચિત્તાઓતું ધાનક છે. દુર્ભિન્ન, દુર્મારિ અને ત્રિદુર્ગાદિથી કલિત  
છે. દુર્જાનિ, દુર્યાનિ અને કુકીદોથી પરિત છે. વિદ્યા, દુર્ગન્ધ અને  
કલેવરોથી અંકિત છે. દુષ્કર્મનિ નિર્માણ કરનાર મૈયુનથી અંચિત  
છે. સપ્તધાતુથી નિપ્પલ શરીરોથી સમાશ્રિત છે. પ્રચળદ પાશ્વળદપ્રધાથી

❧ કાલસ્યભાવાદિ સર્વ વ્રાણગત છે.—કર્તૃવાદી.

## સાતમો અધિકાર.

મુક્તિમાર્ગ ( કલ્લશના નાલ્લચાની પેટે ? ) સદાકાલ વહેતો રહેશે અને સંસાર પળ ભવ્યશૂન્ય થશે નહિ-આ વાક્ય પરસ્પર વિરુદ્ધ વચનવિલાસને લીધે સંગતિયુક્ત લાગતું નથી તેનું કેમ ?

ભગવાનનું એ વચન અસત્ય નથી પણ અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવોના ચિત્તમાં તે વેસે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. એ ઉપર એક લૌકિક દૃષ્ટાન્ત છે, જે સાંભળતાંજ શ્રોતાજનોનું મન સ્થિર થાય તેમ છે. નદીઓના ઋદમાંથી નદીપ્રવાહ નીકળીને સદાકાલ સમુદ્રભળી વહે છે તોપણ ઋદો खाली થતાં નથી, નદીપ્રવાહ વંધ થતો નથી અને સમુદ્ર કદી પૂર્ણ થતો નથી. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી નીકળીને ભવ્ય જીવો મુક્તિમાં જાય છે તોપણ સંસાર खाली થતો નથી, ભવ્યજીવો खूटता નથી અને મુક્તિ ભરાતી નથી. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકનું સામ્ય સમ્યક્ પ્રકારે અવલોકન કરનારની અર્હદ્વચનમાંજ પ્રતીતિ થશે, અન્યત્ર નહિ. વીજું પણ એક લાગુ પડતું દૃષ્ટાન્ત પ્રમાણના જાણકારોએ સાંભળવા યોગ્ય છે. કોઈ બુદ્ધિશાળી જન્મથી માંડીને મરણ પર્યન્ત ત્રણ લોકનાં સર્વ શાસ્ત્રોનું, હિંદુઓનાં છ દર્શન અને યવનશાસ્ત્રોનું, આત્મ શક્તિથી પઠન કરતો અસંખ્ય આયુષ્ય નિર્વહન કરે તોપણ તેના અશ્રાન્ત પાઠથી તેનું હૃદય કદી શાસ્ત્રાધરોથી પૂર્ણ થાય નહિ. શાસ્ત્રાધરો खूटे નહિ અને શાસ્ત્રો खाली થાય નહિ. તેવીજ રીતે સંસારમાંથી ગમે તેટલા ભવ્યો મુક્તિમાં જાય તોપણ મુક્તિ પૂરાય નહિ, ભવ્યો खूटे નહિ અને સંસાર खाली થાય નહિ. અર્થાત્, મુક્તિમાર્ગ અન્નરાય વિના વહેતો રહેશે. આ દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની ભાવના ધિતોએ સ્વચિત્તમાં ચિન્તવી લેવી અને એનાં અનેક દૃષ્ટાન્તો યોજવાં.

દોષ લાગશે નહિ. એતો બ્રહ્મની લીલા છે માટે સંહાર કરતાં બ્રહ્મને પાપ ન લાગે એવું જો કહેવું હોય તો મૃગયા ( શિકારે ) ગયેલા રાજાને પણ જીવો મારતાં પાપ નહિ લાગે. સ્વભાવથી અથવા કાલ-થી મેરાઈને સૃષ્ટિનો સંહાર કરતાં વિભુને પાપ લાગતું ન હોય અને આ અશસ્ત્ર સંહારમાં વલિષ્ઠ સ્વભાવ અને કાલ બ્રહ્મને પ્રેરતા હોય તો સૃષ્ટિસંહારમાં સ્વભાવને અને કાલને જ હેતુ રહેવા યો. યુક્તિમાં ન વેસે એવા બ્રહ્મનું શું કામ છે ? જે લોકો સૃષ્ટિ રચવાનું અને સંહાર કરવાનું બ્રહ્મમાં આરોપે છે તે બ્રહ્મનો મહિમા પ્રકટ કરતા નથી પરંતુ નિર્દૂષણમાં દૂષણનો આરોપ કરે છે. બ્રહ્મને નિષ્ક્રિય કહીને તેનેજ પાછું જગત્ રચનાર કહેવું તે ' મારી મા વાંઝણી છે ' એના સદૃશ છે. જે કોઈ વિજ્ઞાનવંત છે તે સર્વ બ્રહ્મનું ચિન્તન કરે છે. જો તેઓ બ્રહ્માંશ હોય તો તેમનામાં અને બ્રહ્મમાં શો ભેદ છે ? તેઓ શેને માટે ચિન્તન કરે છે ? એ જીવો બ્રહ્માંશ હશે તો બ્રહ્મ પોતેજ તેમને પોતાની પાસે વિના પરિશ્રમે લેઈ જશે. જો બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે નીરાગતા, નિઃસ્પૃહતા, નિર્દ્વેષતા, નિષ્ક્રિયતા, જિતેન્દ્રિયતા અને સમાનતા ઇત્યાદિ કરવા યોગ્ય હોય અને જો બ્રહ્મની એમાંજ પ્રીતિ હોય તો બ્રહ્મમાં નિષ્ક્રિયત્વ સિદ્ધ થયું. જો એમ કહેવામાં આવે કે બ્રહ્મનો સ્વભાવજ એવો સક્રિય નિષ્ક્રિયાદિ છે તો કર્ત્તાના અનેક સ્વભાવને લીધે કદાચિત્ એનામાં અનિત્યતા પણ થાય ! દ્વેષ પણ થાય ! રાગ પણ થાય ! દૃષ્ટિથી પણ એ દેખાય ! બ્રહ્મ નિત્ય છે એવી \*પંચાવયવ વાક્યથી ફરેલી વ્યાપ્તિ પણ નહિ થાય ! નિત્ય તેજ છે જે એકરૂપ છે, જેમકે આકાશ. સૃષ્ટિ રચવામાં અને યુગાંતે

---

\* ૧ બ્રહ્મ નિત્ય છે. ૨ એકસ્વભાવત્વ હોવાથી. ૩ જે એક સ્વભાવવાળું હોય તે નિત્ય, જેમકે આકાશ. ૪ બ્રહ્મ તેવું છે. ૫ માટે બ્રહ્મ નિત્ય છે.

વિડામ્બિત છે. નાસ્તિકોએ સહિત અને સર્વ મુનીશોએ નિંદિત છે. વિતર્કના સમ્પર્કવાળા કુતર્કથી કર્કશ છે. વર્ણાશ્રમના ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ અને પદ્ધર્શનના આચારવિચાર સંવંધી આડમ્બરે યુક્ત છે. નાના પ્રકારની આકૃતિવાળા દેવતાઓની એમાં પૂજા થાય છે. પુણ્ય અને પાપથી થતા કર્મના ભોગને આપનાર છે. સ્વર્ગાપવર્ગાદિ ભવાન્તરનો એમાં ઉદય વર્તે છે. શ્રીમન્ત અને નિર્ધન, હિંદુ અને તુરુષ્ક ( મુસલમાન ) આદિ ભેદોથી ભરેલું છે. એમાં કેટલાક પરબ્રહ્મની સાથે વૈર ધારણ કરનાર, કેટલાક પરબ્રહ્મનું સ્વપ્નન અને હાસ્ય કરનાર અને કેટલાક પરબ્રહ્મની પૂજાના રાગી જીવો હોય છે. એનો વિસ્તાર કરવાથી શું ? કેમકે જે દેખાય છે તે વિપરીતજ છે. પરબ્રહ્મના સ્વરૂપથી તદ્દન ભિન્ન છે. વિદ્વાનો તો કહે છે કે કાર્યમાં ઉપાદાન કારણના ગુણો હોવા જોઈએ. સંસારમાં જે અનિત્ય વસ્તુ દેખાય છે તે જો સૃષ્ટિ સમયે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ હોય તો યોગિયો એને જુગુપ્સનીય ગણી શીઘ્ર ત્યજીને વૈરાગ્ય કેમ લે છે ? જો દ્વેષરાગાદિથી વિરૂપ જગત્સ્વરૂપ ઉત્તમ યોગવિદોને ત્યાગવા યોગ્ય હોય તો તેજ સર્વ યુગાન્તે પરબ્રહ્મને પોતાની અંદર ધારણ કરવા યોગ્ય કેવી રીતે થાય ? ત્યારે ક્યાંતો બ્રહ્મમાં વિવેક ન હોય અથવા શુકાદિ યોગિયોમાં ન હોય ! જે બ્રહ્મને કરવા યોગ્ય અને ધારવા યોગ્ય તે અન્ય પુરુષોને—શુકાદિ યોગિયોને નિંદવા અને ત્યજવા યોગ્ય ! સૃષ્ટિ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ અને પ્રલય પળ તેમાં ધશે એવું કહેનાર ‘ બ્રહ્મ અતિમૂઢ છે ’ એવું શું નથી નિવેદન કરતા ? શું એમાં બ્રહ્મને વાન્તાહતિનો ( વમેલું ખાવાનો ) દોષ નથી લાગતો ? લોકમાં એકાઠા બ્રાહ્મણાદિની ઘાત થાય તો મોટી હત્યા થઈ કહેવાય છે ત્યારે સૃષ્ટિનો સંહાર કર્તા બ્રહ્મને તે હત્યા કેવી લાગે ? દયાલુને અદયા ! સ્વરાચિત સૃષ્ટિનો સંહાર કરતાં બ્રહ્મને ઢિંસા ન લાગે એમ જો કહેતા હો તો પુત્રોને ઉત્પન્ન કરીકરીને મારી નાશનાર યાપને પણ કોઈ

દોષ લાગશે નહિ. એતો બ્રહ્મની લીલા છે માટે સંહાર કરતાં બ્રહ્મને પાપ ન લાગે એવું જો કહેવું હોય તો મૃગયા ( શિકારે ) ગયેલા રાજાને પણ જીવો મારતાં પાપ નહિ લાગે. સ્વભાવથી અથવા કાલ-થી પ્રેરાઈને સૃષ્ટિનો સંહાર કરતાં વિશુને પાપ લાગતું ન હોય અને આ અશસ્ત્ર સંહારમાં વલિષ્ઠ સ્વભાવ અને કાલ બ્રહ્મને પ્રેરતા હોય તો સૃષ્ટિસંહારમાં સ્વભાવને અને કાલને જ હેતુ રહેવા ઘો. યુક્તિમાં ન વેસે એવા બ્રહ્મનું શું કામ છે ? જે લોકો સૃષ્ટિ રચવાનું અને સંહાર કરવાનું બ્રહ્મમાં આરોપે છે તે બ્રહ્મનો મહિમા પ્રકટ કરતા નથી પરંતુ નિર્દૂષણમાં દૂષણનો આરોપ કરે છે. બ્રહ્મને નિષ્ક્રિય કહીને તેને જ પાછું જગત્ રચનાર કહેવું તે ' મારી મા વાંઝણી છે ' એના સદૃશ છે. જે કોઈ વિજ્ઞાનવંત છે તે સર્વ બ્રહ્મનું ચિન્તન કરે છે. જો તેઓ બ્રહ્માંશ હોય તો તેમનામાં અને બ્રહ્મમાં શો ભેદ છે ? તેઓ શ્રેણે માટે ચિન્તન કરે છે ? એ જીવો બ્રહ્માંશ હશે તો બ્રહ્મ પોતે જ તેમને પોતાની પાસે વિના પરિશ્રમે લેઈ જશે. જો બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટે નીરાગતા, નિઃસ્પૃહતા, નિર્દૂષતા, નિષ્ક્રિયતા, જિતેન્દ્રિયતા અને સમાનતા ઇત્યાદિ કરવા યોગ્ય હોય અને જો બ્રહ્મની એમાં જ પ્રીતિ હોય તો બ્રહ્મમાં નિષ્ક્રિયત્વ સિદ્ધ થયું. જો એમ કહેવામાં આવે કે બ્રહ્મનો સ્વભાવ જ એવો સક્રિય નિષ્ક્રિયાદિ છે તો કર્તાના અનેક સ્વભાવને લીધે કદાચિત્ એનામાં અનિત્યતા પણ થાય ! દ્વેષ પણ થાય ! રાગ પણ થાય ! દૃષ્ટિથી પણ એ દેખાય ! બ્રહ્મ નિત્ય છે એવી \*પંચાવયવ વાક્યથી કરેલી વ્યાપ્તિ પણ નહિ થાય ! નિત્ય તે જ છે જે એકરૂપ છે, જેમકે આકાશ. સૃષ્ટિ રચવામાં અને યુગતે

---

\* ૧ બ્રહ્મ નિત્ય છે. ૨ એકસ્વભાવત્વ હોવાથી. ૩ જે એક સ્વભાવવાળું હોય તે નિત્ય, જેમકે આકાશ. ૪ બ્રહ્મ તેવું છે. ૫ માટે બ્રહ્મ નિત્ય છે.



સંહાર કરવામાં કર્તાને મનઃસ્ય સક્રિયતા દેખીતી લાગે ! સૃષ્ટિ-સંહારના અધાવે નિષ્ક્રિયતા રહે ! તેમજ જીવોને સુખદુઃખ દેખાયછે તેથી एनाમાં રાગદ્વેષ પગ તિદ્ધ થાય ! જો एवોજ તર્ક હોય કે જેવું કલ્પ તેવું સુખ દુઃખ તો एછી કર્તાવું શું પરાક્રમ ? ત્યારે નિશ્ચિત થયું કે, સ્વ પુણ્ય પાપજ સુખ દુઃખનાં હેતુઓ છે. જો જીવો બ્રહ્માંશ હોય તો બ્રહ્માંશ સરસ્વા હોવાથી તે સર્વે સરસ્વા હોય. ડ્યારે જીવો સુખી દુઃખી રત્યાદિ વહુ પ્રકારના દેખાયછે ત્યારે તે ભેદનો કરનાર બ્રહ્મથી કોડ અન્ય નિશ્ચય હોવો જોડે. જો જીવો બ્રહ્મથી ભિન્ન હોય અને સુખદુઃખનો કર્તા બ્રહ્મ હોય, તો જે હેતુથી બ્રહ્મ સુખ દુઃખ કરે છે તે હેતુ ( પુણ્યપાપ ) નો કર્તા પગ તે ( બ્રહ્મ ) જ હો ! બ્રહ્મને નિરજ્ઞન, નિત્ય, અમૂર્ત અને અક્રિય કહીને ફરીથી તેનેજ કર્તા, સંહર્તા અને રાગદ્વેષાદિનું પાત્ર કનેવું એ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી આ જગત ગિન્ન છે અને એ બ્રહ્મ પગ ભિન્ન છે એવું યુનિયોએ વિચારું અને તેથીજ સંસારસ્થિત યુનિયો મુક્તિ માટે પરવ્રદ્યનું ધ્યાન કરેછે.

\*જે કોડ ર્શ્વરતી ( વિષ્ણુતી ) માયાને જગત્તી રચનામાં હેતુભૂત કહેછે તેમને વિચારવાનું કે, ર્શ્વર માયામાં આશ્રિત છે કે માયા ર્શ્વરમાં આશ્રિત છે ? માયા જડ હોવાથી પોતાની ગેલે આશ્રય લેવાને સમર્થ નથી. ર્શ્વર બ્રહ્મરૂપ હોવાથી જાણતા છતાં માંયાનો આશ્રય લે નહિ. કારણ કે ચેતન પરતન્ત્ર હોય તોજ જડનો આશ્રય લે, વળી વિચારવાનું કે, ર્શ્વર માયાને ઁકી વચ્ચે પ્રેરેછે કે દરેક જીવમતિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રેરેછે ? જો માયાને ઁકી વચ્ચેજ પ્રેરવામાં આવતી હોય તો તેની ઁકરૂપતાને ત્રીયે ત્રણે ત્રોક ઁકરૂપ

---

\* વિષ્ણુતી માયાથી જગત્તી રચનાદિ થાયછે-વૈષ્ણવમત,

સર્વ સુખમયી અથવા સર્વ દુઃખમયી થાય, ભિન્નરૂપ ન થાય. જો માયાને દરેક જીવપ્રતિ પૃથક્ પૃથક્ પ્રેરવામાં આવતી હોય તો માયાને અનંતતા પ્રાપ્ત થાય, જેથી માયા અનેક પ્રકારની થાય અને જીવો પણ ભિન્નરૂપ થાય. “ એમ હો ” એવું કહી કહેવામાં આવે તો પણ માયા જડ છે ને શું કરી શકે ? ईश्वरની શક્તિથી માયા વધું કરવાને સમર્થ હોય તો ईश्वરજ મુખદુઃખનો દાતા હો ! વારુ જીવોઈશ્વરનો શો અપરાધ કર્યોછે કે તે દરેક જીવ પ્રતિ એવી માયાને પ્રેરે ? નિરપરાધ જીવોને જે એ પ્રકારે દુઃખાદિ દે તે ईश्वર શેનો ? જે ईश्वરનું ધ્યાન કરતા નથી તે ईश्वરના અપરાધી હોવાથી ईश्वર તેમને દુઃખ કરતો હોય ને જે ईश्वરની સેવા કરેછે તેમને એ મુખની શ્રેણિ આપતો હોય તો જે એવી પ્રતિક્રિયા કરે તે ईश्वર તો રાગી દ્વેષી ગણાય ! “ એમ હો, ” એવું કહી કહન થાય તો જે ईश्वરને નિંદતોએ નથી તેમ વંદતો પણ નથી તેની શી ગતિ ? લોકમાં જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. સેવક, અસેવક અને મધ્યસ્થ. જ્યારે પહેલાં બે પ્રકારના જીવોની ગતિ છે ત્યારે મધ્યસ્થ જીવની પણ કોઈ ગતિ હોવી જોઈએ. મધ્યસ્થ જીવની કોઈ ગતિ નિયત હોય તો તેનો કર્તા કોણ છે ? ત્યારે એમજ કહેવું યોગ્ય છે કે જેવું કર્મ કર્યું હોય તેવુંજ મુખ દુઃખ પ્રમુખ મળેલે.

જે કોઈ એમ કહેછે કે ईश्वર ( તર્તા ) પોતામાંથી જીવોને પ્રકટ કરીને ( સર્જીને ) સંતાનિભાવ પમાડેછે અને મહામલ્લ સમયે પાછો તેમનો સંહાર કરેછે તેમને પૂછવાનું કે, ईश्वર વિद्यમાન જીવોને પ્રકટ કરેછે કે નવાજ પ્રકટ કરેછે ? જો પ્રથમ પક્ષ હોય તો વાત સાંભળો. જે ईશ્વર જીવોને શ્રદ્ધા ન્યાનત્યાં રાગી મૂકીને પ્રિયાવસરે પ્રકટ કરે તે તો પ્રમાણ જેવો અવગર નહિ મળવાના

ભયથી વસ્તુની રક્ષા કરનાર હોવો જોઈએ ! એથી તો ईશ્વરની અશક્તિ પ્રકટ કરી. જો ईશ્વરની અચિન્ત્ય શક્તિ છે તો શું તે લોભી છે એવું કહેવું છે ? જો નવાજ જીવોને રચીને સંસારિભાવ પમાડતા હોય તો મૂલના સ્વરચિત જીવોને મુક્ત કરવાને શું સમર્થ નથી કે એ પ્રકારે વિડમ્બના દેહે ? જો ईશ્વર સ્વરચિતનો પણ એ પ્રકારે સંહાર કરે તો એનો એ વિવેક કેવો ? વાલક પણ સ્વકૃત વસ્તુને શક્તિ પહોંચે ત્યાંસુધી સાચવે છે.

જો ईશ્વરની એ લીલા હોય તો લીલા કરતાં લોકની પણ નિંદા કરવી ન જોઈએ. તપ યમ ધ્યાન પ્રમુખથી જો ईશ્વર લભ્ય હોય અને ईશ્વરને એ રુચતાં હોય તો જેને એ રુચે તે કદાપિ એવી લીલા કરે નહિ. લોકમાં પણ જીવાદિનો જેમાં ઘાત થતો હોય એવી સર્વ લીલાનો ईશ્વરે નિષેધ કરેલો છે. ‘ વીજાને નિષેધ કરે અને પોતે આચરણ કરે ’ એ તો કોઈ અતીવ નિંદિત હોય તેજ કરે. એવું વગર વિચાર્યું કામ કરનારને અમે ईશ્વર કહેતા નથી. જો ईશ્વર પોતે પવિત્ર, સ્વજનને પાવન કરનાર અને જ્યોતિર્મયાદિ ગુણોથી વિશિષ્ટ હોય તેમ છતાં એ સ્વ અંશોને સ્વરસથી વિમોહ પમાડી સંસારિભાવમાં રચીને વહુ દુઃખનું પાત્ર જીવત્વ પ્રેરતા હોય તો આ જીવો ईશ્વરાંશ નથી. વીજા ભલે હો ! ईશ્વર નિજાંશોને જાણતા છતાં પોતાના રમ્ય સ્વરૂપમાંથી પાડીને જેના ઉદરમાં સંકટની પેટી છે એવા દૌર્ગત્ય દૌસ્થ્યાદિમય આ સંસારમાં સદસા કેમ પ્રેરે ? જો ईશ્વરની એ લીલા હોય તો આ સંસારજ એને ઇષ્ટ છે, ત્યારે સંસારી જીવોએ ईશ્વરની માપ્તિ માટે ઉગ્ર કષ્ટાદિ શા માટે કરવું ? એવી રીતે અસંવદ્ધ ઉદ્ગાર કાઢનારના વચનની કદાપિ પ્રતીતિ થાય નહિ.

ત્યારે શું કહેવું છે ?

જે કંઈ કહેવાનું ( વાચ્ય ) છે તે સાંભળો. જ્યોતિર્મય, ચિન્મય, સદા એકરૂપ, લોકોનાં સુખદુઃખનાં હેતુ જે જુવેછે અને યોગીશ્વરોને જેમનું સ્વરૂપ ધ્યેયતમ છે એવા પરમેશ્વર છે. જીવ તથા-પ્રકારના કર્મના યોગથી મુગતિ અથવા દુર્ગતિ, સુખ અથવા દુઃખ પામેછે. જ્યારે જીવ સમાનભાવને ધારણ કરેછે ત્યારે બ્રહ્મત્વને પામેછે. પરમેશ્વર સંવંધી સૃષ્ટિસંહારની કથાની પ્રવૃત્તિ કરવાથી જો લોકોની તુષ્ટિ થતી હોય તો સ્ફુર્તિ અને પ્રભાવનું પ્રતિપાદન કરવા માટે ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવી યોગ્ય છે. પરમેષ્ટિ-પરમેશ્વરને કર્તા કહેવાનું રહેવા ઘ્યો. જેમ લોકમાં કોઈ શૂરવીર પોતાના સ્વામીનાં શસ્ત્રોવડે શત્રુઓને જીતીને નિજ અંગમાં સુખ કરવાથી કર્તા થાય તેમ પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરનાર પરમેશ્વરના ધ્યાનવડે આત્માને સુખ કરવાથી કર્તા છે અને આત્માના અંધકારનો અપહાર કરવાથી સંહર્તા છે. જેમ શૂરવીરે શસ્ત્ર વાપરવાથી શસ્ત્રના સ્વામીને કંઈ પણ પ્રયાસ પડતો નથી તેમ ભક્તે ઈશ્વરનું ધ્યાન કરવાથી ઈશ્વરને પણ કંઈ ક્રિયા કરવી પડતી નથી. આથી ઈશ્વરની નિષ્ક્રિયતા સિદ્ધ થાયછે. જેમ શૂરવીર શસ્ત્રના પ્રભાવવડે સુખ થવાથી સુખ કરનાર તરીકે શસ્ત્રના સ્વામીને કથન કરે તેમ ભક્ત પણ ધ્યાનના પ્રભાવવડે સુખ થવાથી સુખ કરનાર તરીકે ધ્યાનના સ્વામી—પરમેશ્વરનેજ કહેછે. એવાં અનેક દૃષ્ટાન્તોવડે પરમેશ્વરનું ધ્યાન કરનાર ભક્તને સૃષ્ટિસંહારનો કર્તા પ્રતિપાદન કરી શકાય.



## નવમો અધિકાર.

બ્રહ્મ એટલે શું ?

બ્રહ્મ તે જ છે, જેને સિદ્ધ કહેવામાં આવે છે, શુદ્ધચિત્તવાળા મુનિયોને જે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે અને મુક્તિગૃહપ્રાપ્તિ જવાની ઇચ્છાવાળા યોગિયો જેને ભવસમુદ્રમાં \*પ્રવહણ સમાન ગણે છે.

જો આ સૃષ્ટિ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થઈ નથી તો તે ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ અને ક્યાં પ્રલય થશે ?

ત્રિકાલજ્ઞાની વીતરાગ યોગિયોએ કવન કર્યું કે કે કાલ, સ્વ-ભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદ્યમ ( વીર્ય ) એ સમવાયપંચકથી સૃષ્ટિ અને સંહાર થાય છે.

પુરાતન તત્ત્વવિદ્ મહાત્માઓ વહે છે કે બ્રહ્મમાં બ્રહ્મ લીન થાય છે અને જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાય છે, એ મતવાદ બ્રહ્મ વિના કેમ પડે ?

વિજ્ઞો જ્ઞાનને બ્રહ્મ અથવા જ્યોતિ કહે છે. એક સિદ્ધનું બ્રહ્મ ( જ્ઞાન અથવા જ્યોતિ ) સર્વ દિશાઓમાં જે અનંત ક્ષેત્રને આશ્રિ રહું છે તેજ ક્ષેત્રને આશ્રિ વીજ્ઞા સિદ્ધનું વીજ્ઞા સિદ્ધનું યાવત્ અનંત

\* જેમ પ્રવહણ-( જાણ )ની મદદથી સમુદ્રના કિનારે પહોંચી શકાય પણ ઘેર પહોંચવા માટે જાણ છોડી ચાલવું ણિરે સ્વાલંબન કરવું પડે તેમ સિદ્ધના ધ્યાનથી સંસારનો પાર પામી શકાય પણ મુક્તિમાં પહોંચવામાટે સિદ્ધનું ધ્યાન છોડી સમભાવલક્ષણ આત્મધ્યાન કરવું પડે.-પર્યાયજ્ઞાર.

સિદ્ધોનું પણ બ્રહ્મ રહેલું છે અને તેથી એવું કહેવાય છે કે બ્રહ્મમાં બ્રહ્મ  
લીન થાય છે અને જ્યોતિમાં જ્યોતિ મળી જાય છે.

જો એમ હોય તો ક્ષેત્રનું સાંકર્ય કેમ ન થાય તથા પરસ્પર આ-  
લિંગિત ( મિલિત ) બ્રહ્મને સંકીર્ણતા કેમ ન થાય ?

જેમ કોઈ વિદ્વાન્ના હૃદયમાં ઘણા શાસ્ત્રાક્ષરોનો સંગ્રહ છતાં  
તેની છાતી સંકીર્ણ ( સાંકડી ) થતી નથી તથા અક્ષરોને પરિ-  
પિણ્ડતા થતી નથી તેમ બ્રહ્મપરંપરાશ્રિત બ્રહ્મ ( ચિદ્ ) વડે સર્વતઃ  
આશ્લિષ્ટ ક્ષેત્ર ( દિવ્ ) સંકીર્ણ થતું નથી અને બ્રહ્મને સાંકર્ય થતું  
( સંકડામણ પડતી ) નથી. એજ પ્રમાણે સિદ્ધોથી પરિપૂરિત સિદ્ધ-  
ક્ષેત્ર સંકીર્ણ થતું નથી અને સિદ્ધપરંપરાશ્રિત સિદ્ધો સાંકર્ય-  
બાધા રહિત જયવંતા વર્તે છે.

— — — — —

## દશમો અધિકાર.

\*નિગોદ જીવો અનંત કાલ સુધી નિગોદમાં જ રહેછે. નારક જીવોને પડતા દુઃખ કરતાં અનંત ગુણું દુઃખ તે અનુભવેછે અને એક-એક સમયમાં અનેક (આઠ-) વાર જન્મ મરણ કરેછે. એમને મન પળ હોતું નથી. જે જીવો વ્યવહાર રાશિમાં આવેછે તે ક્રમે કરીને વિશિષ્ટ હોયછે. વ્યવહાર રાશિમાંથી જે જીવો પાછા જાયછે તે ફરીને નિગોદ જેવા થાયછે. આ કેવી રીતે થાયછે?

નિગોદના જીવો તેમના જાતિ સ્વભાવથી અને મહાર્તિદાયક ઉત્તરકાલની તાદૃશ પ્રેરણાથી સદૈવ દુઃખ પામેછે. અત્ર દૃષ્ટાંત. લવણ સમુદ્રનું પાણી સદાકાલ સ્વાદં હોયછે. અનંત કાલે પણ પીવા યોગ્ય થતું નથી તેમ વર્ગાંતર પણ પામતું નથી. એમ થતાં થતાં લવણ સમુદ્રને અનંતાનંત કાલ થઈ ગયો. જેમ લવણ સમુદ્રનું પાણી મેવતું સુખ પ્રાપ્ત થયે ગંગાદિ મહાનદીમાં આવવાથી પીવા યોગ્ય થાયછે, તેમ નિગોદમાંથી નીકળીને વ્યવહાર રાશિમાં આવેલા જીવો સુખી થાયછે. જેમ ગંગાદિ મહાનદીનું પાણી લવણ સમુદ્રમાં પાછું જવાથી સમુદ્ર જલના રૂપ અને રસ યુક્ત-સ્વાદં થાય-છે તેમ વ્યવહાર રાશિમાંથી નિગોદમાં પાછા ગયેલા જીવો નિગોદ જેવા દુઃખી થાયછે. ધીનું દૃષ્ટાંત. ધર્માન્ત્રિક-(શુવાના) હૃદયમાં

\* નિગોદના જીવો કે પ્રકારનો રાગિયોમા છે. અવ્યવહાર અને વ્યવહાર. તેમાં નિગોદ સંજ્ઞાથી સામાન્યતઃ અવ્યવહાર રાશિનું ગ્રહણ થાયછે.

† સર્વ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને મન હોતું નથી. પંચેન્દ્રિય રાગિયોમા જે સંજ્ઞી છે તેમને મન હોયછે, અસંજ્ઞીને મન હોતું નથી.—જૈન સિદ્ધાંત.

દુર્મન્ત્રના જે વર્ણો હોયછે તે ઉચ્ચાટન કહેવાયછે. દુર્માન્ત્રિકના હૃદય જેવું નિગોદનું સ્થાન છે. દુર્મન્ત્રના વર્ણો જેવા નિગોદના જીવો છે. સન્મન્ત્રના વર્ણો જેવા વ્યવહાર રાશિના જીવો છે. જેમ દુર્મન્ત્રમાંના વર્ણોમાંથી જે વર્ણો સન્મન્ત્રમાં આવે તે શુભ કહેવાયછે, તેમ નિગોદના જીવોમાંથી જે વ્યવહાર રાશિમાં આવેછે તે વિશિષ્ટ થાયછે. જેમ સન્મન્ત્રમાંના જે વર્ણો પાછા દર્મન્ત્રમાં વપરાય તે ઉચ્ચાટન દોષથી દૂષિત થાય, તેમ વ્યવહાર રાશિમાંથી નિગોદમાં પાછા આવેલા જીવો નિગોદ જેવા થાયછે. પંડિતોએ સ્વયુદ્ધિથી એવાં નાનાં મોટાં દષ્ટાંતો યોજી લેવાં.

નિગોદના જીવો સમસ્ત લોકમાં વ્યાપીને રહેલા છે તે ઘનીભૂત થતાં દટ્ટિપથમાં કેમ આવતા નથી ?

નિગોદના જીવો અતિમૂઠ્ઠા નામકર્મના ઉદયથી એક શરીર આશ્રિ અનંત રહેલા છે તથાપિ ચર્મચક્ષુથી દેખાતા નથી. જેમ ગંધા (વજ), કલેવર અને હિંગ વગેરેની વહુ પ્રકારની ગંધ પરસ્પર મળીને રહ્યાથી અન્ય વસ્તુને અથવા આકાશને સર્ગાળતા થતી નથી, તેમ નિગોદ જીવોના પરસ્પર આશ્લેષથી તેમને પોતાને સદાગ્રાહ અતિ ઘાઘા રહેછે પણ અન્ય વસ્તુને તથા આકાશને સંકીર્ણતા થતી નથી. જેમ ગંધાદિક વસ્તુની સત્તા નાકથી સમજાયછે પણ આંખથી જોઈ શકાતી જ નથી તેમ નિગોદના જીવો શ્રીજિનવચનથી મનવડે જાણી ( માની ) શકાય પણ જોઈ શકાય નહિ. ફેબલ્લતાની માત્ર તેમને જોઈ શકે. જેમ સર્વત્ર ઉડતી આતિ સૂક્ષ્મ રત્ન આંખે દેખાતી નથી અને રાશીભૂત થતો પણ જણાતો નથી પરન્તુ આચ્છાદિત વસ્તુદેશના છિદ્રમાં પહેલાં સૂર્યક્ષિરણાનાં પ્રતિબિંબોમાં ઉડતી જગદેશુ દેખાયછે, તેમ નિગોદના જીવો દિવ્ય દ્રષ્ટિથી દેખી શકાયછે.



નિગોદાદિ જાવ આહાર કરેછે છતાં તે કયા ગુણને લીધે ગુસ્તા પામતા નથી ?

જેમ પારો વિવિધ ધાતુઓને खाता છતાં गरिष्ठता પામતો નથી, ચંપાના ફુલથી વામિત અથવા કૃષ્ણાગરુ ધૂપથી ધૂપિત વસ્ત્ર મૂલ-ભારથી ગુસ્તા પામતું નથી, એક તોલો સિદ્ધકરેલો પારો સો તોલા સોનું પચાવી જાય તોપણ તેનું તોલ વધતું નથી અને +પચાલની અંદર પવન ભરવામાં આવે તેમ છતાં તેનું વજન વધતું નથી તેમ જીવ પણ આહાર કરતા છતાં ગુસ્તામાં વધતો નથી.

નિગોદના જીવો કયા કર્મથી અનંતકાલ મુક્તિ અતિદુઃખિત હોયછે?

આ સંવંધી સંપૂર્ણ વિચાર જણાવવાને કેવલી શિવાય કોઈ સમર્થ નથી. તોપણ તેનો આગય સમજાવવા સારું કિંચિત્ કર્મપ્રકાર કહેવામાં આવે છે. નિગોદના જીવો સ્થૂલ આત્મવ સેવવાને સમર્થ નથી પરન્તુ તે એક એકને વિંધીને એક એક શરીર આશ્રિ અનંત રહેલા છે, પૃથક્ પૃથક્ દેહરૂપી ગૃહથી રહિત છે. પરસ્પર દ્વેષના કારણ-ભૂત તૈજસ ? કાર્મણ શરીરમાં સંસ્થિત છે અને અત્યંત સંકીર્ણ નિવાસ મલવાથી અન્યોન્ય વિંધીને નિકાચિત વૈર વાંધે છે, જે પ્રત્યેકને અનંત જીવો સાથે ઊગ્રપણે વંધાય છે. હવે જ્યારે એક જીવે એક જીવ સાથે વાંધેલું વૈર અજેય છે ત્યારે એક જીવે અનંત જીવો સાથે વાંધેલું વૈર અનંત કાલે કેમ ન ધોગવાય ? વલી તે વૈર વર્ધમાન થતાં તેથી પણ અનંત કાલ મુક્તિ કેમ ન પહોંચે ? અર્થાત નિગોદ જીવોનું વૈર દુષ્કર્મ અને તે ધોગવવાનો કાલ અનંત છે. \* ગુણિગૃહ-( કેદવાના )માં

+ Air-pump થી તદ્દન દવા મહિન કરેલી-Vacuum યુક્ત વસ્તુ જેવી નહિ પણ સાધારણ રીતે ત્યાલી કહેવાર્તા અને પછીથી પવન ભરેલી પરચાલ સમજવી.

\* ગ્રંથકર્તાના સમયના કેદસ્થાનને ઉદેશી આ દ્રષ્ટાંત છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

પૂરાયલા કેદીઓ જેમ પરસ્પર સંમર્દનથી પીડાયા છતાં આમાંથી કોઈ મરે અથવા જાયતો હું મુખે વેચું ને મર્યા પળ પ્રમાણમાં કંડક વધારે મળે એવી દુષ્ટ ભાવનાથી, એક એક પ્રતિ નિકાચિત અત્યંત વૈર પૂર્વક કર્મ વાંધેછે—જે વર્ધમાન થતાં તેમને અતિ દુષ્કૃત લાગેછે, તેમ નિગોદ જીવોના કર્મવંધ વિષે પણ સમજવું. જુઓ ! અતિ સાંકડા પાંજરામાં પૂરાયલાં પક્ષીઓ અને જાલ વગેરેમાં સપડાયલાં માછલાં પરસ્પર વિવાધાથી દેષયુક્ત થયા છતાં અતિ દુઃખી થાયછે. વૃથો કહેછે કે, ચોરને મરાતો અથવા સતીને અગ્નિમાં પ્રવેશ થતી કુત્રહલથી જોનારા દ્વેષ વિના પણ સામુદાયિક કર્મ વાંધેછે, જે નિયત ( સ્વસ્થ ) અનેક પ્રકારે ભોગવવું પડેછે. એ પ્રમાણે કૌતુકથી વંધાયલાં કર્મોનો વિપાક અતિ દુઃખદાયી થાયછે તો પછી નિગોદ જીવો પરસ્પર-વાધાજન્ય વિરોધથી અનંત જીવો સાથે વાંધેલાં કર્મોનો ભોગ ( પરિપાક ) અનંત કાલ વીત્યા છતાં પણ પૂરો ન થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

નિગોદ જીવોને મન નથી તેમ છતાં તે તંદુલ મત્સ્યની પેઠે, જેનો પરિપાક અનંત કાલ મૃધી પહોંચે એવાં કર્મ શાથી વાંધેછે ?

નિગોદ જીવોને મન નથી તોપણ અન્યોન્ય વિવાધાથી તેમને દુષ્કર્મ તો ઉત્પન્ન થાય જ. વિષ જાણતાં ચ્વાયું હોય અથવા અજાણતાં ચ્વાયું હોય તોપણ તે મારે જ. જાણવામાં હોય તો પોને અથવા બીજા ઉપાય કરે તેથી કદાચિન્ વચી જાય પરંતુ અજાણપણે તો મારી જ નાગ્યે. તેવીજ રીતે મન વિના ઉત્પન્ન થયેલું પરસ્પર વૈર અનંત કાલે પણ ભોગવતાં શું થાય નહિ. નિગોદના જીવોને મન નથી પણ મિશ્ર્યાત્વ, અવિરતિ, રૂપાય અને ક્ષાયયોગ જે કર્મયોગનાં બીજ છે તે હોયછે.

## અગીઆરમો અધિકાર.

સર્વ વિશ્વ નિગોદના જીવોથી પરિપૂર્ણ છે તેમાં કર્મો, અન્ય પુદ્ગલરાશિયો અને ધર્માસ્તિકાયાદિ કેવી રીતે સમાય છે ?

જેવી રીતે ગાંધીની દુકાનમાં કપૂરનો ગંધ પસરેલો હોય છે તેમાં કસ્તૂરી તથા જાયફલાદિ વસ્તુનો ગંધ, પુષ્પાદિનો ગંધ, સૂર્યનો તડકો, ધૂપનો ધૂમ, વાયુ, શબ્દ, ત્રસરેણુ વગેરે સમાય છે; જેવી રીતે વિચક્ષણ પુરુષના હૃદયમાં શાસ્ત્રપુરાણવિદ્યા હોય છે તેમ છતાં વેદ, સ્મૃતિ, વ્યાકરણ, કોષ, જ્યોતિષ, વૈદ્યક, આશિષ, રાગ, મંત્ર, આમ્નાય, ધ્યાન, મંત્ર, તંત્ર, કલા, વાર્તા, વિનોદ, સ્ત્રીવિલાસ, દાન, શીલ, તપ, ભાવ, ક્ષાન્તિ, ધૃતિ, મુખ, દુઃખ, સત્વ, રજ, તમ, કપાય, મૈત્રી, મોહ, મત્સર, શંકા, ભય, નિર્ભય, આદિ વગેરે સમાય છે; અને જેવી રીતે વનખંડ-જંગલમાં રેણુ, ત્રસરેણુ સૂર્યનો તડકો, અગ્નિનો તાપ, પુષ્પોનો ગંધ, વાયુ, પશુપક્ષીના શબ્દ, વાદિત્રના નાદ, પાંદડાના મર્મર (ચડચડાટ) વગેરે સર્વ સમાઈ જાય છે તથાપિ અવકાશ રહે છે તેવીજ રીતે સર્વ લોક નિગોદથી સદા પરિપૂર્ણ છતાં સર્વ દ્રવ્યો તેમાં સમાય છે એટલુંજ નહિ પણ દ્રવ્યોથી નિચિત (સ્ત્રીચોસ્ત્રીચ ભરાયલું ) છતાં તાદૃશ અવકાશ રહે છે.

## બારમો અધિકાર.

જગતના જીવો કર્મ પ્રમાણે સુખદુઃખ ભોગવે છે તે કર્મગણને પ્રેરણા કરનાર કર્તા, વિધિ, ગ્રહ, યમ, પરમેશ્વર અથવા ધગવાન કોઈ હોવા જોઈએ. જીવ સ્વાભાવિક રીતે સુખનો રાગી અને દુઃખનો દ્વેષી હોય તે સ્વેચ્છાએ શુભ અને અશુભ કર્મોને કેમ ભોગવે ?

જીવનો સ્વભાવ છે કે તે શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરે. જીવને સુખ દુઃખનો આપનાર સ્વકર્મ વિના યીજો કોઈ નથી. કર્મના સિદ્ધાન્તને જાણનારા કર્મને જ ભાગ્ય, સ્વભાવ, ધગવાન, અદૃષ્ટ, કાલ, યમ, દૈવત, દૈવ, દિષ્ટ, વિધાન, પરમેશ્વર, ક્રિયા, પુરાકૃત, વિધા, વિધિ, લોક, કૃતાન્ત, નિયતિ, કર્તા, પ્રાક્કીર્ણ લેખ, પ્રાચીન લેખ, વિધાતાના લેખ ઇત્યાદિ નામોથી શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેછે.

કર્મને કોઈ પ્રેરણા કરનાર તો હોવો જોઈએ. કર્મ અજીવ અને જડ છે તે શું કરી શકે ?

કર્મનો એવો સ્વભાવ જ છે કે તે મદા કોડની પણ પ્રેરણા વિના પોતાની યેલે આત્માને સ્વસ્વરૂપ યોગ્ય ફલ પ્રમાટે. જે જીવો અજીવ-શરીરની સાથે સંવંધ રાખી દાલ જીવેલે, પૂર્વ જીવતા હતા અને ભવિષ્યમાં જીવશે, તે સર્વને કર્મોની સાથે ત્રૈકાલિક સંગમ હોવાનું ધ્યાનમાં રાખવું. આ સમસ્ત જગત્ પદ્ધત્ય અને પંચતમવાય-યયલે. તદન્ય કંડ નથી. જીવ અને ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ અજીવ-એ હ દ્રવ્યો છે. ધર્માસ્તિકાય જીવને જાલવામાં મગાય કરેલે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિ કરવાની પ્રેરણા કરે છે. આકાશાસ્તિકાય અવકાશ આપે છે અને પુદ્ગલાસ્તિકાય વંદે જીવ આદારવિદારાદિ કરે છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં કર્મોનો અંતર્ભાવ થાય છે. જાલ વાયુપ્યાદિ સર્વ પ્રમાણગૃત્ત વસ્તુનું પ્રમાણ કરનારાં ઉપયોગી છે. કાકાદિ પંચમપ-

વાયના સામર્થ્યથી જીવ કર્મોનું ગ્રહણ, ધારણ, ભોગ અને શમન કરે છે અર્થાત્ જીવો કરતાં અજીવો સવલ ! છે, જેમનાથી પ્રેરાડને જીવો સુખદુઃખના ભાગી થાયછે. જીવો શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરેછે અને કર્મો સ્વકાલમર્યાદા પામીને જીવોને સુખદુઃખ આપેછે—૯ એમનો સ્વભાવ છે.

જીવ શુભાશુભ કર્મોને ગ્રહણ કરેછે અને ગ્રહણ કરવાના સ્વ-ભાવથી ગ્રહણ કરતાં જાણેછે કે હું સ્વાધિપ્રાય પ્રમાણે ઇષ્ટ કરુંહું. ૯ વાત માન્ય કરવા જેવી છે. પરન્તુ કર્મો જડ હોવાથી ભોગકાલ-ને કેવી રીતે જાણે કે તે પ્રગટ થાય ? આત્મા પણ શું દુઃખ ભોગવવાનો કામી છે કે તે દુષ્કર્મને આગલ કરે ? માટે કેટલાક લાંબા-કાલ સુધી વિલંબ કર્યા પછી કર્મો સ્વકર્તા જીવને સુખદુઃખ પમાડે છે તે પ્રેરક વિના કેવી રીતે વને ?

કર્મો જડ છે, નિજ ભોગકાલને જાણતા નથી અને આત્મા દુઃખ ભોગવવાનો કામી નથી તથાપિ જીવ દુઃખને આશ્રિત થાયછે અને કર્મો જડ છતાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ-સામગ્રીની તથાપ્રકારની અનિવાર્ય શક્તિથી પ્રેરાડને પ્રગટ થઈ સ્વકર્તા આત્માને વલાત્કારે દુઃખ દેછે. દૃષ્ટાન્ત તરીકે, કોઈ પુરુષ ઉષ્ણ કાલમાં શીતલ વસ્તુનું સેવન કરે અને તે ઉપર મીઠો સ્વાદો કરંભ સ્વાદ તો તેના ગરીરમાં વાયુ ઉત્પન્ન થાય, જે વર્ષા રુતુ પ્રાપ્ત થતાં પ્રાયઃ અત્યંત કોપાયમાન થઈ શરદ્ ઋતુનો સંયોગ થવાની સાથે જ પિત્તના પ્રભાવથી પ્રાયઃ શાન્ત થાય. સ્વેચ્છિત ભોજનથી વાતની ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ (સ્થિતિ) અને શાંતિ (નાશ) ૯ ત્રણ દશાઓ થવામાં જેમ કાલ હેતુ છે તેમ આત્માને કર્મોનું ગ્રહણ, સ્થિતિ અને શાંતિ થવામાં કાલ જ કારણ છે. ૯ રીતે આત્મા ૯ ઉપાર્જન કરતાં કર્મોનો કાલે કરીને ભોગ અને શાંતિ થાયછે તોપણ જેમ ઉગ્ર સ્પાયથી કાલ પ્રાપ્ત

યયા પહેલાં જ વાતાદિ જ્ઞાન્ત થાયછે તેમ કર્મો પણ  
 શાન્ત થાયછે અને જેમ કેટલીક વસ્તુ સ્વાદિષ્ટ ભોજન  
 શરીરમાં તત્કાલ ઊગ્ર વાતાદિ ઉત્પન્ન કરેછે તેમ ઊગ્ર કર્મો પણ  
 આત્માને કોઈની પ્રેરણા વિના તત્કાલ ફલ આપેછે. વીજું દટાંત.  
 કોઈ સ્ત્રી વીજાની પ્રેરણા વિના સ્વેચ્છાપુરુષની સાથે સંમોગ કરે  
 તેનો ત્રિપાકકાલ પરિપૂર્ણ થયે પ્રસવતાં જેમ તેને મુલ અથવા  
 દુઃખ થાય તેમ જીવે કરેલાં સારાં નરસાં કર્મો કોઈની પણ પ્રેરણા  
 વગર સ્વસમય પામીને પ્રગટ થતાં જીવને મુલ અથવા દુઃખ આપેછે.  
 કોઈ રોગી ઔષધ લેછે ત્યારે તે હિતકારી છે અથવા અહિત-  
 કારી છે એમ જાણતો નથી તોપણ જેમ તેનો પરિપાકકાલ થતાં  
 તે મુલ અથવા દુઃખ આપેછે તેમ કર્મોને ગ્રહણ કરતાં તે શુભ છે  
 અથવા અશુભ છે એમ જીવ જાણે નહિ તોપણ કર્મોનો પરિપાકકાલ  
 થાય ત્યારે તે મુલ અથવા દુઃખ આપેછે. કૃત્રિમ ત્રિપ જેમ  
 તત્કાલ નાશ કરનારું અથવા એક મહિને, બે મહિને, છ મહિને, વર્ષ,  
 બે વર્ષ કે ત્રણ વર્ષ નાશ કરનારું હોયછે તેમ કર્મો પણ ઘણા પ્રકાર-  
 નાં અને મિત્ર મિત્ર સ્થિતિનાં હોયછે, જે પોતપોતાનો કાલ પ્રાપ્ત  
 થયે પોતાની મેલે જ પોતાના કરનાર જીવને તાદૃશ ફલ આપેછે.  
 સિદ્ધ અથવા અસિદ્ધ પાત્રો કોઈ રોગીના શ્વાવામાં આવે તેનો  
 પરિણામકાલ પ્રાપ્ત થતાં જેમ તે રોગી મુલ અથવા દુઃખ પામેછે;  
 શરીરમાં થયેલા ફોલ્ડા, વાલ્લા, દુર્વાત, શીતાંગક અને અગ્નિપાત  
 જેમ કાલવલ પામીને પોતાની મેલે ને તે રાગથી યુક્ત જીવને દુઃખ  
 દેછે અને સર્વે જનુઓ જેમ પોતપોતાનો કાલ પામીને મતુલ્યલોક-  
 વર્તિ પ્રાણીઓને મુલદુઃખ આપેછે તેમ કર્મો પણ પોતપોતાનો  
 કાલ પામીને વીજાની પ્રેરણા વિના આત્માને સન્ધર મુલદુઃખ આપેછે.  
 શીતલા, ઓરી, અચ્છવદા વગેરે વાલરોગની ગમ્મીની અમર જેમ હમ-  
 દીના મુધો શરીરમાં રહેછે તેમ કર્મો પણ પોતાની મેલે આવીને નિયતિ

પ્રમાણે જીવનો આશ્રય લે છે. જેમ ક્ષય, અધિવિન્દુ (મોતીઓ), ઉદ્ભવ પક્ષઘાત, અર્ધાંગ અને શીતાંગ વગેરે રોગોનો પરિપાક હજાર દિવસે શાસ્ત્રવિશારદ વૈદ્યો જ્ઞાનવલ્લભી જણાવે છે તેમ સૈદ્ધાન્તિકોમાં હસ્તિ-સમાન પડિતો જે કર્મોનો પરિપાકકાલ પણ કહેલો છે. જેમ પિત્તથી થયેલો જ્વર દશ દિવસ, કફથી થયેલો વાર દિવસ, વાતથી થયેલો સાત દિવસ અને ત્રિદોષથી થયેલો પંદર દિવસ રહે છે અર્થાત્ જેમ એ જ્વરોનો પરિપાકકાલ જુદો જુદો હોય છે તેમ કરેલાં કર્મોનો પણ સ્થિતિકાલ જુદો જુદો હોય છે. આત્મા જે પ્રમાણે પૂર્વે આચરણ કર્યું હોય તે પ્રમાણે જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો આવે છે, તે ગ્રહોનું ફળ જેમ મહાદશા તથા અન્તર્દશાદિ સહિત સ્વસ્થિતિ પ્રમાણે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના સ્વભાવથી ભોગવાય છે, તેમ અન્ય કર્મોથી અંતરિત જે કર્મો આત્માએ કર્યાં હોય તેમનું ફળ પરિપાકકાલ પ્રાપ્ત થયે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના ભોગવાય છે.

કર્મ કેટલા પ્રકારે ( ભાગે ) ઉદયમાં આવે છે ?

કર્મ ચાર પ્રકારે ભોગવાય છે. પહેલો પ્રકાર—અહીં કરેલું સારું અથવા નરસું કર્મ અહીંજ ઉદયમાં આવે છે. જેમકે કોઈ સિદ્ધ પુરુષને, સાધુ પુરુષને અથવા રાજાને આપેલી સ્વલ્પ વસ્તુ પણ લક્ષ્મી મેળવી આપે છે અને ચોરી પ્રમુખ અશસ્ત્ર કામ અહીં જ નાશને માટે થાય છે. બીજો પ્રકાર—અહીં કરેલું કર્મ પરલોકમાં ઉદય પામે છે. જેમ તપોવ્રતાદિ પ્રશસ્ય આચરણથી દેવત્વાદિ મળે છે અને તેથી વિરુદ્ધ આચરણ નરકાદિ આપે છે\*. ત્રીજો પ્રકાર—પરજન્મમાં કરેલું કર્મ આ જન્મમાં સુખદુઃખ આપનારું થાય છે. જેમ એક પુત્ર

---

\* સતીનું સત્ત્વ અને ગુણનું શૌર્ય પરજન્મમાં ભોગ આપે છે—  
ત્યોગોક્તિ.

જન્મે છતે તેણે કરેલા કર્મને લીધે દારિદ્ર્ય અને માના પ્રમુખનો વિયોગ થાયછે અને તેની જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો પળ સારા આવતા નથી. વીજો પુત્ર જન્મે છતે તેના સુકર્મથી સંપત્તિ, પ્રમુતા અને માતા વગેરેનું સુખ થાયછે અને તેની જન્મપત્રિકામાં ગ્રહો પળ સારા પડેછે. ચોથો પ્રકાર—પરજન્મમાં કરેલું કર્મ પરજન્મમાં ફલદાયી થાયછે અર્થાત્ આ ભવમાં કરેલું કર્મ આ ભવમાં અથવા વીજા ભવમાં નહિ પણ ત્રીજા ભવમાં આત્માને ફલદાયી થાય છે. દાખલા તરીકે, કોઈ આ જન્મમાં ઝગ્ર વ્રત ( તપસ્યાદિ ) કરે પળ તે પહેલાં તે મનુષ્યે, દેવ અથવા તિર્ય-ચાદિના ભવનું ટુંકું આયુષ્ય વાંચ્યું હોય તો વ્રતના પ્રભાવથી દીર્ઘાયુષ્ય સહિત ભોગવવા યોગ્ય મોટું ફલ તેને તે પછીના ભવમાં દ્રવ્યાદિ સામગ્રીનો તથાપ્રકારનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રાપ્ત થાયછે. કોઈ પુરુષે કોઈ વસ્તુ સવારે ચાલશે એમ જાણીને તે દિવસે સંજોગો જોડીને વધારે વાપરી ન હોય અને સાચવી રાખી હોય તો તે જેમ વીજી વચ્ચે ભોગવી શકાય તેવીજ રીતે કર્મનું પળ સમજવું. એ રીતે ચતુર્ભક્તીથી સ્વકર્મ ભોગવાયછે એવું આપ્તવચન છે. કર્મનું સ્વરૂપ યથાર્થ નિવેદન કરવાને કેવલી વિના કોઈ સમર્થ નથી.

કર્મો કેટલા પ્રકારની અવસ્થાવાલાં હોયછે ?

કર્મો ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાવાલાં હોયછે. શુક્ત, ભોગ્ય અને શુદ્ધમાન. શુભ અને અશુભ સર્વને માટે એ સર્વનું સમજવું. પૃથ્વી ઉપર પડીને સુકાડ ગયેલાં વરસાદનાં વિન્દુ જેવાં શુક્ત કર્મ સમજવાં. પૃથ્વી ઉપર હવે પડી પડવાનાં અને સુકાડ જવાનાં વિન્દુ જેવાં ભોગ્ય કર્મ સમજવાં. પડતાં પડતાં સુકાડ જતાં વિન્દુ જેવાં શુદ્ધમાન કર્મ સમજવાં. અથવા, મુખમાં ગ્રહણ કરેલા ખાદ્યના કોઝિયા જેવાં શુક્ત કર્મ, ગ્રહણ કરવાના કોઝિયા જેવાં ભોગ્ય કર્મ અને ગ્રહણ કરાતા કોઝિ-



પ્રમાણે જીવનો આશ્રય લે છે. જેમ ક્ષય, અધિવિન્દુ (મોતીઓ), ઉદ્ભવ પક્ષઘાત, અર્ધાંગ અને શીતાંગ વગેરે રોગોનો પરિપાક હજાર દિવસે શાસ્ત્રવિશારદ વૈદ્યો જ્ઞાનવલ્લથી જણાવે છે તેમ સૈદ્ધાન્તિકોમાં હસ્તિ-સમાન પંડિતોએ કર્મોનો પરિપાકકાલ પણ કહેલો છે. જેમ પિત્તથી થયેલો જ્વર દશ દિવસ, કફથી થયેલો વાર દિવસ, વાતથી થયેલો સાત દિવસ અને ત્રિદોષથી થયેલો પંદર દિવસ રહે છે અર્થાત્ જેમ એ જ્વરોનો પરિપાકકાલ જુદો જુદો હોય છે તેમ કરેલાં કર્મોનો પણ સ્થિતિકાલ જુદો જુદો હોય છે. આત્માએ જે પ્રમાણે પૂર્વે આચરણ કર્યું હોય તે પ્રમાણે જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો આવે છે, તે ગ્રહોનું ફલ જેમ મહાદશા તથા અન્તર્દશાદિ સદિત સ્વસ્થિતિ પ્રમાણે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના સ્વભાવથી ભોગવાય છે, તેમ અન્ય કર્મોથી અંતરિત જે કર્મો આત્માએ કર્યાં હોય તેમનું ફલ પરિપાકકાલ પ્રાપ્ત થયે કોઈની પણ પ્રેરણા વિના ભોગવાય છે.

કર્મ કેટલા પ્રકારે ( ભાગે ) ઉદયમાં આવે છે ?

કર્મ ચાર પ્રકારે ભોગવાય છે. પહેલો પ્રકાર—અહીં કરેલું સારું અથવા નરમું કર્મ અહીંજ ઉદયમાં આવે છે. જેમકે કોઈ સિદ્ધ પુરુષને, સાધુ પુરુષને અથવા રાજાને આપેલી સ્વલ્પ વસ્તુ પણ લક્ષ્મી મેળવી આપે છે અને ચોરી પ્રમુખ અશસ્ત્ર કામ અહીં જ નાશને માટે થાય છે. બીજો પ્રકાર—અહીં કરેલું કર્મ પરલોકમાં ઉદય પામે છે. જેમ તપોવ્રતાદિ પ્રશસ્ય આચરણથી દેવત્વાદિ મળે છે અને તેથી વિરુદ્ધ આચરણ નરકાદિ આપે છે\*. ત્રીજો પ્રકાર—પરજન્મમાં કરેલું કર્મ આ જન્મમાં મુશ્કેલી થાય છે. જેમ એક પુત્ર

\* સતીનું સત્ત્વ અને ગુરૂનું શૌર્ય પરજન્મમાં ભોગ આપે છે—લોકોક્તિ.

જન્મે છતે તેણે કરેલા કર્મને લીધે દારિદ્ર્ય અને માતા પ્રમુખનો વિપ્રોગ થાયછે અને તેની જન્મકુંડલીમાં ગ્રહો પળ સારા આવતા નથી. વીજો પુત્ર જન્મે છતે તેના મુકર્મથી સંપત્તિ, પ્રમુતા અને માતા વગેરેનું મુશ્વ થાયછે અને તેની જન્મપત્રિકામાં ગ્રહો પળ સારા પડેછે. ચોથો પ્રકાર- પરજન્મમાં કરેલું કર્મ પરજન્મમાં ફલદાયી થાયછે અર્થાત્ આ ભવમાં કરેલું કર્મ આ ભવમાં અથવા વીજા ભવમાં નહિ પણ ત્રીજા ભવમાં આત્માને ફલદાયી થાય છે. દાખલા તરીકે, કોઈ આ જન્મમાં હ્ય્ર વ્રત ( તપસ્યાદિ ) કરે પળ તે પહેલાં તે મનુષ્યે, દેવ અથવા તિર્થ- ચાદિના ભવનું હુંકું આયુષ્ય વાંચ્યું હોય તો વ્રતના પ્રભાવથી દીર્ઘાયુષ્ય સહિત ભોગવવા યોગ્ય મોટું ફલ તેને તે પછીના ભવમાં દ્રવ્યાદિ સામગ્રીનો તથાપ્રકારનો ઉદય થાય ત્યારે પ્રાપ્ત થાયછે. કોઈ પુરુષે કોઈ વસ્તુ સવારે ચાલશે એમ જાણીને તે દિવસે સંજોગો જોઈને વધારે વાપરી ન હોય અને સાચવી રાખી હોય તો તે જેમ વીજી વચ્ચે ભોગવી શકાય તેવીજ રીતે કર્મનું પળ સમજવું. એ રીતે ચતુર્મદ્વીપી સ્વકર્મ ભોગવાયછે એવું આપ્તવચન છે. કર્મનું સ્વરૂપ યથાર્થ નિવેદન કરવાને કેવલી વિના કોઈ સમર્થ નથી.

કર્મો કેટલા પ્રકારની અવસ્થાવાલાં હોયછે ?

કર્મો ત્રણ પ્રકારની અવસ્થાવાલાં હોયછે. મુક્ત, ભોગ્ય અને મુજ્યમાન. શુભ અને અશુભ સર્વેને માટે એ સરહું સમજવું. પૃથ્વી ઉપર પડીને મુકાડ ગયેલાં વરસાદનાં વિન્દુ જેવાં મુક્ત કર્મ સમજવાં. પૃથ્વી ઉપર દેવે પછી પડવાનાં અને મુકાડ જવાનાં વિન્દુ જેવાં ભોગ્ય કર્મ સમજવાં. પડતાં પડતાં મુકાડ જતાં વિન્દુ જેવાં મુજ્યમાન કર્મ સમજવાં. અથવા, મૃત્યુમાં ગ્રહણ કરેલા આદારના કોઝિયા જેવાં મુક્ત કર્મ, ગ્રહણ કરવાના કોઝિયા જેવાં ભોગ્ય કર્મ અને ગ્રહણ કરાતા કોઝિ

યા જેવાં મુજ્યમાન કર્મ સમજવાં. વ્રતી અથવા અવ્રતી સર્વે સંસારી જીવોને મુક્ત, ભોગ્ય અને મુજ્યમાન કર્મ હોયછે. કેવલજ્ઞાની મહાન્તોને વંધાનાં કર્મો શિલાગ્ર ઉપર પડના વરસાદના વિંદુ જેવાં અલ્પસ્થિતિવાળાં હોયછે. તેમાં પળ તે ત્રણ અવસ્થા સમજવી. અંતના પહેલા સમયમાં કેવલજ્ઞાનીને ભોગ્ય કર્મ હોતાં નથી, મુક્ત અને મુજ્યમાન કર્મ હોય છે અને અંત સમયે તો સર્વ કર્મનો ક્ષય કરવાથી માત્ર મુક્ત કર્મ હોયછે. કર્ત્તાદિ વીજાની પ્રેરણા વિના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવના તેવા સ્વભાવથી કર્મની મુક્તાદિ ત્રણ દશા થાયછે. સિદ્ધાત્માએ કર્મોનો પૂર્વે નાશ કરેલો હોવાથી એ ત્રણ દશા તેમને સંભવતી નથી. મુક્ત કર્મ એવી દશા પણ કેવલજ્ઞાન થયું તે ભવના અંત મુધી સમજવી, સિદ્ધાવસ્થામાં નહિ. કર્મ સંવંધી આ વિચાર સામાન્ય લોકને પ્રતિવોધ થાય એટલા માટે લોક-પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો વડે કહેવામાં આવ્યોછે. મરીચ પુરુષોએ પ્રાચીન યુક્તિયો વડે સમજી લેવો. વીજાની પ્રેરણા વિના કર્મો ભોગવવાની વાતમાં એવાં અનેક ઉદાહરણો વિચારનિપુણોએ વિચારો લેવાં. પરમેશ્વરની વાણી પ્રમાણ છે.

## તેસમો અધિકાર.

કેટલાક કહેછે કે—પુણ્ય નથી પાપ નથી, સ્વર્ગ નથી, નરક નથી, મોક્ષ નથી, પુનર્જન્મ નથી, મનથી કંડ ગ્રહણ થઈ શકતું નથી અને જેમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો વિષય હોય એવા પ્રત્યક્ષ શિવાય અન્ય પ્રમાણ માનવા યોગ્ય નથી. એ શું યુક્તિમત્ છે ?

જે વસ્તુ દૃશ્ય ( ઇન્દ્રિયગોચર ) હોય તે જ સત્ અને વીજી અસત્ એવી માન્યતા યોગ્ય નથી. જેમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો વિષય હોય એવી કઈ વસ્તુ છે તે તેમને વિચારવું. જો કહે કે, શું રામાદિ ( સ્ત્રી વગેરે ) વસ્તુમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિષય નથી ? તો વિચારવાનું કે, રાત્રિના વચ્ચે શબ્દરૂપથી સરસી પણ જે પૂર્વે કહેલી રામાદિ વસ્તુ નથી તેમાં તે રામાદિ વસ્તુનો ભ્રમ શું નથી થતો ? જો કહે કે, રાત્રિના વચ્ચે સર્વ ઇન્દ્રિયો અવબોધની દ્વારા થવાથી માયઃ મોહ પામે છે અને તેને લીધે રામાદિ નહિ એવી વસ્તુમાં રામાદિ વસ્તુનો—અતદ્વસ્તુમાં તદ્વસ્તુનો ભ્રમ થાય છે, ત્યારે તો સિદ્ધ થયું કે ઇન્દ્રિયો દ્વારા થતું જ્ઞાન હમેશાં સત્ય હોતું નથી. નીરોગી પુરુષ શંખ સફેદ છે એમ જોઈને લેછે. પત્ની તેને જ જ્યારે કાચકામળી રોગ થાયછે ત્યારે તે શંખ વદુરંગવાળો છે એમ શું તે નથી કહેતો ? પુરુષનું મન જ્યારે મ્લમ્લ હોયછે ત્યારે તે સ્વપ્નવૃત્તિઓને ઓળખેછે પણ તે જ જ્યારે મદિગાથી ડગ્મગ થયો હોયછે ત્યારે શું ઓળખી શકેછે. આ બે દૃષ્ટાન્તોમાંના પુરુષોમાં ઇન્દ્રિયો તેની તે જ રીતનાં પદ્ધતિ વિષયોનાં શાથી થયો ? એ પુરુષોનું કયું જ્ઞાન માનવું—પ્રમાણ ! પુરાતન-ગેનાદિ થતા પદ્ધતિનું કે આધુનિક-ગેનાદિ થતા પદ્ધતિનું ? આધુનિક નહિ પણ પુરાતન માનવું એમ જો કહે તો

ઇન્દ્રિયો તેની તે જ છતાં વિશેષતા શાથી થઇ ? પૂર્વે મન અવિકારી હતું તે પાછળથી વિકારી થવાથી એટલો ભેદ પડ્યો એવો જો સુલાસો કરેતો એ ભેદ શેમાં થયો ? જા એ ભેદ માનસિક હોય તો મન દૃશ્ય નથી તેમ વર્ણોવડે પણ તે નિવેદન કરી શકાતું નથી અને જે દૃશ્ય નથી તે-નાસ્તિકની માન્યતા પ્રમાણે છેજ નહિ. વિકાર તો સાક્ષાત્ થયો છે, તે કેમ થયો ? દૃશ્ય પદાર્થોમાં જ જો ઇન્દ્રિયો મોહ પામેછે તો કયો સત્પુરુષ કહેશે કે, ઇન્દ્રિયજ્ઞાન સર્વ સત્ય છે ? દિવ્ય-દૃષ્ટિ નિઃસ્પૃહ ઉપકારી પુરુષોએ જે ઉપદિશ્યુંછે તે જ સત્ય છે. સ્વસ્થ ચિત્તે તત્ત્વદૃષ્ટિથી વિચાર કરો કે, જ્ઞાનવંતે ઉપદેશેલા \*આનંદ શોકાદિ ઘણા શબ્દોને નાસ્તિક આસ્તિક સરસી રીતે યથાર્થ માનેછે.

\*આનંદ, શોક, વ્યવહાર, વિદ્યા, આજ્ઞા, કલા, જ્ઞાન, મન, વિનોદ, ન્યાય, અન્યાય, ચોરી, જારી, ચાર વર્ણ, ચાર આશ્રમ, આચાર, સત્કાર, વાયુ, સેવા, મૈત્રી, યશ, ભાગ્ય, વલ, મહત્વ, શબ્દ, અર્થ, ઉદય, ભંગ, ભક્તિ, દ્રોહ, મોહ, મદ, શક્તિ, શિક્ષા, પરોપકાર, ગુણ, ક્રીડા, ક્ષમા, આલોચ, સંકોચ, વિકોચ, લોચ, રાગ, રતિ, દુઃખ, મુખ, વિવેક, જ્ઞાતિ, પ્રિય, અપ્રિય, પ્રેમ, દિશા, દેશ, ગામ, પુર, યૌવન, વાર્ધક્ય, સિદ્ધિ, આસ્તિક, નાસ્તિક, કપાય, મોષ (ચોરીનો માલ), વિપય, પરાઙ્મુખ, ચાતુર્ય, ગાંધીર્ય, વિપાદ, કપટ, ચિન્તા કલંક, શ્રમ, ગાલિ, લજ્જા, સંદેહ, સંગ્રામ, સમાધિ, બુદ્ધિ, ટીક્ષ્ણ, પરીક્ષા, દમ, સંયમ, માહાત્મ્ય, અધ્યાત્મ, કુશીલ, શીલ, ક્ષુધા, તૃપ્તિ, મૂલ્ય, મુહૂર્ત, પર્વ, મુકાલ, દુષ્કાલ, વિકરાલ, આરોગ્ય, દારિદ્ર્ય, રાજ્ય, અતિપય, પ્રતીતિ, પ્રસ્તાવ, દાનિ, સ્મૃતિ, વૃદ્ધિ, ગૃદ્ધિ, પ્રસાદ, દૈન્ય, વ્યસન, અમૃતા (અદે-શ્વાદ), શોભા, મહાવ, પ્રભુતા, અધિયોગ, નિયોગ, યોગ, આચરણ, આકુલ અને ભાવપ્રત્યયાન્ન ઇત્યાદિ.

આ શબ્દો જિહ્વાદિવત્ ? શબ્દવાળા નથી, સ્વર્ણાદિની પેટે રૂપ-  
વાળા નથી, પુષ્પાદિની પેટે મુગન્ધવાળા નથી, ગર્જરાદિની પેટે  
રસવાળા નથી અને પવનાદિની પેટે સ્પર્શવાળા નથી. પરન્તુ તાલ્વોષ્ઠ-  
જિહ્વાદિ સ્થાનકેથી ગોળાયછે, એક કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા એમના વર્ણો  
ગ્રહી શકાયછે, એમનાથી થતાં ચેષ્ટાદિવડે વિશેષ વ્રોધ થાયછે અને  
સ્વાભ્યાસમાં થયેલા ફલ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકેછે. એ શબ્દો  
સ્વવિરોધીનો નાશ કરેછે અને સ્વવિરોધીનો જન્મ થતાં વાર જ પોતાના  
નામનો શીઘ્ર નાશ કરેછે. સ્વકીય ઉચ્ચારની સાથે ઉત્પન્ન થતા ગુણ-  
વિશિષ્ટ એ શબ્દોને સર્વે એકસરસી રીતે વાપરેછે. જો આવા સિદ્ધ  
શબ્દોનો સાક્ષાત્કાર સ્વંદ્રિયો વહે થતો નથી તો અપ્રત્યક્ષ પુણ્ય  
પાપાદિ વસ્તુમાં કોની ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે ?

---

इन्द्रियो तेनी ते ज छतां विशेषता शायी थइ ? पूर्वे मन अविकारी हतुं ते पाछळथी विकारी थवाथी एटलो भेद पडचो एवो जो खुला-सो करेतो ए भेद शेमां थयो ? जा ए भेद मानसिक होय तो मन दृश्य नथी तेम वर्णोवडे पण ते निवेदन करी शकातुं नथी अने जे दृश्य नथी ते-नास्तिकनी मान्यता प्रमाणे छेज नहि. विकार तो साक्षात् थयो छे, ते केम थयो ? दृश्य पदार्थोमां ज जो इन्द्रियो मोह पामेछे तो कयो सत्पुरुष कहेशे के, इन्द्रियज्ञान सर्व सत्यछे ? दिव्य-दृष्टि निःस्पृह उपकारी पुरुषोए जे उपदिश्युंछे ते ज सत्यछे. स्वस्थ चित्ते तत्त्वदृष्टिथी विचार करो के, ज्ञानवंते उपदेशेला \*आनंद शोकादि घणा शब्दोने नास्तिक आस्तिक सरस्वी रीते यथार्थ मानेछे.

\*आनंद, शोक, व्यवहार, विद्या, आज्ञा, कला, ज्ञान, मन, विनोद, न्याय, अन्याय, चोरी, जारी, चार वर्ण, चार आश्रम, आचार, सत्कार, वायु, सेवा, मैत्री, यश, भाग्य, चल, महत्व, शब्द, अर्थ, उदय, भंग, भक्ति. द्रोह, मोह, मद, शक्ति, शिक्षा, परोपकार, गुण, क्रीडा, क्षमा, आलोच, संकोच, वikoच, लोच, राग, रति, दुःख, सुख, विवेक, ज्ञाति, प्रिय, अप्रिय, प्रेम, दिशा, देश, गाम, पुर, यौवन, वार्धक्य, सिद्धि, आस्तिक, नास्तिक, कपाय, मोष (चोरीनो माल), विषय, पराङ्मुख, चातुर्य, गांभीर्य, विषाद, कपट, चिन्ता कलंक, श्रम, गालि, लज्जा, संदेह, संग्राम, समाधि, बुद्धि, दीक्षा, परीक्षा, दम, संयम, माहात्म्य, अध्यात्म, कुशील, शील, क्षुधा, तृप्ता, मूल्य, मुहूर्त, पर्व, सुकाल, दुष्काल, विकराल, आरोग्य, दारिद्र्य, राज्य, अतिषय, प्रतीति, प्रस्ताव, हानि, स्मृति, वृद्धि, गृद्धि, प्रसाद, दैन्य, व्यसन, असूया (अदे-खाइ), शोभा, प्रभाव, प्रभुता, अभियोग, नियोग, योग, आचरण, आकुल अने भावप्रत्ययान्त इत्यादि.

આ શબ્દો જિવ્હાદિવત્ ? શબ્દવાળા નથી, સ્વર્ગાદિની પેટે સ્પ-  
 વાળા નથી, પુષ્પાદિની પેટે મુગન્ધવાળા નથી, શર્કરાદિની પેટે  
 રસવાળા નથી અને પવનાદિની પેટે સ્પર્શવાળા નથી. પરન્તુ તાલ્વોષ્ઠ-  
 જિવ્હાદિ સ્થાનકેથી વોળાયછે, એક કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા એમના વર્ણો  
 ગ્રહી શકાયછે, એમનાથી થતી ચેષ્ટાદિવેદે વિશેષ વોધ થાયછે અને  
 સ્વાભ્યાસમાં થયેલા ફલ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકેછે. એ શબ્દો  
 સ્વવિરોધીનો નાશ કરેછે અને સ્વવિરોધીનો જન્મ થતાં વાર જ પોતાના  
 નામનો શીઘ્ર નાશ કરેછે. સ્વકીય ઉચ્ચારની સાથે ઉત્પન્ન થતા ગુણ-  
 વિશિષ્ટ એ શબ્દોને સર્વે એકસરખી રીતે વાપરેછે. જો આવા સિદ્ધ  
 શબ્દોનો સાક્ષાત્કાર સ્વેન્દ્રિયો વેડે થતો નથી તો અપ્રત્યક્ષ પુણ્ય  
 પાપાદિ વસ્તુમાં કોની ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે ?



## ચૌદમો અધિકાર.

એક પ્રત્યક્ષને જ પ્રમાણ માનવું, તે વિચાર કરતાં વિવેકચક્ષુ-  
વંતોને સર્વ પદાર્થની સિદ્ધિ માટે સમર્થ લાગતું નથી.

ત્યારે સત્ય શું છે ?

પ્રવીણો કહે છે કે, જે એક પદ વહે વોલી શકાય તે સત્પદ  
અને જે સત્પદ વહે વાચ્ય હોય તે હોય જ. દૃષ્ટાંત તરીકે, આનંદ-  
શોકાદિ પૂર્વે કહેલા શબ્દો. વિશેષમાં કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ,  
ઉદ્યમ, પ્રાણ, મન, જીવ, આકાશ, સંસાર, વિચાર, ધર્મ, અધર્મ,  
સ્વર્ગ, નરક, વિધિ, નિષેધ, પુદ્ગલ, પરમાણુ, સિદ્ધિ, પરમેશ્વર  
ઇત્યાદિ. એ શબ્દોમાંના કોઈ પણ શબ્દને બુદ્ધિમાન્ ચેષ્ટા વડે પ્રતિ-  
પાદન કરી શકે એમ નથી. પણ વધા શબ્દો સત્પદ વડે પ્રરૂપવા  
યોગ્ય છે. એમના વર્ણો એક કર્ણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થઈ શકે છે અને  
સ્વસ્વભાવથી ઉત્પન્ન થતા તે તે પ્રકારના ફલથી અનુમાન પણ થઈ  
શકે છે. માત્ર કેવલજ્ઞાની જોઈ શકે છે. જે શબ્દો વે અથવા  
વધારે પદોના સંયોગથી થાય છે તે ( તદ્વાચ્ય વસ્તુ ? ) હોય અથવા  
ન પણ હોય. વંધ્યા અને પુત્ર પૃથક્ પૃથક્ હોય છે પણ વંધ્યાપુત્ર  
એવો યુક્ત શબ્દ ( તદ્વાચ્ય કોઈ વસ્તુ વિશેષ ? ) નથી. તે જ પ્રમાણે  
આકાશપુષ્પ, મરીચિતોય ( જાંઝવાનાં પાણી ), સ્વરશૃંગ ઇત્યાદિ  
અનેક સંયુક્ત શબ્દો યુક્ત નથી ( અર્થાત્ તદ્વાચ્ય કોઈ વસ્તુ નથી ).  
કર્ણેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ભાવથી પણ એમની સત્તા નથી.  
માટે ઇન્દ્રિયગોચર સર્વ સત્ય નથી. કેટલાક સંયોગજ શબ્દ ( તદ્વાચ્ય  
વસ્તુ ? ) હોયછે, ત્યારે તેમનો ( સંયુક્ત શબ્દોથી વાચ્યનો ? )

વિરહ પ્રાપ્ત થોતો નથી. જેમકે ગોઝૂંગ, નરેન્દ્રકેશ, શૂમિરુહ, ગોપતિ  
શૂઘર વગેરે. કેટલાક શબ્દો પૃથક્ પૃથક્ અને સંયુક્ત પણ હોયછે.

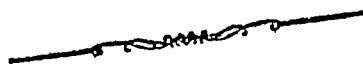
આંખ કાન વગેરેથી ગ્રહણ થઈ શકે એવી વસ્તુ છતાં પણ સ્વરા  
કર્પૂરાદિમાં અને કર્પૂરાદિ નહિ પણ તેના જેવા જ લવણ શર્કરાદિમાં  
આંખ કાન ભેદ પાડી શકતાં નથી. આંખ, કાન, નાક ને જિહ્વાથી  
જો કે શર્કરાકર્પૂરાદિ મુગધી વસ્તુઓ વિષે જ્ઞાન થાયછે તો  
પણ તેમાંના કેટલાક વિષે જિહ્વાથી થયેલું જ્ઞાન પ્રમાણ ગણાયછે.  
સ્વર્ણાદિ વસ્તુમાં આંખ અને કાનનું જ્ઞાન સ્ફુરેછે સ્વર્ણ પણ તે  
પદાર્થની સ્વાત્ત્રી માટે માત્ર ઇન્દ્રિય-જ્ઞાન નહિ કિન્તુ કપાદિથી થતું  
જ્ઞાન જ પ્રમાણ ગણાયછે. રત્નપરીક્ષકો ઇન્દ્રિયો સરસ્વી છતાં  
રત્નપરીક્ષિકા નામના ગ્રંથના આધારે માણિક્યપ્રમુખ રત્નરાગિયોની  
કિંમત અધિક ઓછી કરેછે પણ એક સરસ્વી કરતા નથી તેમાં  
તેમની પ્રતિભાવિશેષ કારણ છે, તેવીજ રીતે અફીણાદિ જોટક (કેફ?)  
માં સર્વ ઇન્દ્રિયો મોહ પામેછે; પણ તે સ્વાધ્યાયી થતી ઝમ્મત્તતા  
તેમના વિષે નિર્ણય કરવામાં પ્રમાણ ગણાયછે. માટે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન  
સર્વ સત્ય નથી. ઔષધી, મંત્ર, ગુટિકા અને અદર્શીકરણ (નેત્રાં-  
જન) થી ગુપ્ત રહેનારનું શરીર લોકોના દષ્ટિપથમાં આવતું નથી તેટલા  
ઉપરથી તે નથી એવું શું ઇન્દ્રિયો નથી ગ્રહણ કરતી? અર્થાત્ ઇન્દ્રિયો  
તેનું અસ્તિત્વ ગ્રહી શકાતું નથી. તો પણ તે ગુપ્ત પુરુષ આનંદ-  
મોચનાદિ-લાવતું શૂકતું વગેરે કાર્ય કરેછે તેથી તેની સત્તા સિ-  
ધાયછે. \* આથી પરોક્ષની સિદ્ધિ થાયછે અને પરોક્ષની સિદ્ધિ  
પદ્ધતિ સ્વર્ગનરકની સિદ્ધિ થઈ જ.

\*શક્તિ, મહેશ, વીર, શૂત, સતી, જાંગુલિકા, સપત્ની  
સિદ્ધાચિકાદિની નિદ્ધિ પણ તેવીજ રીતે મનાયછે.

જે વસ્તુ ચેષ્ટાથી પણ ન દેખાય તે કેવી રીતે મનાય ?

સર્વજ્ઞ ભગવાન કેવલ-જ્ઞાનથી જેટલી સત્ વસ્તુ છે તેટલી તમામ જાણી શકે છે માટે વીજાને અવબોધ થવાના હેતુથી તે જે જે વચન કહી ગયા છે તે પ્રમાણ ગણવાં જોઈએ. જુઓ ! લોકમાં પણ અન્ય જનોને જે નથી જણાતું તે સ્વરેસ્વર તદ્જ્ઞાતાને દેખાય છે. નૈમિત્તિકો (જ્યોતિર્વિદો) ગ્રહણ, ગ્રહોદય, ગર્ભ તથા મેઘનું આગમન વગેરે જાણી શકે છે. ચૂડામણિ ( રમઝ ? ) શાસ્ત્રના જાણકાર વીતેલી સર્વ વાત કહી શકે છે. નિદાનવૈદ્ય સર્વ રોગનું નિદાન નિવેદન કરી શકે છે. પરીક્ષકો ( પરચિયા ) નાણાંની પરીક્ષા કરી શકે છે. પદ્મ ( પગી ) પગલું કાઢી શકે છે. શાકુનિક શકુન ઓઢાંચી શકે છે. સામાન્ય લોકો તેનું કંઈ કરી શકતા નથી. આટલા ઉપરથી જ સમજાશે કે ઇન્દ્રિયોથી વીજો શો બોધ થઈ શકે ? તાત્પર્યકે સર્વ લોકો પરોક્ષ પદાર્થોને જાણી શકે નહિ, માત્ર જ્ઞાની જાણી શકે. ઇન્દ્રિયો છતાં પણ મનુષ્ય આચાર, શિક્ષા, વિદ્યા, મંત્ર, આત્માય, સાધન, ચરિત્ર, વૃતાન્ત અને પરદેશવાર્તા પોતાની મેળે જાણી શકતા નથી પણ પરોપદેશથી જાણી શકે છે. માટે ચિત્ત સ્થિર કરી અને વિકલ્પ મુકી સમજો કે ઇન્દ્રિયો પોતાને જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય તેનું જ ગ્રહણ કરે છે. જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોને પરોક્ષ હોય તે પરોપદેશથી શીઘ્ર સમજાય છે. આ સર્વ સારું છે કે નઠારું છે તે વિસ્તારથી અથવા સંક્ષેપથી અન્યદ્વારા જ સમજી શકાય છે. અંતઃકલ્પિ ( અંતરગઢ ), શુક્રરોગ, કફ, પિત્ત, વાત, નાડી, ભ્રમ, ગુલ્મ, યકૃત્, મલાશય, ગંડોલ ( કૃમિ ? ), તાપાધિક્વ, વાઙ્ગો, કપાલરોગ, ગલરોગ અને વિદ્રધિ ઇત્યાદિ સ્વશરીરગત રોગોને સામાન્ય માણસો પોતાની ઇન્દ્રિયોવડે જાણી શકતા નથી. પણ પરોક્ષ સાંભળ્યાથી તથા

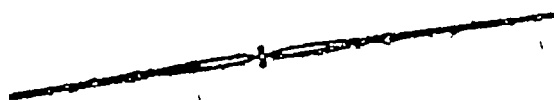
ઔષધાદિવડે શમન થવાથી રોગના અસ્તિત્વ વિષે તેમની સ્વાત્રી થાય-  
 છે. જે વસ્તુ પ્રાણીના શરીરના અવયવભૂત હોય તે જોઈ શકાય છે  
 પરંતુ અમૂર્ત જોઈ શકાતી નથી. આકૃતિવાળા પ્રાણીના અંગ ઉપર  
 જે વસ્તુ થઈ હોય અથવા જે તદંગભૂત હોય તે જ જોઈ શકાય છે.  
 નિરાકાર જીવના ગુણ જોઈ શકાતા નથી, કેમકે તે ગુણો પણ નિ-  
 રાકાર છે. આથી સિદ્ધ થયું કે ઇન્દ્રિયોને જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય  
 હોય તેનું જ તે ગ્રહણ કરે છે અને આપ્તોષ્ણ કહું છે જે સામાન્ય  
 લોકની ઇન્દ્રિયો સર્વ જોઈ-ગ્રહી શકતી નથી તે સત્ય છે.



## પંદરમો અધિકાર.

કોઈ વસ્તુ શરીરના વહારના ભાગ ઉપર રહેલી હોય તેમ છતાં પણ જો તે દૃશ્ય-ગ્રાહ્ય હોય તો જ પ્રાણીઓ તેને સ્વચ્છિન્દ્રિયોવડે देखી શકેછે. જે ગ્રાહ્ય નથી તેનું ગ્રહણ થતું નથી. તે માત્ર બીજાના કહેવાથી માનવામાં આવેછે. અત્ર દૃષ્ટાન્ત. કોઈ પુરુષની ગરદનના પાછલા ભાગ ઉપર કે પૃષ્ઠ-વાંસાના મધ્ય ભાગમાં ભૂંગ ( ભમરો ) અથવા સ્વસ્તિકાદિ ચિહ્ન અથવા તિલ ( તલ ) વગેરે હોય તેને તે પોતાની ઇન્દ્રિયોવડે જોઈ શકતો નથી. જ્યારે તેનાં માતૃશ્રી પ્રમુખ આપ્ત-વૃદ્ધો કહેછે કે ‘તને અહીં ભૂંગાદિ છે’ ત્યારે તે માનેછે. પરંતુ કોઈ પણ પ્રસંગે તે સ્વચ્છિન્દ્રિયોવડે તેને જોઈ શકતો નથી. તેવીજ રીતે સ્વર્ગાદિ વિદ્યમાન છતાં સ્વચ્છિન્દ્રિયોવડે ગ્રાહ્ય નહિ હોવાથી देखી શકાતાં નથી. અહીં એવી શંકા નહિ કરવી કે, જેમ ભૂંગાદિને જોનારા ઘણા હોય છે અને નહિ જોનાર માત્ર તે ભૂંગાદિવાળો એકલો હોયછે તેવી રીતે સ્વર્ગાદિને જોનારા ઘણા નથી. સ્વશરીરમાં રહેલા ચિહ્નને નહિ જોનારના જેવા નાસ્તિક છે અને આપ્ત વચનને પ્રમાણ માનનારા અર્થાત્ પરભવને માનનારા આસ્તિકો નાસ્તિક કરતાં વધારે છે. એમ પણ નહિ કહેવું કે, પૃષ્ઠ ( પીઠ ) ઉપર આવેલા ચિહ્નનું ફલ થાયછે ત્યારે તેનો નિશ્ચય થાયછે તેમ સ્વર્ગ નરકનો કોઈ પણ ચેષ્ટાવડે વોધ થતો નથી. શૈવોને માન્ય શક્તિ, શમ્ભુ, ગણેશ, વીર વગેરે દેવસમૂહ અને તુરુષ્કો-( મુસલમાનો ) ને પૂજ્ય ફિરસ્તા, પેગંવર, પીર પ્રમુખ તેમની સેવાથી થતા તાદૃશ ફલવડે-લોકોક્તિ પ્રમાણે જાણી શકાયછે તે છે કે નહિ ? જો છે તો તે દેવ છે-મર્ત્ય ( મનુષ્ય ) નથી પણ કલિકાળના યોગથી પ્રાયઃ देखી શકાતા નથી અને તેમની નિવાસભૂમિ દૂર હોવાથી તે

ક્ષેત્રનો માર્ગ પણ મનુષ્યોને અગમ્ય છે. તેમની સત્તા સિદ્ધ છે, જે આપણા જેવા અહીં રહેનારાથી દર્શાવી શકાય તેમ નથી. એજ પ્રમાણે પાપ હેતુથી પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નરકગતિની સત્તા પણ સ્વયમેવ વિચારી લેવી. વઢી સ્વચિત્તમાં એવો વિચાર કરો કે, લંકા છે અથવા નહીં? છે એમ તો તમે અમે સર્વે સાંભળીએ છીએ. વારુ તે કોણ માનતું નથી? જો માનો છો તો અહીં રહ્યાં રહ્યાં વતાવો. અહીં રહ્યાં રહ્યાં કોનાથી વતાવાય એમ જો કહેવું હોય તો જેમ અહીં રહેલાંથી લંકા ન દેખાય તેમ અહીં રહેલા છદ્મસ્થ (કેવલજ્ઞાન નહિ પામેલા) પુરુષોથી સ્વર્ગમોક્ષાદિ સ્થાન પણ ન દેખાય.



## સોઠમો આધિકાર

સ્વર્ગમોક્ષાદિ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શું છે ?

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, સ્ત્રીસંગ અને પરિગ્રહ ( પદાર્થો ઉપરની મૂર્છા ) એ સર્વનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવાથી સ્વર્ગમોક્ષાદિ પ્રાપ્ત થાયછે. જગત્પ્રસિદ્ધ ભગવાન એ પાંચને છોડીને જ સિદ્ધ થયાછે. મુમુક્ષુઓ ( મોક્ષના અભિલાષી સાધુ-મુનિયો ) માં સત્ય, શીલ, ક્ષમા, ઉપકારિતા, સંતોષ, નિર્દૂષણતા, વીતરાગતા, નિઃસંગતા, અપ્રતિવદ્ધચારિતા ( વિના પ્રતિવંધે જેવું આવવું ) સજ્જ્ઞાનિતા, નિર્વિકારતા, સદ્ગોષ્ઠિતા, નિશ્ચલતા, પ્રકાશિતા, અસ્વામિસેવિતા, અતીવસત્ત્વતા, નિર્ભીકતા, અલ્પાશનતા ( થોડું જાણવું ), વિશિષ્ટતા, સંસારસંવંધજુગુપ્સતા इत्यादि જે અલ્પ ગુણો હોયછે તે જ જ્યારે તે મુમુક્ષુઓ સિદ્ધિ પામેછે ત્યારે ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અર્થાત્ સિદ્ધસ્વરૂપ શિવ થવાથી અનંત થાયછે. આમાં કેવલિનું વંચન પ્રમાણ છે. સેવકે સ્વામીના શીલને અનુસરવું જોઈએ. આ વાત લોકમાં પ્રતીત છે. તદનુસારે મહાનુભાવ મુનિયો સિદ્ધના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી સિદ્ધ જે અમૂર્ત, નિરાહાર, ગતદ્વેષ, વીતરાગ, નિરંજન, નિષ્ક્રિય, ગતસ્પૃહ, સ્પર્ધારહિત, વંધનસંધિવર્જિત, સત્કેવલજ્ઞાનનિધાનસુંદર અને નિરંતર આનંદામૃતરસપૂર્ણ છે તેમના ગુણોનું યથાશક્તિ અનુકરણ કરેછે. યદ્યપિ સિદ્ધના સર્વ ગુણોને પૂર્ણપણે સેવવાને અહીં- આ ભવમાં તે સમર્થ થતા નથી તથાપિ આત્મયોગ્ય વલ ( વીર્ય ) ફોરવીને સિદ્ધના ગુણોનો આશ્રય તો જરૂર લેછે. તે આ પ્રમાણે:- સિદ્ધો અમૂર્ત પ્રકાશે છે : સાધુઓ દેહ ઉપર મમત્વ રાખતા નથી. સિદ્ધો અરૂપી છે : સાધુઓ શરીરના સંસ્કારનો તથા સત્કારનો

નિષેધ કરેછે. સિદ્ધો નિરાહાર છે : આધુઓ પળ ક્વચિત્ ક્વચિત્  
 ( પર્વદિવસોમાં ) આહારનો ત્યાગ કરેછે. સિદ્ધો દ્વેષથી મુક્ત છે :  
 સાધુઓ સર્વ જીવો ઉપર રુચિ સહિત મૈત્રી ધારણ કરેછે. સિદ્ધો  
 વીતરાગ છે : સાધુઓ વન્ધુઓના વંધનથી રહિત થાયછે. સિદ્ધો  
 નિરંજન છે : સાધુઓ પ્રીતિવિલેપનાદિથી શૂન્ય રહેછે. સિદ્ધો  
 નિષ્ક્રિય છે : સાધુઓ આરંભસરંભના વિલંબ ( વિશેષ પ્રાપ્તિ ) થી  
 દૂર રહેછે. સિદ્ધો નિઃસ્પૃહ છે : સાધુઓ કોઈ પ્રકારની આશા રાખતા  
 નથી. સિદ્ધો અસ્પર્ધક છે : સાધુઓ વાદવિવાદ કરતા નથી.  
 સિદ્ધો નિર્વન્ધન છે : સાધુઓ સ્વેચ્છાવિહારી છે. સિદ્ધો નિઃસંધિ  
 છે : સાધુઓ પરસ્પરની મિત્રતાથી વિરક્ત રહેછે. સિદ્ધો કેવલદર્શી  
 છે : સાધુઓ સર્વ જગત્સ્વભાવની અનિત્યતા જોનારા છે. સિદ્ધો  
 આનંદથી પરિપૂર્ણ છે : સાધુઓ અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખેછે અને સંતોષથી  
 સમભાવ ભાવેછે. ઇત્યાદિ પ્રકારે જે ગુણો સિદ્ધોમાં હોવાનું  
 શાસ્ત્રોમાં જોવામાં આવેછે તે ગુણોને મુમુક્ષુઓ પ્રકલ્પી ( ધારી )  
 યથાશક્તિ આદરીને ક્રમે કરી સિદ્ધ થાયછે. વીજા ગૃહસ્થો પળ  
 જે દુષ્કર્મની શાંતિ માટે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તે ગુણોને દેશથી  
 ( અંશતઃ—સર્વથા નહિ ) અનુસરેછે તે પળ અનુક્રમે સુખી થાયછે\*

ગૃહસ્થો ત્યારે મળે એજ ગુણોનો ચિરકાલ દેશથી આશ્રય કરો  
 પળ જે કામમાં જીવહિંસા થાયછે તેનો આશ્રય કરેછે તે શું સારું ?  
 ગૃહસ્થો પ્રાયઃ સ્થૂલબુદ્ધિ, અધિકચિન્તાયુક્ત, આરંભસહિત  
 અને પરિગ્રહ—( ધનધાન્યાદિ ) માં આદરવંત હોયછે. તેથી સૂક્ષ્મ

\* શ્રીપરમેશ્વર છે અને તેની સેવાથી મુક્તિ મળેછે એવું માન-  
 નારા સર્વ શાસન ( મત-દર્શન ) ના લોકો પરબ્રહ્મ પામવાની  
 ઇચ્છાથી પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ એ જ ગુણોને અનુસરેછે.



દૃષ્ટિથી આલોકન કરવામાં તેમની બુદ્ધિ કુંઠિત રહેછે (કામ કરતી નથી). આલંબન વિના તત્ત્વત્રય—(દેવ, ગુરુ અને ધર્મ)માં તે વિમોહ પામેછે. માટે શુભાર્થે ભલે નિરંતર સાકાર દેવપૂજા, સાધુ-ઓની સેવા અને દાનાદિ ધર્મ કરો. ઉચ્ચ (ઉત્તમ) કુલાચારના યશના રક્ષણાર્થે ગૃહસ્થો પૂર્વે સર્વ પ્રકારના ધર્મનું સેવન કરતા માટે હાલ પણ ગૃહસ્થો આત્મસંપદા માટે દ્રવ્યથી અને ભાવથી બંને પ્રકારે ધર્મનો આશ્રય લ્યો. ગૃહસ્થો પ્રાયઃ સાવચ્છ (પાપમય વ્યાપાર)-માં રક્ત, સદાકાલ એહિક અર્થપ્રાપ્તિમાં પ્રસક્ત, કુટુંબપોષણાર્થે ઉચ્ચ નીચ ઘણી વાર્તા—(આજીવિકા)માં આદરયુક્ત, પરતન્ત્રતાથી સ્વિન્ન અને મનમાન્યા પુણ્યકાર્યમાં ઉદ્યમવંત હોયછે. તે આત્મરુચિ પ્રમાણે જ પ્રવૃત્તિ કરેછે. માટે સ્વચિત્તની અભિતુષ્ટિ માટે જે પુણ્ય કરે તે કરવા યો. એ ગૃહસ્થો હૃદયમાં જાણે એમ ધારીને દ્રવ્યધર્મ કરેછે કે જેમ આ મન દ્રવ્યવડે અન્ય કર્મો કરાવ્યાથી તુષ્ટિ ધારણ કરેછે તેમજ દ્રવ્યવડે કોઈ પ્રકારના ધર્મ પણ કરીને સ્વ મનને પ્રસન્ન કરીએ. ગૃહસ્થોના સર્વ વ્યાપાર દ્રવ્યથી સિદ્ધ થાય-છે તેથી દ્રવ્યવંતોને દ્રવ્યવડે જ સ્વધર્મ સાધવાને સ્વાભાવિક મન થાયછે અને તે યુક્ત છે. કેમકે જેનું જેમાં વલ્લ હોય તે જ વલ્લવડે તે પોતાનું ધાર્યું કરે. માટે દ્રવ્યધર્મ કરતા ગૃહસ્થોના મનની જે પ્રકારે સંસારકાર્યથી સંવૃતિ થાય તે પ્રકારે સાલંબન (સાકાર દેવપૂજા, સાધુસેવા અને દાનાદિ) દ્રવ્ય ધર્મમાં—પુણ્ય વિધિમાં તે મન—અપેક્ષા રાખો. સ્વઇન્દ્રિયોને સંસાર સંવંધી ક્રિયામાંથી રોકીને જેથી મન થોડું પણ સ્થિર થાય તે પૂજાદિનો જ આશ્રય કરો. જ્યાંમુઘી અના-કાર પદાર્થનું ચિંતન—સિદ્ધ પરમાત્માનું નિરાલંબન ધ્યાન કરવામાં મન સમર્થ ન થાય અને મુસાધુકુસાધુનો નિશ્ચય કરવા યોગ્ય જ્ઞાનોદય ન થાય ત્યાંમુઘી નિશ્ચયદૃષ્ટિ કુલીન પુરુષે સ્વવ્યવહારની

રક્ષા કરવી. નિશ્ચય ઉપર દૃષ્ટિ કાયમ રાખી એ રીતે વ્યવહાર સાચવનાર ગૃહસ્થ વીજાથી નિંદાતો નથી. જ્યારે નિરાકાર પદાર્થમાં પણ ચિત્ત સ્થિર થાય ત્યારે સિદ્ધનું નિરાલંબન ધ્યાન કરવું. તે સાધવા માટે સાધુઓએ અને ગૃહસ્થ પ્રમુખોએ આત્મજ્ઞાનમાં પ્રયત્ન કરવો. પૂર્વે જે દ્રવ્ય અને ભાવ એ પ્રકારનો ધર્મ કહેવામાં આવ્યો તે સર્વ નિર્વાણધામ—( મોક્ષરૂપ મહેલ ) ની દ્વારભૂમિ ( આંગણું ) પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉત્તમ યાન ( વાહન ) સમાન છે અને આત્મજ્ઞાન એ આંગણામાં પહોંચ્યા પછી નિર્વાણધામની અંદર પ્રવેશ કરવા માટે આંગણામાંના પાદવિહાર ( પગે ચાલવા ) સદૃશ મહાત્માઓને શિવાલ યમાં અવસ્થિતિ કરી આપનાર છે. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન એ પરમધર્મ છે જે સાધવાથી નિર્ઘૃતિ ( મોક્ષ ) નિશ્ચિત થાય છે. આત્મજ્ઞાનમાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પ્રમુખ સર્વ ગુણસમૂહ હોય છે. આત્મજ્ઞાન પ્રકૃષ્ટપણે જંચવંત વર્તે છે કેમકે જ્ઞાનાદિ શુદ્ધિ એમાં અનંત થાય છે. તે થવાથી અનંતચતુષ્ટય ( અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખ ) પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ આકાશદર્શનમાં તેમ એ અનંતચતુષ્ટયનો પાર પામવાને સર્વજ્ઞ વિના કોઈનું જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે શાશ્વત સમર્થ નથી.

## સત્તરમો અધિકાર.

ભગવંતની પ્રતિમા પૂજવાથી પુણ્ય થાયછે એ કથન જરા પણ કેમ સંભવે ? અજીવથી ફલસિદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?

અજીવની સેવાથી શું થાય એવી શંકા મનમાં બીલકુલ લાવવી નહિ. કેમકે જેવા આકારનું નિરીક્ષણ થાય તેવા આકાર સંબંધી ધર્મનું પ્રાયઃ મનમાં ચિંતવન થાય. સંપૂર્ણ શુભ અંગે વિરાજિત પુત્રિકા ( પૂતળી ) જોવામાં આવતાં તે તાદૃશ મોહનું કારણ થાયછે. કામાસનની સ્થાપનાથી કામિજનો કામક્રીડા સંબંધી વિકારોને અનુભવે છે. યોગાસનના અવલોકનથી યોગીઓની યોગાભ્યાસમાં મતિ થાયછે, ભૂગોળથી તદ્ગત વસ્તુની બુદ્ધિ થાયછે. લોકનાલિથી લોકસંસ્થિતિ ( લોકની રચના ) સમજાયછે. કૂર્મચક્ર, અહિચક્ર, સૂર્યકાલાનલચક્ર, ચંદ્રકાલાનલચક્ર અને કોટચક્ર એ આકૃતિયોથી અહીં રહ્યા રહ્યા તત્સંબંધી જ્ઞાન થાયછે. શાસ્ત્ર સંબંધી વર્ણો (અક્ષરો)-નો ન્યાસ ( સ્થાપના ) કરવાથી તે વર્ણો જોનારને શાસ્ત્રનો વોધ થાયછે. નંદીશ્વરદ્વીપના પુટ-( નકશા ) થી તથા લંકાના પુટથી તદ્ગત વસ્તુની ચિંતા થાયછે. એવીજ રીતે સ્વર્ણની પ્રતિમા તેમના તે તે ( પ્રસિદ્ધ ) ગુણોની સ્મૃતિનું કારણ થાયછે. જે વસ્તુ સાક્ષાત્ દૃશ્ય ન હોય તેની સ્થાપના કરવાનું સંપ્રતિ (હાલ) લોકસિદ્ધ છે. અત્ર દૃઘાંત. પોતાનો પતિ પરદેશ ગયો હોય ત્યારે સતી સ્ત્રી પતિની પ્રતિમાનું દર્શન કરેછે. રામાયણમાં સાંભળવામાં આવેછે કે, શ્રીરામચંદ્ર પરદેશ ( વનવાસ ) ગયા ત્યારે ભરત નરેશ્વર રામની પાદુકાની રામ પ્રમાણે પૂજા કરતા હતા. સીતા પણ રામની આંગળીની મુદ્રિકાનું આલિંગન કરી રામપ્રાપ્તિનું શુભ માનતી હતી.

રામ પળ સીતાનું મૌલિરત્ન પામીને સીતા મળ્યા જેટલી રતિ ( સુખ ) માનતા હતા. આમાંના એકે દૃષ્ટાંતમાં કોઈના શરીરનો આકાર નહોતો તેમ છતાં તે અજીવ વસ્તુઓથી તથાપ્રકારનું સુખ થતું હતું. ત્યારે ईश्वरની પ્રતિમા પણ સુખને માટે કેમ ન થાય ? પાંડવચરિત્રમાં લોકપ્રતીત પ્રસિદ્ધ વાત છે કે દ્રોણાચાર્યની પ્રતિમા પાસેથી લવ્ય નામના મીલે અર્જુનના જેવી ધનુર્વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી. ચંચાદિક ( ક્ષેત્રમાં ઊભી કરવામાં આવતી પુરુષાકૃતિ વગેરે ) અજીવ વસ્તુ છતાં ક્ષેત્રાદિની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થાય છે. વલી લોકમાં મનાય છે કે અશોક વૃક્ષની છાયા શોક હરણ કરે છે, કલિ-( વહેડાં ) ની છાયા લોકમાં કલહ માટે થાય છે, અજારજ ( બકરીની ચરીયોથી ડડતી ધૂલ ) વગેરે પુણ્યહાનિ માટે થાય છે, અસ્પૃશ્ય ચંડાલ વગેરેની છાયા પણ ઊલ્લંઘાય તો પુણ્યની હાનિ કરે છે, સગર્ભા સ્ત્રીની છાયા ઊલ્લંઘન કરનાર ભોગી પુરુષનું પૌરુષ હળે છે અને મહેશ્વરની છાયાનું ઊલ્લંઘન કરનાર ઉપર મહેશ્વરનો રોષ થાય છે, એ પ્રમાણે ઘણા પદાર્થ અજીવ છતાં સુખદુઃખના હેતુ થાય છે. ત્યારે દેવાધિદેવ-(પરમેશ્વર) ની પ્રતિમા પણ અજીવ છતાં અહીં સુખનો હેતુ કેમ ન થાય ? એવું પણ મા કહો કે પરમેશ્વરના દર્શનથી ભક્તના પાપનું હરણ થાય પણ પ્રતિમાની પૂજા કરવામાં આવે છે તે અજીવ હોવાથી શું ફલ આપે ? પરમેશ્વરની પ્રતિમા અજીવ છતાં પણ તેને પૂજવાથી પુણ્ય-ફલ જરૂર થાય છે, જેની જેવી જેવી અવસ્થા-ગુણ વિશિષ્ટ પ્રતિમા ચિત્તમાં હોય, તેના તે તે ગુણો તે પ્રતિમાથી સંપાદન થઈ શકે છે. લોકમાં મનાય છે કે, ગ્રહોની પ્રતિમાના પૂજનથી તે સંબંધી ગુણો-ફલ થાય છે; સતીઓની, ક્ષેત્રાધિપની, પૂર્વજોની, વ્રહ્માની, મુરારિની, શિવની અને શક્તિની સ્થાપનાને માનવાથી હિત અને નહિ માનવાથી અહિત થાય છે; સ્તૂપો પણ તેવી

રીતે ફલ આપેછે; રેવન્ત, નાગાધિપ, પશ્ચિમેશ અને શીતલાદિની પ્રતિમાના પૂજનથી પણ કાર્યસિદ્ધિ થાયછે; અને કાર્યગ તથા આકર્ષણ ( કામળ દુમળ ) જાળનારા મદનાદિના નિર્જીવ પુતલા ઉપર જે જીવોનું નામ લેઈને વિધિ કરેછે તે જીવો તે વિધિથી મૂર્છિત થઈ જાયછે. તેવીજ રીતે સ્વર્ણની પ્રતિમાની પ્રભુના નામ ગ્રહણ પૂર્વક પૂજા કરનાર કુશલ પુરુષ જ્ઞાનમય પ્રભુને સંપ્રાપ્ત કરેછે જેમ કોઈ સ્વામી પોતાના નોકરોને પોતાની મૂર્તિનું વહુમાન કરતા જાણી તેમના ઉપર તુષ્ટિમાન્ થાયછે તેમ પરમેશ્વર પણ તેમની પ્રતિમાના અર્ચનથી અર્ચિત થતાં પ્રસન્ન થાયછે.

ઉપર આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાં અને દાર્દ્રાન્તિકમાં મહાન્ વિશેષ-અંતર છે. જે દેવાદિ કહેવામાં અવ્યાજે તે સર્વ રાગી અને પૂજાના અર્થી છે મગવાન્-પરમેશ્વર તેવા નથી. તેનું કેમ ?

ત્યારે તો અતીવ ઉત્તમ. અનીહની સેવા તો પરમાર્થની સિદ્ધિ-માટે થાયછે. જેમકે સ્પૃહા રહિત સિદ્ધ પુરુષની સેવા. ફળલબ્ધિ માટે થાયછે.

સિદ્ધ પુરુષ તો સાક્ષાત્ વર આપેછે અને પરમેશ્વરની પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમા તો અજીવ હોયછે તે શું આપી શકે ?

પરિપૂજનીય દ્રવ્યમાં એ વિચાર જોવાનો નથી. જે પૂજ્ય હોય તે પૂજાયછે જ. દક્ષિણાવર્ત ( શંખાદિ ), કામકુંભ, ચિંતામણિ અને ચિત્રાવલ્લી એમાં કયી ઇન્દ્રિયો છે કે તે પૂજાતાં લોકાનું મત-ધારેલું કરેછે ? જેમ એ અજીવ વસ્તુઓ હોવાથી સ્પૃહારહિત છતાં સ્વભાવથી પ્રાણીઓના કામિનને પૂરેછે તેમ પરમેશ્વરની પ્રતિમા પણ પૂજાતાં પુણ્યસિદ્ધિ માટે થાયછે.

દક્ષિણાવર્ત પ્રમુખ પદાર્થો અજીવ છતાં પણ વિશિષ્ટ જાતિના અને દુર્લભ છે તેથી તેમનું આરાધન કરનાર પ્રાણીઓનું ધાર્યું તે કરે છે. પણ પરમેશ્વરની પ્રતિમા તેવી નથી, તે તો સુલભ પાષાણાદિની બનાવેલી હોય છે એટલે તે એમના સદૃશ શીરિતે થાય ?

જે વસ્તુ મૂલ-સ્વભાવથી ગુણ યુક્ત પ્રતીત હોય તેના કરતાં પણ પંચકૃત ( પંચે માનેલી-સ્થાપેલી ) વસ્તુ વિશેષ ગુણાત્મ્ય ગણાય છે. અત્ર દૃષ્ટાંત. કોઈ રાજપુત્ર પ્રાયઃ વીર્યાદિ ગુણનું સ્થાન હોય તેને પદતો મુકી વીજા કોઈ દુર્વલ વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષને તેના પુણ્યના યોગે પ્રમાણિક \* પંચો રાજ્ય ઉપર વેસાડે તો તે વીજો પુરુષ મૂલના રાજવંશીય ઉપર પણ શાસન-હુકમ ચલાવે છે અને જો તે તેનું કહું કરતો નથી તો +નંદરાજાની પેઠે શિક્ષા પામે છે. હવે મનથી વિચાર કરો કે મૂલનો રાજપુત્ર ગુણી અને યોગ્ય છતાં પણ શુદ્ધ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ રાજા પંચ-પૂજિત ( માન્ય ) હોવાથી સેવવા યોગ્ય થાય છે. તેજ પ્રમાણે ચિંતામણિ વસ્તુ નિજ સ્વભાવથી ઉત્તમ છતાં પણ પરમેશ્વરની પ્રતિમા પ્રામાણિક પંચોથી પૂજિત હોવાથી પૃથ્વી ઉપર વિશેષ માન્ય થાય છે. જુઓ વરરાજા, મહાજન, દત્તપુત્ર અને એવી વીજી વાવતોમાં પંચ જેને ભાગ્યની પ્રેરણાથી સંસ્થાપિત કરે છે તે જ માન્ય થાય છે. તેમજ સ્વ પૂજાદ્વ ( સૌભાગ્ય નામ ? )

\* આ કથન જે દેશકાળમાં પંચોની સત્તા સર્વોપરિ-પંચ ત્યાં પરમેશ્વર એવી મનાતી હોય તેને લાગુ છે.

+ નંદ નામના નવ રાજા પાટલીપુત્રમાં રાજ્ય કરતા હતા. નંદને ચાણાક્યાદિ રાજ્ય ઉપરથી દૂર કરી ચંદ્રગુપ્તને ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૬ માં ગાદિ વેસાડ્યો હતો અને તેણે નવમા નંદને મારી નાખ્યો હતો. —ઇતિહાસ.

કર્મના પ્રભાવથી પરમેશ્વરની જે પ્રતિમા સ્થાપવામાં આવી હોય તે પૂજવા યોગ્ય થાયછે.

ઉપર જે પદાર્થો કહેવામાં આવ્યાછે તે આકારયુક્ત હોવાથી તેમની આકૃતિને અન્તરાત્મામાં ધારણ કરીને તેમના વિંવ (મૂર્તિ)-ની પૂજા કરવામાં આવેછે તે યુક્ત છે. પણ ભગવાન્ તો નિરાકાર પ્રસિદ્ધ છે એટલે તેમનું વિંવ કરીને કેવી રીતે પૂજાય ? એમ કરવાથી અતદ્ વસ્તુમા તદ્ગ્રહનો ( અભગવંતમાં આ ભગવાન્ છે એવી બુદ્ધિ કરવાનો ) દોષ કેમ ન લાગે ?

નિરાકાર ભગવંતનું વિંવ તો અવતારાકૃતિની રચના છે. અર્થાત્ મહાત્માઓએ ભગવંતનો સંસારમાં અવતાર (છેલ્લો ભવ) જેવો થયો હતો તેવી ભગવંતની સ્થાપના કરેલી છે અને ભગવંતની જે જે અવસ્થા જેમને રુચી તે અવસ્થામાં તેના અર્થીઓ ભગવંતને પૂજેછે.

## અદારમો અધિકાર.

નિરાકાર સિદ્ધ ભગવંતની પ્રતિમા પળ સાક્ષાત્ સિદ્ધની પેટે સ્વચિત્તાશયમાં ચિંતવેલી આશાને નિઃશંકપણે વિસ્તારેછે. સ્થાપના જે છે તે સ્વચિત્તથી કલ્પાયછે. તે સત્ અથવા અસત્ ( વિદ્યમાન અથવા અવિદ્યમાન ) વસ્તુની ભલે હો. સર્વ સ્થાપના સેવતી વચ્ચે જોવા પોતાના ભાવ હોય તેવું ફલ આપેછે. એમાં સંશય નથી. લોકમાં પળ અનાકાર વસ્તુનો આકારભાવ વતાવાયછે. જેમકે, \*આ ભગવંતની આજ્ઞા છે. એનું જે ઊલ્લંઘન કરે તે સાધુ નહિ અને જે ઊલ્લંઘન ન કરે તે સાધુ. આમ્નાય-(આગમ અથવા મંત્ર) શાસ્ત્રમાં પળ આ વાયુમંડલ અને આ આકાશમંડલ એવી આકૃતિ લેવાયછે. વિચારશાસ્ત્રમાં પળ સ્વરોદયનાં પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ તત્ત્વો આકૃતિ કાઢીને વતાવાયછે. આ દૃષ્ટાન્તોમાં જેમ અનાકાર વસ્તુ સાકાર વતાવવામાં આવેછે તેમ નિરાકાર સિદ્ધનો પળ આકાર-પ્રતિમા ભલે હો. વળી દેસો ! લોકમાં પૂર્વે જે મહાત્મા લઘ્વવર્ણ (સાક્ષર) થઈ ગયા તેમણે આકૃતિ વિનાના વર્ણોને સ્વચિત્તની કલ્પનાથી આ 'ક', આ 'ચ', એવી રીતે પ્રત્યેકને નામ દર્શાવેને સાકાર વનાવ્યા છે. જો તેમ ન હોત અને વર્ણો નિયત હોત તો સર્વની આકૃતિ સરસી હોત પળ તેમ છે નહિ. ભિન્ન ભિન્ન જ વર્ણાકૃતિ છે. કોઈ તુલ્ય નથી. વિશ્વમાં જેટલાં રાષ્ટ્ર (દેશ) છે તે સર્વમાં વર્ણાકૃતિ જૂદી જૂદી છે પળ વ્યક્તિ-(પઠન) સમયે ઉપદેશ

\* આ દૃષ્ટાન્તમાં ભગવંતનો પ્રતાપ અમૂર્ત છે અને તેની આજ્ઞા પળ અમૂર્ત છે તોપણ સત્પુરુષો તેની રેખા (આકૃતિ) કલ્પેછે-પર્યાયકાર



તો સરસ્વો થાયછે અને કાર્ય પળ સરસું થાયછે. એ સર્વ લિપિયોને મિથ્યા કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. જેમનામાં જે લિપિ સિદ્ધ છે તે તે લિપિવેડે ફલવિધાન કરેછે. વધારે શું ? જેવી રીતે બુધ પુરુષોએ આકાર રહિત અક્ષરની આકૃતિ કરી તેની સ્થાપના પોતપોતાનો સુગુપ્ત આશય જણાવવા માટે જૂદી જૂદી કરીછે અને જેવી રીતે રાગદારીના જાણકારોએ રાગો પળ શબ્દરૂપ હોવાથી આકાર રહિત છતાં તે સર્વની સાકાર સ્થાપના રાગમાલા નામના પુસ્તકમાં કરીછે તેવીજ રીતે સત્પુરુષો અનાકાર પરમેશ્વરનો આકાર કલ્પીને જે જે શુભ આશયથી પૂજેછે તે સર્વ આશય પ્રાયઃ તેમને ફલેછે. અલિપ્ત પરમેશ્વરને જેમ પૂજા લાગતી નથી તેમ નિંદા પળ લાગતી નથી. જેવી તે કરે તેવી જ તે સ્વકાંચ આત્માને લાગેછે. વજ્રમયી દીવાલમાં કોઈ પુરુષ મણિ ફેંકે અથવા પથ્થર ફેંકે તો તે વંને ક્ષેપકના ભણી જ પાછા જાય, તેને છોડીને કદી વીજે જાય નહિ. કોઈ પૃથિવી ઉપર ડબો રહીને સૂર્યની સામે રજ ફેંકે અથવા કર્પૂર ફેંકે તો તે સર્વ ઇના સન્મુખ જ આવે, સૂર્ય તરફ કિંવા આકાશ તરફ કંઈ જાય નહિ. કોઈ સાર્વભૌમ ( ચક્રવર્તી ) રાજાની સ્તવના કરે તો તે કરનારને જ ફલ થાય અને કોઈ નિંદા કરે તોપણ તે કરનાર જ જનસમૂહ સમક્ષ દુઃખી થાય. સાર્વભૌમ રાજાને સ્તુતિથી કંઈ અધિક થતું નથી તેમ નિંદાથી કંઈ ઓછું પડતું નથી. તેવીજ રીતે પ્રશ્નને સ્તુતિથી અથવા નિંદાથી કંઈ આધિક્ય કે હાનિ થતાં નથી. વળી કોઈ અપથ્ય આહાર લે તો તે લેનાર દુઃખ ભોગવેછે અને પથ્ય આહાર લે તો તે ( લેનાર ) સુખ ભોગવેછે. આહારમાં વપરાયલી વસ્તુને કંઈ થતું નથી. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધની પૂજા તે- ( પૂજા ) ના કરનાર આત્માને લાભકારી થાયછે.

## ઓગળીસમો અધિકાર.

સિદ્ધ પરમેશ્વરની પૂજા પૂજા કરનારને પોતાને ફલદાયી છે એ કથન યોગ્ય છે. પળ જેમ ચિંતામણિ પ્રમુખ પદાર્થો સ્વપૂજકોને તત્કાલ અહીંજ ફલ આપેછે તેમ પરમેશ્વરની પ્રતિમાની પૂજા તૂર્ત અહીં ફલતી નથી તેનું શું કારણ ?

એ વાત સ્થિરચિત્તે વિચાર કરવા જેવી છે. જે વસ્તુને ફલ-બાનો જે કાલ હોય તે કાલે જ તે વસ્તુ ફલેછે. અત્ર દૃષ્ટાંત. ગર્ભ વહેલો નહિ પણ પ્રાયઃ નવ મહિને પ્રસૂતિ પામેછે. મંત્ર વિદ્યા કોઈ લક્ષ-જાપે તો કોઈ કોટિ જાપે ફલેછે. વનસ્પતિયો પણ આપણી ઉતાવળે નહિ પણ સ્વકીય કાલે ફલેછે. કહેવત છે કે, ઉતાવળે આંવા પાકે નહિ. કોઈ ચક્રવર્તિની અથવા ઇન્દ્રાદિની સેવા કરી હોય તે પણ કાલે કરીને ફલેછે. પારો સિદ્ધ કરવા માંડ્યો હોય તે સાધ્ય-માન દશામાં નહિ પણ કાલે કરી સિદ્ધ થાય ત્યારે જ ફલ આપેછે. દેશનાં વીજાં વ્યાવહારિક કામો પણ તેનો કાલ પરિપૂર્ણ થાયછે ત્યારે જ સિદ્ધ થાયછે. તેવીજ રીતે અહીં કરેલી પૂજાદિકનું પુણ્ય સ્વકાલ-**\*ભવાન્તરમાં** જ ફલદાયી થાયછે. માટે ફલ દેનારા પદાર્થોના સંબંધમાં દક્ષ પુરુષોએ ઉત્સુકતા રાખવી યોગ્ય નથી. ચિંતામણિ પ્રમુખ પદાર્થો ઐહિક છે અને ઐહિક-તુચ્છ ફલને દેવાવાળા છે. તેથી તે પરભવમાં નહિ પણ આ મનુષ્યભવ જે પ્રાયઃ તુચ્છ કાલનો હોયછે

**\* આ કથન યથાસ્થિત ભાવ સહિત કરેલી દ્રવ્ય પૂજાના મહત્ત્વ ફલને ઉદ્દેશી સમજવું. સામાન્ય પૂજાનું સામાન્ય ફલ તો અહીં-આ ભવમાં પણ મળી શકે.**

તેમાં ફળેછે. પરંતુ પૂજાના પુણ્યથી થનારું ફળ મોટું હોયછે તેથી તે વહુકાઠ સુધી ભોગવવા યોગ્ય થાયછે અને વહુકાઠ દેવાદિ સંબંધી ભવાન્તર વિના વર્તતો નથી. માટે એ પુણ્યનું ફળ પ્રાયઃ પરજન્મમાં ગયા પછી જીવને ઉદયમાં આવેછે. જો આ જન્મમાં પુણ્યનું ફળ ઉદયમાં આવે તો તે જલદી નાશ પામે. કેમકે, મનુષ્યનું આયુષ્ય પ્રાયઃ અતીવ તુચ્છ હોયછે અને મનુષ્ય-દેહ વિનશ્વર-નાશવંત છે તેથી મહત્ પુણ્યનું ફળ આ ભવમાં ભોગવતાં વચમાં મૃત્યુ આવવાથી ઝુટી (તુટી) જવાનો ભય રહેછે. મધ્યમાં દુઃખની ઉત્પત્તિ હમેશ મહત્તર દુઃખને માટે થાયછે. અર્થાત્ મૃત્યુ જેવું અતિશય ભીતિદાયક કંઈ નથી, જે પૂજાના પુણ્યનું એવું મહત્ ફળ ભોગવતાં થવું યુક્ત નથી. માટે પૂજાનું પુણ્ય પ્રાયઃ અન્ય જન્મમાં ફળેછે. જેમ અનેક પ્રકારે પરિશ્રમ વેઠી ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુ ઘણા કાઠસુધી અનેક પ્રકારે ઉપભોગમાં આવવા છતાં પણ ક્ષય પામતી નથી તેમ પૂજાદિનું પુણ્ય ભોગવ્યા છતાં એ પ્રાયઃ વીજા જન્મમાં ઉદયમાં આવેછે. અતિ ઊગ્ર પુણ્ય સાક્ષાત્ અહીંજ ફળ આપેછે. જુઓ લોકમાં કહેવાયછે કે, જે સત્યવાદી હોયછે તે ગમે તેવા દિવ્ય-( ભયંકર પ્રતિજ્ઞા ) માં કંચનની પેઠે સંશુદ્ધ નીકળી જાયછે. જેમ કોઈ શુદ્ધ સિદ્ધ પુરુષને અથવા સાધુ પુરુષને સ્વલ્પ પણ આપ્યું હોય તો તે સકલાર્થની સિદ્ધિને માટે થાયછે અર્થાત્ આ લોક પરલોક સંબંધી સર્વ મુશ્કેલીનું કારણ અને અનુક્રમે સંસારના વંધનને છોડાવનારું થાયછે અને જેમ કોઈ અનુત્તર ( સર્વોત્તમ ) રાજપુત્રાદિને કોઈ પ્રસંગે એકાદિ વાર જરા સરખું આપ્યું હોય તો તે આપનારની ઇષ્ટ સિદ્ધિ કરેછે, વંધારે શું ? દુષ્ટ પ્રતિપક્ષી તરફથી થતા મૃત્યન્ત કષ્ટમાંથી પણ તેનું રક્ષણ કરેછે; તેમ કોઈ અવસરે એકાદિવાર પૂજાદિથી મહત્ પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હોય તે આ લોક તથા પરલોકમાં

સત્ય સુત્રની પરંપરા પ્રાપ્ત કરવામાં હેતુ થાયછે. \*શાલિભદ્રના જીવની પેટે અથવા ચોરની પેટે એક પુરુષે ઉપાર્જન કરેલું અતીવ ઊગ્ર પુણ્ય અથવા પાપ અનેક પુરુષોના ભોગને માટે પળ થાયછે. જેમકે રાજાની સેવા કરનાર પરિવારે સહિત સુખી થાયછે અને રાજાનો અપરાધ કરનાર પરિવાર સહિત માર્યો જાયછે.

જો એ પ્રકારે પરમેશ્વરની પૂજાદિનું પુણ્ય સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થને સાધનારું છે તો જનસમૂહ તેનો જ આદર કરો. પરમેશ્વરના નામનો જાપ કરવામાં શામાટે પ્રવૃત્તિ કરવી ?

મહાપુરુષોએ એવી યોજના કરવામાં પળ વિવેક જ કર્યોછે. ગૃહસ્થો જે સમર્થ છે તે દ્રવ્ય અને ભાવ વંને પ્રકારની પૂજાના અધિકારી

\* વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે ૫૪૨-૪૭૦ ના અરસામાં મગધ-દેશના રાજગૃહ નગરમાં શ્રેણિક ( વંશસાર ) ના રાજ્યમાં ગોભદ્ર નામે શેઠ રહેતા હતા. તેને ભદ્રા નામની સ્ત્રીથી શાલિભદ્ર નામે પુત્રનો જન્મ થયો હતો. શાલિભદ્ર પૂર્વભવમાં શાલિગ્રામને વિષે ધન્યા નામની ગરીબ સ્ત્રીનો સંગમ નામે પુત્ર હતો. કોઈ એક પર્વના દિવસે પાઠોશીઓને ઘેર સ્ત્રી રંધાતી જોઈ સંગમને તે સ્ત્રીના મન થયું. પાઠોશીઓના જાણવામાં એ વાત આવવાથી તેમણે આપેલા દુધ ચોરવા સાકર અને ઘીથી ધન્યાએ સ્ત્રી વનાવી અને ઘોઢી સંગમને પીરસી વહાર ગઈ. એટલામાં કોઈ એક મહિનાના ઉપવાસી સાધુ ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવી પહોંચ્યા. સંગમે તે મુનિને ભાવ સહિત પોતાના ભોજનમાંની સ્ત્રી વહોરાવી દીધી અને મનમાં વહુ હર્ષ પામ્યો. તે પુણ્યના યોગે તે મરીને શાલિભદ્ર થયો હતો અને તેના પિતા ગોભદ્ર શેઠ જે દીક્ષા લેઈ મરીને દેવતા થયા હતા તે દરરોજ તેને માટે અને તેની સ્ત્રીયાદિ પરિવારને માટે નવાં નવાં દ્રવ્ય આપૂ-ષણાદિ મોકલતા હતા. -જૈનશાસ્ત્ર.

છે. પરંતુ જે મહાન્ યોગીઓ દ્રવ્યપ-પરિગ્રહ વિના આ સંસારમાં સદા શોભેછે તેમને માટે પરમેશ્વરનું નામસ્મરણ જ યુક્ત છે. તેનાથી તેમનો સર્વ સ્વાર્થ સિદ્ધ થાયછે. જેમ ઝેરી જનાવરના વિપથી સૂછ્યા પામેલા જીવોનું વિપ વીજાઈ કરેલા ગારુડ-હંસ-જાંશુલી મંત્રના જાપથી ઉતરી જાયછે તેમ તત્ત્વ નહિ જાણનારનું પાપ પળ પરમેશ્વરના નામસ્મરણથી નાશ પામેછે. વીજી એક વાત લોકમાં એવી પ્રસિદ્ધ છે કે હુમાય નામનું પક્ષી અસ્થિભક્ષી (હાડકાં ખાનારું) છતાં સંતત જીવની રક્ષા કરેછે. તે ઉડતું ઉડતું જતું હોય ત્યારે જે યનુષ્યના મસ્તક ઉપર તેની છાયા પડે તે રાજા થાયછે. આ દૃષ્ટાંતમાં હુમાયપક્ષી જાણતું નથી કે હું અમુકના મસ્તક ઉપર છાયા કરુંછું તેમજ જેના મસ્તક ઉપર છાયા થાયછે તે પળ જાણતો નથી કે મારા મસ્તક ઉપર હુમાયપક્ષી છાયા કરેછે. એ રીતે બંને અજ્ઞાન છે તથાપિ હુમાયપક્ષીની છાયાના માહાત્મ્યના ઉદયથી તે યનુષ્યને દરિદ્રતાનું હરણ કરનાર અધીશતા (રાજ્ય) ઉદય પામેછે અર્થાત્ તે રાજા થાયછે. જેમ આ દૃષ્ટાંતમાં ઉભય અજાણ છતાં એ પ્રકારે સિદ્ધિ થાયછે તેમ પરમેશ્વરના નામસ્મરણથી પાપ કેમ ન જાય ? અર્થાત્ જાય જ. પાપ જાય એટલે સર્વતઃ આત્મશુદ્ધિ થાય. આત્મશુદ્ધિ થાય એટલે પરમાત્મવોધ-ઉત્કૃષ્ટાત્મજ્ઞાન થાય. પરમાત્મવોધ થાય એટલે કોઈ પ્રકારનો કર્મવંધ ન થાય અર્થાત્ કર્મનો પ્રણાશ થાય, કર્મપ્રણાશ થાય એટલે મોક્ષલક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય. મોક્ષ થાય એટલે અક્ષય સ્થિતિ, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય, અનંતસુખ અને એકસ્વ-ભાવતા થાય. અર્થાત્ સજ્જ્યોતિ જાગૃત થાય.

## વીસમો અધિકાર.

મુક્તિના વિષયમાં સર્વનું કથન એકસરખું થતું નથી. ઉપરના અધિકારમાં આત્મજ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી-આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. વૈષ્ણવો વિષ્ણુથી, બ્રહ્મનિષ્ઠો બ્રહ્મથી, શૈવો શિવથી અને શાક્તિકો શક્તિથી મુક્તિ થવાનું કહે છે. તેમના મતે આત્મજ્ઞાન મુક્તિનું કારણ નથી. અર્થાત્ આત્મજ્ઞાનથી જ મુક્તિ થાય છે એવો નિર્ણય નથી. તેમ છતાં આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થાય છે એવો નિશ્ચય કરવો તે શું વિચારવા યોગ્ય નથી ?

વૈષ્ણવાદિકો લોકરુઢિને લેઈને વિષ્ણુપ્રમુખ ભિન્ન ભિન્ન દેખે છે. પરંતુ પરમાર્થથી વિષ્ણુ વગેરે શબ્દોવડે આ આત્માજ વાચ્ય-વોધ્ય-સમજવા યોગ્ય છે. આત્માને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સર્વ લોકાલોકનું સ્વરૂપ તેના જાણવામાં આવે છે. અર્થાત્ જ્ઞાન એજ આત્મા તે વડે સર્વત્ર વ્યાપવાથી આત્મા જ વિષ્ણુ છે. નિજ શુદ્ધ આત્મભાવ જેને પરબ્રહ્મ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે તેની ભાવના ભાવવાથી આત્મા જ બ્રહ્મા છે. શિવ-નિર્વાણ-મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાથી અને શિવનું કારણ હોવાથી આત્મા જ શિવ છે. નિજ આત્મવીર્ય-શક્તિ ફોરવવાથી ( વાપરવાથી ) આત્મા જ શક્તિ છે. એ રીતે વિષ્ણુ પ્રમુખ શબ્દોવડે આત્મા જ સમજવો અને આત્માથી-આત્મજ્ઞાનથી જ મુક્તિ છે-ત્રીજા કક્ષાથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય નથી એવું તત્ત્વ સ્વહૃદયમાં ચિંતવવું. જો આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ થતી ન હોય અને વિષ્ણુ પ્રમુખથી મુક્તિ થતી હોય તો વૈષ્ણવાદિ સંતો અને ગૃહસ્થો વિષ્ણુ પ્રમુખની પૂજા અને જાપ કરો પણ તપ, સંયમ, નિઃસંગતા,

રાગરોષનું નિવારણ, પંચેન્દ્રિયોનો વિષય થકી વિરામ, ધ્યાન અને આત્મજ્ઞાન એ આદિ શું કામ કરેછે ? જો એમ કહેવામાં આવે કે તપસંયમાદિ એજ વિષ્ણુ પ્રમુખની સેવા છે તો તે કોનાથી પ્રવૃત્તિમાં આવી ? જો વિષ્ણુ પ્રમુખથી કહેવામાં આવે તો તેમને વાણી નથી અને હાથ પણ નથી કે જેથી વીજાને જળાવી શકે. જો વિષ્ણુ પ્રમુખનું ધ્યાન કરનારા યોગિયોથી એ પ્રવૃત્તિ થઈ તો તેમને કોનાથી પ્રાપ્ત કરી-જાણી ? જો અધ્યાત્મયોગથી હોય તો તેનો પ્રણેતા કોણ થઈ ગયો ? નિરંજન અને નિષ્ક્રિય વિષ્ણુ પ્રમુખ તો કહેવા યોગ્ય નથી ત્યારે અધ્યાત્મયોગ કોનાથી આવિર્ભાવ પામ્યો-પ્રકટ થયો ? જો આદિ યોગિયોથી એમ કહેવું થાય તો તેમને પણ આત્મજ્ઞાનથી જ અધ્યાત્મ-યોગ જાણ્યો, વીજાથી નહિ; તેમજ નિરિન્દ્રિય, નિષ્ક્રિય, નિરંજન અને એકસ્વરૂપ વિષ્ણુ પ્રમુખથી પણ નહિ-એમ કહેવું પડશે. સ્વઆત્માયકી-સમભાવ ભાવવાથી, રાગદ્વેષ જવાથી, અપૂર્વ આત્મલાભથી અને સર્વ દ્રવ્યના યથાસ્થિત દર્શનથી જે જ્ઞાન-બોધ થાય તે જ અધ્યાત્મયોગ. એ રીતે અધ્યાત્મયોગ સ્વતઃ જ સિદ્ધ છે. આવા આત્મજ્ઞાનથી જ મનુષ્યોને મુક્તિ થાયછે. વિષ્ણુ પ્રમુખ વીજો કોઈ મુક્તિનો હેતુ નથી. માટે આત્મજ્ઞાનની સ્પૃહા-ઈચ્છા કરવા યોગ્ય છે. સ્વભાવથી મુક્તિ થાયછે એમ જે કહેવામાં આવેછે તેમાં પણ એ જ અર્થ નિવેદન કરેલો છે. સ્વ જે આત્મા તેનો ભાવ તે સ્વભાવ. ભાવ શબ્દ પ્રાપ્તિ અર્થમાં વપરાતા મૂળ ધાતુ ઉપરથી થયેલો છે એટલે તેનો અર્થ પણ પ્રાપ્તિ એવો જ કરવો યોગ્ય છે. એમ કરવામાં આવે એટલે સ્વભાવનો અર્થ આત્મપ્રાપ્તિ-આત્મલાભ-આત્મજ્ઞાન એવો થાય અને આત્મજ્ઞાનથી સિદ્ધિલક્ષ્મી-મુક્તિ નિશ્ચિત છે. એ રીતે સર્વે મુક્તિના ઇચ્છુઓએ આત્મજ્ઞાનથી મુક્તિ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. પ્રકૃષ્ટ ગુણયુક્ત મહાત્માઓએ મુક્તિનું નિમિત્ત આત્મજ્ઞાન વિના વીજું કંઈ નિવેદન

કર્મુ નથી. તેમનું કથન આ પ્રમાણે છે. જ્યાં સુધી \*કષાય અને વિષયોનું સેવન કરે ત્યાં સુધી આ આત્મા સંસાર જ છે અને આત્મજ્ઞાન થયાથી જ્યારે કષાયવિષયથી-કર્મથી મુક્ત થાય ત્યારે તે આત્મા જ મોક્ષ છે. જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર પણ આ આત્મા જ છે. આત્માથી ભિન્ન કંઈ નથી. જ્ઞાનાદિમય આ આત્મા જ્યાં સુધી કર્મયુક્ત હોય છે ત્યાં સુધી શરીરનો આશ્રય લે છે અને જ્યારે મોહનો ક્ષય થવા પૂર્વક આત્મશક્તિ-આત્મજ્ઞાન પ્રકટ થવાથી આત્મામાં આત્માને સમ્યક્ પ્રકારે જાણે છે ત્યારે તેને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ઉદયમાં આવ્યું એમ આત્મજ્ઞાની આત્મા કહે છે. આત્મજ્ઞાન વિનાના અનેક કષ્ટાચરણોથી પણ અનિવાર્ય એવું અજ્ઞાનપણાથી ઉત્પન્ન થયેલું અનંતકાલનું જે દુઃખ તે આત્મજ્ઞાનથી નિવારણ થાય છે. ચિદ્સ્વરૂપ આ આત્મા કર્મના પ્રભાવથી જ્યાં સુધી શરીરનું અધિષ્ઠાન કરે ત્યાં સુધી શરીરની અને જ્યારે ધ્યાનરૂપ અગ્નિવદે સમસ્ત કર્મરૂપ દંધનને વાળીને શુદ્ધ થાય ત્યારે તે જ નિરંજન. અત્યાર સુધીના પ્રવંધથી એટલું સિદ્ધ થયું કે સિદ્ધિ-મુક્તિ માટે આત્મજ્ઞાન વિના વીજો હેતુ-માર્ગ નથી. માટે એ જ માર્ગમાં યતન કરવો કે જેથી આત્માને મહોદય-(મોક્ષ) માં સ્થાન પ્રાપ્ત થાય.

ઉપર કેવલ રાજયોગથી મોક્ષલક્ષ્મી મળે એવો માર્ગ વતાવવામાં આવ્યો છે, જે જૈન આગમ અને યુક્તિથી સિદ્ધ છે અને એકાંત ઉત્સર્ગ અથવા એકાંત અપવાદ રૂપ હટથી રહિત છે. પણ મુક્તિનો કોઈ એવો સરલ માર્ગ છે કે જે સર્વ મન-દર્શનને અનુસરતો અને અધ્યાત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિમાં હેતુ હોય અને જેથી શ્રમવિના શીઘ્ર આત્મજ્ઞાન થાય ? ∴

---

\* જેનાથી કષ (સંસારનો આય પ્રાપ્તિ-લાભ) થાય તે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાય કહેવાય છે.



સિદ્ધાંત અને વેદાંતના રહસ્યભૂત મુક્તિનો સમર્થ માર્ગ કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો. મુક્તિના ઇચ્છુ મનુષ્યે સ્વચિત્તમાં આવો વિચાર કરવો કે, “ આ આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, નિરંજન ઇત્યાદિ છે એમ યોગિયોનું કહેવું થાય છે. ત્યારે તે મુક્ત છતાં કોનાથી અને કેમ વંધાયલો છે ? ” એટલે તેના સમજવામાં આવશે કે, “ ભ્રમથી. ” ભ્રમને જ આદ્ય યોગિયોઃ કર્મ, મોહ, અવિદ્યા, કર્તા, માયા, ગુણ, દૈવ, મિથ્યા, અજ્ઞાન ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ શબ્દોવડે ઓઢાવાવી ગયા છે અને તેને જાણનારા સદ્યોગિયો પણ આ શબ્દોને ભ્રમના અર્થમાં જ વાપરે છે. ભ્રમથી જ આત્મા વંધાયલો છે. \* ભ્રમ અહીં પોતાની

\* અતદ્વસ્તુમાં તદ્વસ્તુનો ગ્રહ-સ્વીકાર કરવો તે ભ્રમ છે. અર્થાત્ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, માતા, પિતા, દ્રવ્ય, શરીર વગેરે અનાત્મીય વસ્તુ છે- આ ભવમાં સહવર્તિ છતાં આત્માની સાથે વીજા ભવમાં જતાં નથી. તેમ છતાં તેમનામાં જાણે કે તે આત્મીય વસ્તુ પોતીકી હોય એવી બુદ્ધિ રાખવી તે ભ્રમ છે. વીજા શબ્દોમાં સંસારને વિષે તથા શરીરને વિષે વર્તમાન મનોરમ વસ્તુમાં રાગ કરવો અને દુર્વસ્તુમાં દુષ્ટ મનોવૃત્તિ રાખવી તે મિથ્યા જ્ઞાન છે. સમ્યગ્જ્ઞાન તો મનમાંથી રાગદ્વેષ કાઢી નાખી સમભાવ-વીતરાગ દશાનો અનુભવ કરવો તે છે. શુક ( પોપટ ) ને પકડવા માટે ફાડ ઉપર એક ચક્ર ( પૈડું ) ગોઠવવામાં આવે છે અને તે ચક્રની કળીંકા ( નલિની-નાયડી ? ) ઉપર એક કારેલું મુકવામાં આવે છે. તે કારેલું પોતાનું યક્ષ્ય છે એવા ભ્રમથી શુક ત્યાં આવીને વેસે છે અને શુકના વેસવાથી તે ચક્ર ભ્રમવા માંડે છે. ત્યારે શુક કોઈ એ તેને પકડેલો નહિ છતાં ભ્રમથી પકડાયો છે અથવા પાશ ( ફાંસા ) માં નાખ્યો છે એવું માની લઈ ચક્રની સાથે પોતે પણ ભ્રમવા લાગે છે એટલું જ નહિ પણ ચક્રને પોતાનું ઇષ્ટ ગણી વઢગી રહીને ચૂં ચૂં કરે છે. એટલે તેને પકડવાવાળા આવીને વાંધી

મિથ્યા ( અસત્ ) કલ્પનાથી થયેલો સમજવો. જેમ તલિનીશુક  
અને મર્કટ ભ્રમથી વંધાય છે તેમ આ આત્મા પણ ભ્રમથી વંધાયેલો છે.  
જ્યારે મનમાંથી ભ્રમ જાય છે ત્યારે આ આત્મા મુક્ત થાય છે અને મુક્ત  
થાય છે એટલે આત્માનો અને પરમાત્માનો અભેદ થાય છે. જ્યારે  
આત્માનો અને પરમાત્માનો એકભાવ દેખાય છે ત્યારે યોગી આત્મજ્ઞાની

લે છે. પણ જો તે વચ્ચે ભ્રમ-શંકા રાખ્યા વગર શુક ઝંડી જાય છે  
તો મુક્ત થાય છે-વંધનમાં આવતો નથી. મર્કટ (વાંદરા) તે પકડવા  
માટે પણ ચળા ભરેલું એક પાત્ર (વાસણ) મુકવામાં આવે છે. ત્યાં  
ચળા ધાવા માટે મર્કટ આવે છે અને પાત્રમાં હાથ નાંચી ચળાની  
મુઠી વાલી કાઢવા જાય છે. પણ પાત્રનું મુલ નાનું હોવાથી મુઠી  
વાળેલો હાથ નીકળતો નથી. ત્યારે મર્કટ કોઈએ તેને પકડેલો ન  
છતાં ભ્રમથી અંદરથી પકડ્યો છે એવું માની લઈ ચીંચી કરવા લાગે છે.  
એટલે તેને પકડવાવાળા આવીને વાંધી લે છે. પણ જો ભ્રમ રાખ્યા  
વગર મુઠી વાળેલી છોડી દેને મર્કટ ચાલ્યો જાય છે તો વંધનમાં  
આવતો નથી. જેવી રીતે શુક અને મર્કટ અવદ્ધ છતાં ભ્રમથી પોતાને  
બદ્ધ માની લઈ વંધાય છે તેવી રીતે આ આત્મા પણ અનાત્મીય વસ્તુમાં  
જે પોતીકી છે એવી બુદ્ધિ કરવાથી-બહિરાત્મપણે અમુક પોતાને હેય  
(ત્યાગવા યોગ્ય) છે ને અમુક ઉપાદેય (આદરવા યોગ્ય) છે  
એવા વિચારથી રહિત થઈ કેવલ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિ  
રાખવાથી કર્મોંબદે વંધાય છે અને જ્યારે શરીરાદિ વસ્તુમાં અનાત્મીયતા  
આચરી-અંતરાત્માથી હેયોપાદેયના વિચાર પૂર્વક વિષય સુખથી  
પરાઙ્મુલ્ય એટલે કે સંસારવર્તિ વસ્તુમાં રાગદ્વેષ રહિત થાય છે ત્યારે  
તે સંસારમાં રહ્યા છતાં પણ મુક્ત થાય છે અને જ્યારે તેવી રીતે મુક્ત  
થાય છે ત્યારે તે અંતરાત્માને ફેવલજ્ઞાન પ્રકટ થવાથી પરમાત્મતા  
પ્રાપ્ત થાય છે.—પર્યાયકાર.

કહેવાયછે. તે જ કેવલજ્ઞાનમય કર્મ-ક્રિયા-પ્રાંતિથી વિમુક્ત મુનીશ્વર કહેવાયછે. આ આત્મા મુક્ત-ભ્રમ રહિત છે એવું જ્યારે પ્રસિદ્ધ થાયછે ત્યારે તે સર્વત્ર મમત્વ રહિત હોયછે. વધારે શું ? મન-શરીર-સુખ-દુઃખ-જ્ઞાન-વિચારથી તે શૂન્ય હોયછે, એ રીતે મુક્ત થવાથી તેને પુણ્ય પાપ લાગતાં નથી. મનનો જય કરેલો હોવાથી આ મારી ક્રિયા, આ મારો કાઢ, આ મારો સંગ (સહાયક), આ મારું સુકૃત (પુણ્ય) इत्यादि ભેદ પણ તેને હોતો નથી. જ્યાં સુધી તે આ લોકમાં શરીરધારી હોયછે ત્યાં સુધી તેને સૂક્ષ્મ ક્રિયા હોયછે એટલેકે તે નિષ્ક્રિય હોતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ ક્રિયા પણ નષ્ટ થાયછે ત્યારે તે મુક્ત-ભ્રમ રહિત આત્મા સિદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાથી સિદ્ધ થાયછે.

સિદ્ધ ક્રિયાવંત છે કે નિષ્ક્રિય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. નિષ્ક્રિય કહેવાતા સિદ્ધમાં જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા શું સિદ્ધ ન થાય ?

જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા સિદ્ધિ પામેલા-સિદ્ધોમાં હોતી નથી. જો પૂછવામાં આવે કે, કેવી રીતે ? તો સમજાવવાનું કે, સિદ્ધિ પામેલા આત્મા આ લોકમાં છતાં તેમને જ્યારે કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી-કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયું હતું ત્યારે જ જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી વે ક્રિયાઓ તેમને એકી વચ્ચે થઈ ગઈ હતી અને જાણવા યોગ્ય તથા જોવા યોગ્ય ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે ફાઢના જે જે ભાવ તે સર્વ પ્રકટ થયા હતા. તેમને નવું કંઈ પણ જાણવાનું અને જોવાનું હોતું નથી. અર્થાત્ મુક્ત-ભ્રમરહિત જીવોને મનુષ્યભવમાં સક્રિયત્વ હોયછે અને સિદ્ધિમાં નિષ્ક્રિયત્વ હોયછે. એ રીતે સિદ્ધોમાં પ્રસિદ્ધ રીતે નિશ્ચય પૂર્વક નિષ્ક્રિયતા સિદ્ધ થઈ અને એ સર્વનો હેતુ મનોનિરોધ-યોગ છે માટે એ જ માર્ગમાં રમણ કરો.

# शुद्धिपत्रक.

( भाषांतरनुं. )

| पृष्ठ. | पंक्ति. | अशुद्ध.     | शुद्ध.       |
|--------|---------|-------------|--------------|
| ३      | ८       | शरीरोनुं    | शरीरोनुं     |
| ६      | ३       | अपथ्य       | अपथ्य        |
| ७      | १३      | खक्षुपादि   | चक्षुरादि    |
| ८      | १       | कहवामा      | कहेवामां     |
| ८      | १६      | पायः        | प्रायः       |
| ९      | १       | निपजावेछ    | निपजावेछे    |
| ९      | १४      | स्थूल       | स्थूल        |
| ९      | २४      | तैजस ?      | तैजस         |
| १२     | ५       | कर्मा       | कर्मो        |
| १२     | ८       | तैजस ?      | तैजस         |
| १३     | ८       | सुखो        | सुखी         |
| १९     | १८      | निष्क्रयादि | निष्क्रियादि |
| २१     | १५      | होजो        | होवीजोइए     |
| २७     | २१      | आखे         | आंखे         |
| २७     | २३      | किरणानां    | किरणोनां     |
| २७     | २४      | मेत         | तेम          |
| २८     | १       | जाव         | जीव          |
| २९     | १५      | तैजस ?      | तैजस         |
| २९     | ७       | देवयुक्त    | द्वेपयुक्त   |
| ३२     | २४      | करलां       | करेलां       |

કહેવાયછે. તે જ કેવલજ્ઞાનમય કર્મ-ક્રિયા-પ્રાંતિથી વિમુક્ત મુનીશ્વર કહેવાયછે. આ આત્મા મુક્ત-ભ્રમ રહિત છે એવું જ્યારે પ્રસિદ્ધ થાયછે ત્યારે તે સર્વત્ર સમત્વ રહિત હોયછે. વધારે શું ? મન-શરીર-સુખ-દુઃખ-જ્ઞાન-વિચારથી તે શૂન્ય હોયછે. એ રીતે મુક્ત થવાથી તેને પુણ્ય પાપ લાગતાં નથી. મનનો જય કરેલો હોવાથી આ મારી ક્રિયા, આ મારો કાઝ, આ મારો સંગ (સહાયક), આ મારું સુકૃત (પુણ્ય) इत्यादि ભેદ પણ તેને હોતો નથી. જ્યાં સુધી તે આ લોકમાં શરીરધારી હોયછે ત્યાં સુધી તેને સૂક્ષ્મ ક્રિયા હોયછે એટલેકે તે નિષ્ક્રિય હોતો નથી. જ્યારે સૂક્ષ્મ ક્રિયા પણ નષ્ટ થાયછે ત્યારે તે મુક્ત-ભ્રમ રહિત આત્મા સિદ્ધતા પ્રાપ્ત થવાથી સિદ્ધ થાયછે.

સિદ્ધ ક્રિયાવંત છે કે નિષ્ક્રિય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. નિષ્ક્રિય કહેવાતા સિદ્ધમાં જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા શું સિદ્ધ ન થાય ?

જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી ક્રિયા સિદ્ધિ પામેલા-સિદ્ધોમાં હોતી નથી. જો પૂછવામાં આવે કે, કેવી રીતે ? તો સમજાવવાનું કે, સિદ્ધિ પામેલા આત્મા આ લોકમાં છતાં તેમને જ્યારે કૈવલ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હતી-કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયું હતું ત્યારે જ જ્ઞાનથી અને દર્શનથી થતી વે ક્રિયાઓ તેમને એકી વચ્ચે થઈ ગઈ હતી અને જાણવા યોગ્ય તથા જોવા યોગ્ય ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન ત્રણે કાળના જે જે ભાવ તે સર્વ પ્રકટ થયા હતા. તેમને નવું કંઈ પણ જાણવાનું અને જોવાનું હોતું નથી. અર્થાત્ મુક્ત-ભ્રમરહિત જીવોને મનુષ્યભવમાં સક્રિયત્વ હોયછે અને સિદ્ધિમાં નિષ્ક્રિયત્વ હોયછે. એ રીતે સિદ્ધોમાં પ્રસિદ્ધ રીતે નિશ્ચય પૂર્વક નિષ્ક્રિયતા સિદ્ધ થઈ અને એ સર્વનો હેતુ મનોનિરોધ-યોગ છે માટે એ જ માર્ગમાં રમણ કરો.



|    |    |                 |                    |
|----|----|-----------------|--------------------|
| ३७ | ३  | स्वर्ग          | स्वर्ग             |
| ३७ | २१ | शकेछे.          | शकेछे ?            |
| ३८ | ३  | जा              | जो                 |
| ४६ | ९  | जेवुं           | जवुं               |
| ४७ | १  | आधुओ            | साधुओ              |
| ४७ | ६  | सरंभ            | सरंभ               |
| ४९ | १० | छ यमां          | लयमां              |
| ५४ | ७  | वस्तुमा         | वस्तुमां           |
| ५५ | १२ | अप              | अप्                |
| ५९ | २२ | भोजन            | भाजन               |
| ६२ | ११ | बीजायी          | बीजाथी             |
| ६३ | २  | संसार           | संसारमां           |
| ६३ | ४  | ते आत्माज मोक्ष | तेज आत्मा मोक्षमां |
| ६३ | २४ | संसार           | संसार )            |
| ६३ | २४ | प्राप्ति        | (-प्राप्ति         |
| ६५ | ८  | वांदरा ते       | वांदराने           |



